

Ν. ΚΑΡΑΧΡΙΣΤΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

4700

Μαρίαν

37
23

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Γεν. αριθ. 1790

Κατηγορία ΚΤ

Ειδ. αριθ. 37

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθμ. 20/3985-1

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. 6,89

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΚΑΡΑΧΡΙΣΤΟΥ

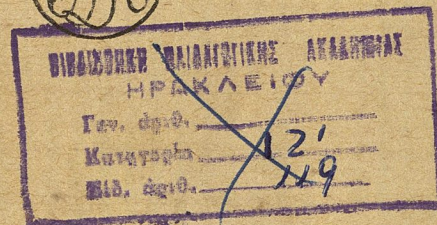
Ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

175

1901.

6
2110

ΑΘΗΝΑΙ

ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

44—Ὀδὸς Σταδίου—44

1928

Τύποις, ΠΑΡ. ΔΕΩΝΗ, Περικλέους 16.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- M. ADLER. Marx als Denker, Leipzig, 1908.
- P. BARTH. Elemente der Erziehungs und Unterrichtslere³, Leipzig, 1911.
- » » Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung, Leipzig, 1911.
- P. BERGEMANN, Soziale Pädagogik, Berlin, 1900.
- N. ΒΛΑΧΟΥ. Θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, Ἀθήναι, 1925.
- J. DEWEY. School and Society (deutsch u. d. T. Schule und öffentliches Leben, Schmiedeberg (Bz. Halle), 1905.
- E. DURKHEIM. La division du travail social², Paris, 1901.
- RUD. EISLER. Soziologie, Berlin, 1903.
- FR. FÜRSTER. Jugendlehre⁴, Berlin, 1918,
- » » Schule und Charakter³, Zürich, 1912.
- W. JERUSALEM. Einleitung in die Philosophie⁵, Wien, 1919.
- G. KERSCHENSTEINER. Grundfragen, der Schulorganisation², Leipzig, 1910.
- » » Staatsbürgerliche Erziehung⁴, Erfurt, 1909.
- Π. ΚΡΑΠΟΤΚΙΝ. Ἔργασια διανοητικὴ καὶ χειρῶνακτικὴ (μετάφρ. Σ. Φραγκοπούλου, Ἀθήναι).

- C. LAISANT. Ἡ ἀγωγή ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιστήμης (μετάφρ. Ν Καζαντζάκη, Ἀθήναι, 1914).
- K. LAMPRECHT. Moderne Geschichtswissenschaft², Berlin, 1909.
- J. R. MACDONALD. Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ κοινωνία (μετάφρ. ὑπὸ Κ. Κτιστοπούλου, Ἀθήναι).
- PAUL NATOR. Sozialpädagogik², Stuttgart, 1922
» » Gesammelte Abhandlungen zur Sozialpädagogik, Stuttgart, 1907.
- FR. OPPENHEIMER. Der Staat, Frankfurt, 1918 (14 und 15 B. d. g. W. Die Gesellschaft).
- L. RAGAZ. Die pädagogische Revolution, Zürich, 1920.
- W. REIN. Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik, Langensalza, 1895.
» » Pädagogik, Sammlung Göschen, Berlin.
- C. A. SCOTT. Social éducation, 1909.
- A. ΣΙΔΕΡΙ. Ὁ ἱστορικὸς ὀλισμὸς, 1925, Ἀθήναι.
- H. SPENCER. Einleitung in das Studium der Soziologie, 1873 (deutsch v. Marquardsen, 2 Aufl. 1896).
- ED. SPRANGER. Kultur und Erziehung, Leipzig, 1919.
- G. TARDE. Les lois d'imitation², 1895.
» » Logique sociale, 1894.
- W. WUNDT. Völkerpsychologie, 7. u. 8. B. «die Gesellschaft», Leipzig, 1917.

Ἀπὸ ὅλα τὰ γεγονότα τῆς περασμένης ἑκατονταετηρίδος, προφανῶς, σημαντικότερα εἶναι τὰ δύο ταῦτα

α') ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτροισμοῦ καὶ αἱ μεγάλοι προὐδοὶ τῆς γημείας· καὶ

β') ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνακαλύψεων καὶ τῶν προόδων αὐτῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ εἰς τὴν συγκοινωνίαν. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτὴ ἔφερε τὴν κολοσσιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν τεραστίαν ἐπέκτασιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν συναλλαγῶν.

Αὐτὰ τὰ δύο γεγονότα μετέβαλαν τὴν ζωὴν ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔφεραν μίαν ἐντελῶς νέαν οἰκονομικὴν ζωὴν. Ἔτσι π. χ. πρότερον εἰς τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν καὶ εἰς τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν δὲν ἦσαν παρὰ ἐλάχιστοι πτωχοὶ ἀλίεις μὲ μερικὰς ταπεινὰς καλύβας· οἱ ἀνθρώποι αὐτοὶ ἐπάλειον ἐκεῖ διαρκῶς μὲ τὴν θάλασσαν· προσεπάθουν νὰ τῆς ἀφαιρέσουν ὀλίγους ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς, διὰ νὰ περάσουν τὴν βασανισμένην ζωὴν των. Ὡσαύτως εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ἀνθρακοφόρων ἢ μεταλλιοφόρων ὄρεων πρότερον δὲν ἦτο παρὰ ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς πτωχῶν γεωργῶν καὶ ὀλιγαρχῶν ποιμένων· οἱ ἀγαθοὶ αὐτοὶ ἀνθρώποι κατερίνοντο ἐκεῖ ἡσυχὰ καὶ ἀθόρυβα

μόνον τῶν ἀτομικῶν των συμφερόντων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀπλουστέρων καὶ τῶν ἀδυνατωτέρων, π. χ. τῶν δουλοπαροίκων, τῶν ἐργατῶν κ.τ.λ., ἀπὸ τοὺς κυρίους αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ἀνέκαθεν, ἀπὸ ὅλους, ἀκόμη καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐκμεταλλευμένους, ὡς ὅλως φυσικὴ καὶ αὐτονόητος. Σιγὰ-σιγὰ δέ, μέσα εἰς τὴν πάροδον τῶν αἰώνων, διεμορφώθη καὶ αὐστηρὰ νομοθεσία ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό. Αὕτη ἐπροσάτεινε τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν κάθε ἀτόμου. Ἐὰν δὲ κάποτε οἱ δοῦλοι, οἱ ἐργάται κ. τ. τ. ἔκαμναν καὶ καμμίαν ἀπόπειραν, διὰ νὰ περιορίσουν τὴν ἐλευθερίαν τῶν πατρῶνων καὶ τὰς ἀφηνιαζούσας ἐπιθυμίας τῶν, καὶ νὰ βελτιώσουν ἔτσι ἕλπιως τὴν βασανισμένην ζωὴν των, ἡ διαμορφωθείσα νομοθεσία κατέπνιγε κάθε τοιαύτην ἀπόπειραν. Μὲ τὸ «**μαγχεστριανὸν δόγμα**» τώρα δὲν ἔγινε τίποτε ἄλλο, παρὰ διευπλώθη καὶ διεκηρύχθη σαφέστερα καὶ περισσότερον ἀπροκαλύπτως ἢ ἀνέκαθεν ὑπάρχουσα τοιαύτη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου πρὸς προαγωγὴν τῶν ἰδίων του συμφερόντων.

Ἀπὸ τὴν τελευταίαν ὁμως δεκαετηρίδα τῆς περασμένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πλήθη τῶν ἐργατῶν ἐξηγήθησαν κατὰ τῆς κρατούσης καταστάσεως. Πολλοὶ εἶναι οἱ παράγοντες, πού ἔφεραν αὐτὴν τὴν ἐξέγερσιν: πρῶτα-πρῶτα αἱ σκληραὶ στερήσεις τῶν ἐργατῶν καὶ ἡ ἐντεῦθεν γεννηθεῖσα τάσις αὐτῶν νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὰς στερήσεις των· ἔπειτα ὁ χρόνος, αὐτὸς ὁ πατὴρ ὅλων τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τοῦ κόσμου· ἡ μακροχρόνιος δηλ. συμβίωσις τῶν ἐργατῶν μέσα εἰς

τὰ ἐργοστάσια μαζί μὲ τοὺς ἄλλους συντρόφους των, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράζουν πρὸς ἀλλήλους τὸν πόνον των, τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀνησυχίας των, καὶ νὰ ἀνταλλάσσουν τὰς σκέψεις των ὡς πρὸς τὰ μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἤμποροῦσαν νὰ καλλιτερεύσουν τὴν θέσιν των· καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω παράγοντας τὴν ἐξέγερσιν τῶν ἐργατῶν κατὰ τῆς κρατούσης καταστάσεως ἔφεραν τὰ κοινωνικὰ συγγράμματα τοῦ *Tolstoj*, *Zola* κ. ἄ., τὰ κηρύγματα τῶν οἰκονομικο-κοινωνιολόγων *Marx*, *Engels* κ. ἄ. καὶ εἰδικαὶ ἐφημερίδες, πού ἐσχάτως ἐπολλαπλασιάσθησαν σημαντικά, καὶ πού ἔργον ἔχουν νὰ διαδώσουν εἰς τοὺς ἐργάτας μὲ ἐκλαϊκευμένην μορφήν τὰς ἰδέας τῶν ἀνωτέρω φιλοσόφων καὶ τὰ ἄλλα πορίσματα τῶν κοινωνιολογικῶν ἐπιστημῶν.

Ὅλοι οἱ παράγοντες οὗτοι καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, ἀφύπνισαν εἰς τὰ πλήθη τῶν ἐργατῶν νέας σκέψεις περὶ τῆς ζωῆς των. Οἱ παράγοντες οὗτοι ἐγέννησαν εἰς αὐτοὺς νέας ἀντιλήψεις περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς τάξεώς των. Αὐτοὶ ἐκαλλιέργησαν εἰς αὐτοὺς τὴν ἰδέαν τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων, ἐπομένως καὶ τῶν πατρῶνων των. Καὶ τέλος οἱ ἀνωτέρω παράγοντες ἀπέπτυξαν σιγὰ-σιγὰ εἰς τοὺς ἐργάτας τὸ θάρρος καὶ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἔχουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, μέσα εἰς τὰς τάξεις των, ἰκανὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἐπιβάλουν μόνοι των τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων των. Οὕτω ἐγεννήθη ὁ **συνδικαλισμός**· ἡ ἰσχυρὰ δηλ. κίνησις κάθε ἐργατικῆς τάξεως χωριστὰ πρὸς ὑποστήριξιν καὶ προαγωγὴν τῶν συμφε-

ρόντων καὶ δικαιωμάτων τῆς ἀπέναντι τῆς ἀχαλινώτου ἐλευθερίας τῶν πατρῶνων αὐτῆς.

Ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ δύναμις τῆς τοιαύτης κινήσεως τῶν ἐργατικῶν τάξεων ἔφθασεν ἐσχάτως εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Σήμερον ὄχι μόνον οἱ ἐργάται κάθε κατηγορίας ὠργανώθησαν εἰς συνδέσμους, συντεχνίας, σωματεῖα κ. τ. τ. ὑπὸ ἰδίους ἀρχηγούς καὶ μὲ στρατιωτικὴν πειθαρχίαν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ σωματεῖα καὶ σύνδεσμοι συνηρώθησαν εἰς ὁμοσπονδίας καὶ πολλὰ ὁμοσπονδία εἰς γενικὰ συνομοσπονδίας, ποὺ γίνονται ὀλονὲν εὐρύτεραι καὶ ἰσχυρότεραι καὶ διεξάγουν ἀπὸ κοινοῦ τὸν κατὰ τῶν πατρῶνων ἀγῶνά των.

Κατὰ τὴν πρώτην, μᾶλλον ἐπαναστατικὴν, φάσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν ἐργατικῶν ὁργανώσεων οἱ πόθοι αὐτῶν ἦσαν ἄπειροι καὶ τὰ αἰτήματά των ἀκαθόριστα καὶ γεμῆτα ἀπὸ ἀντιφάσεις καὶ σύγχυσις. Ὀλίγον ἀργότερα, μέσα ἀπὸ τὸ ἄπειρον καὶ συγκεχυμένον πλῆθος τῶν ἐργατικῶν αἰτημάτων, διεκρίθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ὄρισμένοι ἀξιώσεις αὐτῶν. Αὗται ἀπετέλεσαν τὸ πρῶτον ἐργατικὸν πρόγραμμα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργατῶν ἦτο καὶ πάλιν γεμῆτο ἀπὸ πολλὰς γενικότητος καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀοριστίας. Κατὰ τὴν περίοδον δηλ. αὐτὴν τὸ σύνθημα τῶν ἐργατῶν ἦτο : **ἀπαλλοτριώσεις**, χωρὶς ὅμως νὰ συνοδεύεται αὕτη καὶ ἀπὸ κάποιου συγκεκριμένου σχεδίου ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια ἡ κίνησις τῶν ἐργατῶν

ἔλαβε τὴν μορφήν ὀριστικοῦ πλέον καὶ ἐπεξεργασμένου προγράμματος. Σήμερον μὲ αὐτὸ ζητεῖται ἡ μεταβολὴ τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος, ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπάνω εἰς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν. Τὸ σπουδαιότερον σημεῖον τοῦ προγράμματος τούτου εἶναι ἡ **ἐθνικοποιήσις** τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς. Μὲ αὐτὴν ἐπιδιώκονται ταῦτα : ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων ἐκείνων, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ μὴ ἀφεθῆ ἴπλεον εἰς τὸ ἀτομικὸν ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα καὶ εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν. Ἐντὶ τούτου τὴν θέσιν τῶν ἀτομικῶν ἐπιχειρήσεων ὡς πρὸς τὰ προϊόντα ταῦτα νὰ πάρῃ αὐτὴ ἡ Πολιτεία. Ἡ Πολιτεία δηλ., συντασσομένη ἐπὶ κοινωνιστικῶν βάσεων, νὰ ἀναλάβῃ τὴν παραγωγὴν τῶν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπαραίτητων προϊόντων. Καὶ πάλιν ἡ ἰδία Πολιτεία νὰ κανονίξῃ τὴν ἀκριβοδικαίαν διανομὴν αὐτῶν. Καὶ ἐκτός τούτου εἰς τὴν τοιαύτην Πολιτείαν νὰ ἀπαγορευέται εἰς τὰ ἄτομα νὰ συγκεντρῶνουν εἰς τὰ χέρια των πολλὰ προϊόντα (=κεφάλαια).

Ἡ κίνησις αὐτὴ τῶν ἐργατῶν ἠγάγασε τοὺς πατρῶνας ὄλων τῶν κρατῶν καὶ τοὺς κυβερνήτας αὐτῶν, ποὺ προέρχονται, συνήθως, πάλιν ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν πατρῶνων, νὰ στρέψουν σοβαρῶς τὴν προσοχὴν των πρὸς αὐτὴν. Κατ' ἀρχὰς ἡ ἐξέτασις τῶν ἐργατικῶν αἰτημάτων ἐγένετο μὲ ἰκανὴν δόσιν ἀμεροληψίας καὶ δικαιοσύνης. Ἡ ἀμεροληψία αὐτὴ τῶν πατρῶνων καὶ κυβερνητῶν φαίνεται ἀπὸ τὴν θέσιν, ποὺ κατ' ἀρχὰς

ἐπῆραν αὐτοὶ ἀπέναντι τῶν ἐργατικῶν προβλημάτων.
Ἡ θέσις αὐτῶν εἶναι περίπου αὕτη :

Εἶναι ἀληθές, ὅτι σήμερον ἡ παραγωγή τῶν διαφόρων ὑλικῶν ἀγαθῶν εἶναι κολοσσιαία. Ὡσαύτως εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ παραγωγή αὕτη εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔργον τῶν χειρῶν τῶν ἐργατῶν. Ἄλλ' ἐπίσης ἀληθές καὶ συγχρόνως παράδοξον καὶ ἄτοπον εἶναι τὸ γεγονός, κατὰ τὸ ὅποιον ἀπὸ τὴν παραγωγὴν αὐτὴν ὄλα τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἐργατῶν ἐλάχιστον μόνον μερίδιον παίρνουν, μολοντί αὕτη εἶναι ἔργον τῶν ἰδίων χειρῶν των. Ἔργον ἐπομένως δικαιοσύνης εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ ἀτόπου τούτου.

Ἡ ἀρχικῶς ἀμερόληπτος αὕτη ἐξέτασις τῶν ἐργατικῶν προβλημάτων ἀπὸ τοὺς κυβερνήτας καὶ τοὺς πάτρωνας τῶν ἐργατῶν ἀπέφερον εἰς αὐτοὺς πολλὰ ὠφελήματα. Ταῦτα εἶναι : πρῶτον, ἡ σύνταξις νόμων εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, πὸν βελτιώνουν τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν ἔπειτα, ἡ σύνταξις ἄλλων νόμων, πὸν ἀσφαλίζουν τοὺς ἐργάτας ἀπὸ ἀτυχήματα κατὰ τὴν ἐργασίαν των, πὸν προστατεύουν αὐτοὺς κατὰ τὰς ἀσθενείας των, πὸν προνοοῦν διὰ τὸ γῆρας αὐτῶν, κ. τ. τ. περαιτέρω, ἡ ψήφισις ἄλλων νόμων, πὸν παρέχουν ποικίλα βοηθήματα εἰς τὰ παιδ.ά των καὶ ἐξασφαλίζουν τὴν υγιάν καὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν καὶ τέλος ἄλλοι νόμοι, πὸν παρέχουν εἰς ὅλους τοὺς ἐργάτας τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι, οὕτως ὥστε σήμερον εἰς ὄλας τὰς χώρας ἀντιπρόσωποι καὶ ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν ἐργατῶν μετέχουν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς νο-

μοθεσίας τῆς χώρας των καὶ ὑπερασπίζουσιν τὰ δικαιώματα τῆς τάξεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται.

Ἄλλ' ἡ ἀνωτέρω λύσις δὲν ἤρσεν εἰς τὰς ἐργατικὰς τάξεις. Ἡ βελτίωσις τῶν ἡμερομισθίων αὐτῶν καὶ ἡ μερίμνα διὰ τὴν ἀνατροφήν τῶν τέκνων των δὲν ἱκανοποίησαν ὄλας τὰς ἀνάγκας καὶ ὄλα τὰ ὄνειρά των. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν ἦσαν πολὺ μεγαλύτεραι. Αὐτοὶ ἤθελαν τὸν περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις του. Αὐτοὶ ἐζήτουν ἀπαλλοτριώσιν. Αὐτοὶ ἀπῆτουν τὴν ἐθνικοποίησιν τῶν μεγάλων βιομηχανιῶν κ. τ. τ. Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐταὶ αἱ μεγάλαι ἀξιώσεις τῶν ἐργατῶν ἐγέννησαν ἐσχάτως ἐκ μέρους τῶν πατρῶνων των ἕνα ἰσχυρὸν ἄντικεινόν των.

Οἱ πάτρωνες δηλ. τῶν ἐργατῶν ἀπορρίπτουν μὲ ἀγανάκτησιν καὶ ἀπλήν ἔστω συζήτησιν περὶ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας των. Οὗτοι, ἔχοντες μὲ τὸ μέρος των καὶ τὴν ἰσχύν τοῦ ὀργανωμένου Κράτους, ἀντιτάσσονται μὲ πείσμα καὶ μὲ δύναμιν ἐναντίον τῶν ἀπαλλοτριωτικῶν καὶ ἐθνικοποιητικῶν διαθέσεων τῶν ἐργατῶν. Ἀξίζει δὲ νὰ σημειωθῇ ἐδῶ, ὅτι ὄχι μόνον οἱ πάτρωνες καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ καὶ μεγάλοι συγγραφεῖς, ὅπως ὁ *Friedrich Nietzsche*, ὁ *St. Ibsen* κ. ἄ., ἐπολέμησαν ἀπροκαλύπτως τὰς ἀντιατομιστικὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν καὶ ἐτάχθησαν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς πλήρους ἐλευθερίας κάθε ἀτόμου.

Ἔτσι ἀπέναντι τῶν ὀργανωμένων τάξεων τῶν ἐργα-

τῶν οἱ πάτρωνες αὐτῶν ὠργάνωσαν τὰς ἰδικὰς τῶν τάξεις. Οἱ πάτρωνες δηλ. συνησπίσθησαν καὶ ἐσχημάτισαν τοὺς ποικίλους συνδέσμους τῶν τραπεζιτῶν, τῶν βιομηχάνων, τῶν ἐφοπλιστῶν, τῶν γαιοκτημόνων, τῶν ἐμπόρων, κ. τ. τ. καὶ ἐν γένει οἱ κάτοχοι τοῦ χρήματος, οἱ ἄνθρωποι τῶν κεφαλαίων, οἱ ἐργοδότες, συνηνώθησαν καὶ ὠργανώθησαν εἰς ἰδίαν τάξιν. Ἡ τάξις αὕτη, ἀφαννοῦσα τὸ *heati possidentes*, ἐργάζεται, διὰ τὰ διατηρήσῃ τὸ σημερινὸν οἰκονομικο-κοινωνικὸν σύστημα. Ἡ τάξις δηλ. τῶν πατρῶνων θέλει τὰ διατηρήσῃ τὰ ἄτομα τὴν ἐλευθερίαν τῶν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν. Αὕτη ζητεῖ τὰ παραμείνῃ τὸ ἄτομον ἐλεύθερον εἰς τὸ τὰ προάγῃ μὲν κάθε τρόπον τὰ συμφέροντά του καὶ τὰ πολλαπλασιάσῃ καὶ συγκεντρῶνῃ ὅσα δῆποτε κεφάλαια θέλει. Ἐκτὸς τούτου ἢ ἐν λόγῳ τάξις ἀγωνίζεται τὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐπὶ τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, διὰ τὰ προλάβῃ ἕτσι κάθε κίνδυνον ἀπὸ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν. Καὶ συντόμως ἢ τάξις τῶν πατρῶνων μάχεται, διὰ τὰ διατηρήσῃ ἀμετάβλητον τὸ σημερινὸν οἰκονομικὸν σύστημα καὶ τὴν ἐπὶ τούτου στηριζομένην σημερινὴν Πολιτείαν.

Ἄλλ' αἱ τάξεις τῶν ἐργατῶν, αἱ μεγάλαι μᾶζαι τῶν προλεταρίων, ὁ λαός, ἐκβάλλει παράπονα ἐκ βαθέων καὶ ἀφήνει σπαρακτικὰς κραυγὰς κατὰ τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικο-κοινωνικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τίνος μάλιστα χρόνον αἱ μεγάλαι ἐργατικαὶ τάξεις ἤρχισαν τὰ κινεῖν τὰς χεῖρας αὐτῶν κατὰ τρόπον ἀνήσυχον διὰ τοὺς πάτρωνάς των. Αἱ μεγάλαι μᾶζαι τῶν ἐργατῶν ἤρχισαν τελευταίως τὰ ἀπειλοῦν, ὅτι θὰ ἀνατρέψουν τὸ

σημερινὸν οἰκονομικὸν καὶ πολιτειακὸν οἰκοδόμημα, ἔστω καὶ ἂν μετὰ τῆς ἀνατροπῆς τούτου θὰ κατεστρέφετο καὶ ὅ,τι καλὸν ἐνυπάρχει εἰς αὐτό.

Συντομότερον τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς κοινῆς δυνάμεθα τὰ παραστήσωμεν οὕτω :

Διακρίνομεν εἰς αὐτὴν δύο κόσμους ἐντελῶς διαφορετικούς ἀπ' ἀλλήλων ἤτοι δύο κόσμους μὲ ἐντελῶς ἀντιθέτους ἀντιλήψεις, μὲ ὅλους διαφορετικὰς ἀνησυχίας καὶ πόθους. Ὁ ἕνας ἀπὸ αὐτούς, εὐρεθεὶς κατὰ τύχην ἀπὸ τὴν μικράν του ἡλικίαν εἰς εὐνοϊκὸν περιβάλλον τοῦ παραδοθέντος κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἀναπτυχθεὶς εὐκόλα καὶ ὀμαλὰ μέσα εἰς αὐτό, συνήθισε εἰς τὴν ζωὴν ταύτην καὶ ἠγάπησε τὴν σύνθεσιν αὐτῆς. Καὶ τώρα εἶναι σφιχτὰ προσκολλημένος εἰς τὸ παρελθόν. Ζητεῖ τὴν διατήρησιν τῆς πλήρους ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Ἀποκρούει κάθε περιορισμὸν ταύτης.

Ὁ ἄλλος ὅμως κόσμος, ἀπόκληρος τῆς τύχης, τέκνον τοῦ πόνου καὶ τῆς στερόσεως, προσεχώρησεν εὐκόλως εἰς τὰς ἰδέας τῆς ἰσότητος καὶ εἰς τὰ κηρύγματα τῆς καταργήσεως τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς τοιαύτης, ποὺ ἐκηρύχθησαν μὲν καὶ εἰς παλαιότερας ἐποχάς, ἀλλὰ τὰ ὅποια μόνον ἐσχάτως ἔγιναν ζωηρῶς συνειδητά.

Αὕτη ἢ ὀξεῖα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀντιλήψεων, μεταξὺ τῶν συνηθειῶν, τῶν πόθων καὶ τῶν ἀνησυχιῶν τῶν δύο τούτων κόσμων ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς τὴν σύγκρουσιν αὐτῶν. Ἡ πάλη μεταξὺ αὐτῶν παρουσιάζεται ὡς φυσικὴ καὶ μοιραία. Ἀπὸ τὴν πά-

λην ὁμως αὐτὴν προβάλλουν ἀμειλίκτως τὰ προβλήματα ταῦτα :

1) Ποῖαι ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ἰδέας καὶ ἀνησυχίας εἶναι μᾶλλον σύμφωνοι πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ποῖαι ἀπὸ αὐτὰς ἀσφαλίζουν περισσότερο τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς :

2) Ποῦ ὁδηγεῖ τὴν κοινωνίαν ἡ διαίρεσις αὐτῆς εἰς δύο ἀλληλομισουμένας τάξεις, εἰς δύο σπαρασσόμενα στρατόπεδα ; Εἶναι ἡ διαίρεσις αὕτη ἔνδειξις κοινωνικῆς προόδου, ἢ ὑποδηλοῖ αὕτη τὴν κατάπτωσιν τῆς κοινωνίας καὶ προαναγγέλλει τὸν ἐξαφανισμὸν αὐτῆς ; καὶ 3) Εἰς τὴν διαμάχην ταύτην τοῦ κόσμου τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἐργατῶν ποῖον εἶναι τὸ καθήκον τῆς Πολιτείας, τῆς φυσικῆς ταύτης ἐντολοδόχου τῆς ὅλης κοινωνίας καὶ οὐχὶ μέρους μόνον αὐτῆς ; Ὡσαύτως ποῖον εἶναι τὸ καθήκον τῶν συγγραφέων, τῶν πολιτευομένων, τοῦ τύπου καὶ ἐν γένει ὄλων τῶν μορφωμένων στοιχείων τῆς κοινωνίας ; Καὶ τέλος ποῖον εἶναι τὸ καθήκον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου, τῶν εἰδικῶν τούτων ὁργανώσεων, ποῦ αὐτονομάζονται « ἀναμορφωταὶ τῶν λαῶν » καὶ διακηρύττουν ὡς ἔργον αὐτῶν τὴν καθοδήγησιν τῆς κοινωνίας εἰς τὸν δρόμον τῆς καθολικῆς ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης, εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, εἰς τὸν δρόμον τῆς εὐδαιμονίας τοῦ συνόλου.

Θὰ παραθέσωμεν κατωτέρω τὰς γνώμας καὶ τὰ διδάγματα τῶν διαφόρων σοφῶν ὄλων τῶν αἰώνων περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ περὶ τῆς θέσεως

καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Κοινωνίαν καὶ τὴν Πολιτείαν. Θὰ ἀρχίσωμεν πρῶτα ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τῶν παλαιῶν χρόνων καὶ θὰ ἀνέλθωμεν σιγὰ-σιγὰ μέχρι τῶν κοινωνιολόγων καὶ φιλοσόφων τῆς σήμερον. Αἱ ἰδέαι αὐτῶν θὰ μᾶς βοηθήσουν πολὺ, διὰ τὰ εὖρωμεν ἔπειτα ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἀνωτέρω τεθέντα ἐρωτήματα.

Διὰ τὰ ἀποφύγωμεν δὲ κάθε παρεξήγησιν, καλὸν εἶναι νὰ σημειώσωμεν εὐθὺς ἀπὸ τώρα, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς μελέτης μας μέχρι τοῦ τέλους αὐτῆς θὰ ὑποβάλλωμεν τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς κοινωνίας, μὲ τὰς ἀπίερους σημερινὰς ὁργανώσεις καὶ ὁμοσπονδίας τῆς καὶ τὰς ἀντιμαχομένας τάξεις τῆς, ὑπὸ αὐστηρὸν ἔλεγχον. Ἄλλ' ὁ ἔλεγχος αὐτὸς οὐδαμῶς σημαίνει, ὅτι ἡμεῖς εἰς τὰς σημερινὰς ὁργανώσεις τῆς κοινωνίας οὐδὲν καλὸν καὶ οὐδὲν ὠφέλιμον εὐρίσκομεν. Ὅπως τοῦναντίον ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ὑπάρχουν εἰς αὐτὰς ἱκανὰ καὶ μεγάλα πλεονεκτήματα. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὰ πλεονεκτήματα τῶν σημερινῶν κοινωνικῶν ὁργανώσεων εἶναι αὐτονόητα, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰς ἀδυναμίας αὐτῶν. Ἀκριβῶς δηλ. ἐπειδὴ ὁμολογοῦμεν πίστιν εἰς τὰς σημερινὰς ὁργανώσεις τῆς κοινωνίας, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ νοσηρὰ σημεῖα αὐτῶν, διὰ τὰ ἠμπορέσωμεν ἔπειτα νὰ παρασκευάσωμεν δι' αὐτὰς νέαν, ὑγιεστεραν ζωὴν. Διότι, προφανῶς, ἐκεῖνοι, ποὺ ἀγαποῦν ἀληθῶς μίαν ἰδέαν, αἰσθάνονται ζωηρὰ μέσα τὴν ὑποχώρησιν νὰ ὑπερασπίσονται αὐτὴν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν τῆς, νὰ καταπολεμη-

σούν τὰς ἀδυναμίας αὐτῆς, ποὺ φέρουν τὴν κατάπτω-
σιν τῆς καὶ νὰ ὑποβοηθήσουν αὐτὴν διὰ νέαν καὶ ὑψη-
λοτέραν ζωὴν.

Ὁ Συγγραφεὺς

John May

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ

Αἱ λέξεις *κοινωνία, κοινωνισμός, κοινωνιολογία* (société, socialisme, sociologie) ἐχρησιμοποιήθη-
σαν διὰ πρώτην φοράν ὡς εἰδικοί ἐπιστημονικοί ὄροι
εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστήμας ἀπὸ τὸν
Γάλλον φιλόσοφον August Comte († 1857). Ἐπιση-
μαστικῶς ὁ ὄρος «κοινωνία» ἦτο γνωστός ἀπὸ πολὺ προτή-
τερα, αἰῶνας δηλ. πολλοὺς πρὸ τῆς διακρίσεως τῆς
κοινωνιολογίας καὶ πολιτειολογίας εἰς ἰδίαν ἐπιστήμην.

Ἦδη κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἡ κοινωνία
τῶν συμβιούτων ἀνθρώπων ἀπετέλεσε προσφιλέστατον
θέμα τῶν φιλοσόφων τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὸ κύριον
ἔμψυκτον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι
ἔστρεφον κατὰ προτίμησιν ὅλην τὴν προσοχὴν καὶ
ἐλάσαν τὰς ἐρεῖνας αὐτῶν, ἦσαν αἱ σχέσεις, ποὺ ἐγεν-
νῶντο ἀπὸ τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν ἐξέ-
τασιν τῶν σχέσεων τούτων ἀναφέρονται καὶ τὰ σπου-
δαιότερα συγγράμματα αὐτῶν.

Ἀπὸ τὰς ποικίλας πάλιν σχέσεις τῶν συμβιούτων

ἀνθρώπων ἐκεῖνο, πού προσείλκυσε περισσότερο τὴν προσοχὴν τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, εἶνε ἡ ἐξωτερικὴ ὀργάνωσις τῆς συμβιώσεως, ἡ πολιτικὴ δηλ. σύνταξις τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, αἱ πολιτεῖαι αὐτῶν.

Ἐφορμὴν πρὸς προσηκτικωτέραν μελέτην ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν συμβιούτων ἀνθρώπων ἔδωκαν τὰ γεγονότα ταῦτα:

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐν λόγῳ φιλοσόφων διεξήγετο εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν συμβιούτων ἀνθρώπων διαρκὴς πάλη καὶ σφοδροὶ ἀγῶνες πρὸς τοιαύτην ἢ τοιαύτην διαμόρφωσιν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ δὲν ἦσαν κατὰ νέον. Αὐτοὶ ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ πολὺ παλαιὰ χρόνια· ἦτοι εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀνθρωπίνων ομάδων εἰς τὴν γῆν καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς νηπιώδη καὶ ἡμιὑπνώττουσαν κατάστασιν.

Αἱ πρῶται δηλ. ἀνθρώπιναί ομάδες εὐρέθησαν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς διάγουσαι ἀσυνειδήτως ὑπὸ ἓνα πατρι-αρχικὸν καθεστῶς. Ὁ μεγαλύτερος καὶ ὁ ἰσχυρότερος ἐκ τῆς ομάδος συνεκέντρωνεν εἰς τὰ χέρια του ὅλα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐπέτασσε τοὺς περὶ αὐτὸν μικροὺς καὶ ἀδυνατούς· αὐτοὶ ἀσυναίσθητως ὑπήκουον καὶ ἐδούλευον εἰς ἐκεῖνον. Ἡ κατάστασις αὕτη μετεδίδοτο κατ' ἔθος εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Κάποτε ὅμως ἤρχοντο καὶ μερικὰ γεγονότα, πού ἀνέκοπτον τὸν παραδεδομένον τρόπον ζωῆς τῆς ομάδος. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἦσαν ὁ θάνατος τοῦ ἰσχυροτέρου, ἡ μεγάλη ἀύξεισις τῆς

ομάδος καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις μελῶν τινῶν αὐτῆς, διὰ τὰ εὐρουὺν ἄλλοῦ πόρον ζωῆς, ἡ συγκέντρωσις πολλῶν προϊόντων ἀπὸ ἄλλα μέλη τῆς ομάδος κ. τ. τ. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀφύπνιζαν εἰς μέλη τινὰ τῆς ομάδος ἀμυδρῶς τὴν συνείδησιν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλος τρόπος ζωῆς εὐκολώτερος καὶ καλύτερος ἀπὸ τὸν παραδεδομένον. Ἐγεννᾶτο τότε εἰς αὐτὰ κάποια ἐνσυνείδητος τάσις, διὰ τὰ ἐξασφαλίσουν τὴν νέαν καλυτέραν ζωὴν, πού ἐδοκίμασαν. Ἀπὸ τότε ἤρχιζε μακρὰ σειρά προσπαθειῶν καὶ ἀγῶνων μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἀφυπνισθέντων καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀρχοντος. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν οἱ ὀλίγοι προσεπάθουν νὰ πάρουν μὲ τὸ μέρος των καὶ τὰ ἄλλα, τὰ μὴ ἀφυπνισθέντα μέλη τῆς ομάδος. Κάθε ἐπιτυχία αὐτῶν ἔφερε καὶ μίαν μεταβολὴν εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των. Συνήθως εἰς τὰς τοιαύτας μεταβολὰς οἱ ὀλίγοι ἀφυπνισθέντες κατελάμβανον τὴν θέσιν τοῦ παλαιοῦ ἀρχοντος τῆς ομάδος, ἐνῶ τὸ πλῆθος παρέμενε εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν. Ἐπανελαμβάνετο τότε ἡ αὐτὴ σειρά τῶν κοινωνικῶν γεγονότων μεταξὺ τῶν ὀλίγων τούτων καὶ ἄλλων νεωστὲ ἀφυπνισθέντων μελῶν τοῦ πλῆθους. Εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ ὅμως προσετίθεντο τώρα καὶ νέοι παράγοντες: ἡ παράδοσις, ἡ ἄλλως ἢ πείρα ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ἀγῶνας, βαθμιαίως σχηματιζομένη καὶ ὀλονὲν πλουσιωτέρα καθισταμένη, ἡ συνήθεια, ἡ μίμησις κ.τ.τ. Βραδύτερον ἤρχετο ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης πρὸς διάσωσιν τῆς παραδόσεως, ἢ ἄλλως τῆς κτηθείσης πείρας, πρὸς μόνιμον καὶ μὲ ὄρισμένην μορφήν διατύπωσιν ταύτης. Εἶναι ἡ βαθμὴ τῆς συνειδητῆς συντάξεως τῶν συμβιούτων ἀνθρώπων εἰς Πολιτεῖαν.

Αὐταὶ εἶναι αἱ αἰτίαι, πού ἔκαμναν ἀνάγκηεν τοὺς συμβιῶντας ἀνθρώπους νὰ παλαίουν μεταξύ των. Καὶ ἡ πάλῃ αὐτὴ τοὺς ἀφύπνιζεν. Αὐτὴ ὠδήγει αὐτοὺς ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν πρὸς τὴν γνῶσιν. Αὐτὴ ἀνύψωνεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν ἀρχικῶς μηχανικὴν καὶ κατ' ἔθος συμβίωσιν, εἰς τὴν βαθμίδα τῶν συνειδητῶν προσπαθειῶν καὶ ἀγῶνων πρὸς διαμόρφωσιν τῆς κοινωνίας εἰς συντεταγμένην Πολιτείαν.

Πρὸς τὴν πολιτικὴν ταύτην ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας ἐστρεφάν ἔλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν οἱ φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ πρῶτος ὅμως ἀπὸ αὐτοῦ, πού ἠρεύνησε συστηματικῶς ταύτην, εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ἀπὸ τοὺς μεγίστους φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἔλων τῶν αἰῶνων. Τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος εἶναι « ἡ Πολιτεία » αὐτοῦ. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἐξητάσθη διὰ πρώτην φοράν ἡ ἀρχὴ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ ἡ σύνταξις αὐτῆς εἰς Πολιτείαν. Εἰς αὐτὸ ἐπίσης ἐσκιαγραφήθη κατὰ τρόπον ἄριστον τὸ ἰδεῶδες, πρὸς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ τείνη ἕσασαι κάθε Πολιτεία, πού θέλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πλάτωνος ἤσκησε καὶ ἀσκεῖ καὶ σήμερον μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κοινωνιολογούντων. Διὰ τοῦτο σκόπιμον εἶναι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα εὐρύτερόν πως τὸ περιεχόμενον τούτου. Κατὰ Πλάτωνα ἡ ὀργάνωσις τῆς Κοινωνίας εἰς Πολιτείαν ἔχει οὕτω :

Εἰς τὰς ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔζησαν ἐπὶ πολὺν

καιρὸν χωρισμένοι. Ἐπὶ εἰς τὴν χωρισμένην αὐτὴν ζωὴν δὲν θὰ ἤμποροῦσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπαρκέσουν μόνοι εἰς τὰς ἀνάγκας των καὶ νὰ ζήσουν εὐτυχεῖς. Διὰ τοῦτο θὰ ἐσκέφθησαν νὰ ἔλθουν πολλοὶ εἰς ἓνα μέρος καὶ νὰ ζήσουν ὅλοι μαζί. Ἐκεῖ θὰ ἐδοθηθῶντο ἀμοιβαίως καὶ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ περνοῦν εὐκολώτερα τὴν ζωὴν των.

Κατ' ἀρχὰς θὰ προσήλθον ἓνας γεωργός, ἓνας οἰκοδόμος, ἓνας ὑφαντής, ἓνας ὑποδηματοποιὸς ἢ καὶ κάποιος ἄλλος ἀκόμη. Ἀργότερα θὰ ἦλθον καὶ ἄλλοι ἐξ αὐτῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ξυλουργοὶ, καὶ σιδηρουργοί, καὶ ἄλλοι τεχνῖται, καὶ ἔμποροι κ. τ. τ. Ἔτσι θὰ ἐκτίσθη μία κοινὴ πόλις.

Ἐπὶ εἰς αὐτὴν τὴν κοινὴν πόλιν μερικοὶ, εἴτε ἕνεκα τῆς φιλεργίας των, εἴτε ἕνεκα τῆς εὐφορίας τῶν ἀγρῶν των, εἴτε καὶ δι' ἄλλους λόγους, θὰ ἔτυχε νὰ σχηματίσουν μεγάλην περιουσίαν, ἐνῶ ἄλλοι δὲν θὰ εἶχον τοιαύτην. Θὰ ἐδημιουργήθη τότε μέσα εἰς τὴν κοινὴν πόλιν ἀνισότης περιουσιῶν. Ἡ ἀνισότης αὐτὴ θὰ διήρесе τὴν μίαν πόλιν εἰς δύο τοιαύτας : εἰς τὴν πόλιν τῶν πτωχῶν καὶ εἰς τὴν πόλιν τῶν εὐπόρων. Κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς τὰς δύο πόλεις θὰ εἰργάζετο μόνον διὰ τὰ ἰδικὰ της συμφέροντα. Καμμία ἀπὸ αὐτὰς δὲν θὰ ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν της καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἄλλης πόλεως. Τοῦναντίον μάλιστα πολλάκις κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς θὰ ἐπεδίωκε τὴν βλάβην τῶν συμφερόντων τῆς ἄλλης, χάριν τῶν ἰδικῶν της τοιούτων. Ἐνεκα τούτου αἱ πόλεις αὐταὶ θὰ εὐρίσκοντο εἰς διαρκεῖς στάσεις καὶ εἰς πόλεμον μεταξύ των¹⁾.

¹⁾ Πρὸς Πλάτωνος Πολιτείαν, βιβλ. Δ', κεφ. II, σ. 422, ε.

Αἱ στάσεις καὶ οἱ πόλεμοι θὰ ἔφερον τὴν ἐξασθένησιν ἀμφοτέρων καὶ εἰς τὸ τέλος θὰ ἠπειλοῦν τὸν ἐξαφανισμὸν αὐτῶν.

Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐξαφανισμοῦ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν τῆς κοινῆς πόλεως θὰ κατενοήθη καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἡ ἀνάγκη τοῦ σχηματισμοῦ ἰδιαίτερας τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἀνετίθετο ὁ συμβιβασμὸς τῶν ἀντιμαχομένων καὶ ἡ φροντίς τῆς προλήψεως καὶ τῆς καταπαύσεως τῶν ἐρίδων καὶ τῶν στάσεων αὐτῶν. Πράγματι θὰ ἐξελέγη τότε ἡ τάξις τῶν ἀρχόντων καὶ ἡ τάξις τῶν ὀργάνων αὐτῶν, ἡ τάξις τῶν φυλάκων. Οὗτοι ἔργον θὰ εἶχον νὰ ἐπαναφέρουν εἰς ἕλην τὴν πόλιν τὴν διατραχθεῖσαν ἡσυχίαν καὶ νὰ ὀργανώσουν ἕλους τοὺς κατοίκους εἰς ἄληθῆ Πολιτείαν. Ταῦτα κατορθοῦνται μόνον διὰ τῆς δικαιοσύνης ¹⁾.

Δικαιοσύνη σημαίνει νὰ βάλουν οἱ ἄρχοντες τὰ διάφορα μέρη τῆς ὅλης πόλεως νὰ συνεργάζωνται ἀρμονικῶς πρὸς ἄλληλα διὰ τὸν κοινὸν σκοπὸν τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως καὶ εὐδαιμονίας ὅλων. Οἱ ἄρχοντες δηλ. μὲ τὴν βοήθειαν τῶν φυλάκων ἔργον θὰ ἔχουν νὰ ἀναθέτουν εἰς κάθε μέλος τῆς πόλεως ἓν ὄρισμένον ἔργον, προάγον τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Οἱ ἄρχοντες ἐπίσης θὰ παρακολουθοῦν τὴν ἐκτέλεσιν ἢ τὴν μὴ ἐκτέλεσιν τῶν ἀνατιθεμένων ἔργων. Ὡσαύτως οἱ ἄρχοντες θὰ προσέχουν νὰ μὴ ἐπιδίδεται κανένας εἰς ἔργα ἐξυπηρευοῦντα μόνον τὰ ἴδια αὐτοῦ συμφέροντα, ἢ ἱκανοποιῶντα μόνον ἀτομικὰς του ἐπιθυμίας. Καὶ τέλος οἱ

¹⁾ Πρὸλ. Πλάτωνος Πολιτείαν, βιβλ. Δ', κεφ. XIV, σ. 439, ε, κεφ. XVI, σ. 441, ε καὶ κεφ. XVII, σ. 443, δ.

ἄρχοντες θὰ παρέχουν εἰς τὸν καθένα τὸ εἰς αὐτὸν ἀναλογοῦν μέρος ἀπὸ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν.

Αὕτη εἶναι κατὰ Πλάτωνα ἡ γένεσις τῆς Πολιτείας καὶ τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς. Τότε ἀποτελεῖ αὕτη ὄντως συντεταγμένην Πολιτείαν. Τότε ἀποτελεῖ αὕτη Πολιτείαν δικαίου. ¹⁾

Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλειώδες ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἡ **Πολιτεία** αὐτοῦ. Εἰς τὸ σχέδιον αὐτό, παρὰ τὸν οὐτοπιστικὸν χαρακτήρα του, περιλαμβάνονται πλείστα γινῶμαι, ὑφίστησιν κοινωνικῆς σπουδαιότητος. Οὕτω π. χ. σπουδαία εἶναι ἡ σκέψις περὶ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ὡσαύτως σπουδαία καὶ βαθυστόχαστα εἶναι τὰ κηρύγματα αὐτοῦ περὶ ἐκλογῆς, μορφώσεως καὶ δοκιμασίας τῶν εἰς τὴν διοίκησιν καλουμένων. Περαιτέρω ἀθάνατος καὶ ὑψηλὸς εἶναι ὁ ἠθικὸς σκοπός, ποῦ θέτει οὗτος εἰς κάθε Πολιτείαν. Κυρίως ὅμως προφητικῆ ἀληθείας εἶναι ἡ ἀπαίτησις αὐτοῦ περὶ ὑποταγῆς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὸ γενικὸν τοιοῦτον. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Πλάτωνος παρήλθεν, ἀτυχῶς, ἐπὶ μακρὸν ἀπαρτήρητος. Μόνον δὲ κατὰ τοὺς σημερινούς χρόνους ἐξετιμῆθη αὕτη προσηκόντως καὶ ἐπιδιώκεται μὲ δύναμιν ἢ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας.

Ἐκτὸς τῆς «Πολιτείας» ὁ Πλάτων παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς καὶ ἄλλο ὅμοιον ἔργον, «τοὺς Νόμους» αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πλάτωνος εὐρίσκονται πολλοὶ ἐξοχοὶ γινῶμαι καὶ ὑποδείξεις αὐτοῦ περὶ τῆς ἀρ-

¹⁾ Πρὸλ. Πολιτείαν Πλάτωνος, βιβλ. Δ', κεφ. I, κ. ε.

χῆς καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, περὶ τῆς κοινωνικῆς μορφώσεως τῶν νέων κ. τ. τ. Εἰς τοὺς Νόμους μάλιστα ὁ Πλάτων ἀποκαλύπτεται ὀλιγώτερον οὐτοπιστῆς καὶ λαμβάνει περισσότερο ὑπὸ ψιν τοὺς τὴν πραγματικότητα.

***

Ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς εἰλκυσαν ὡσαύτως τὴν προσοχὴν καὶ τοῦ ἑτέρου μεγάλου φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰς γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν προβλημάτων αὐτῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ δύο παγκοίως γνωστὰ συγγράμματα αὐτοῦ, εἰς τὰ **Ἠθικὰ Νικομάχεια**, καὶ εἰς τὰ **Πολιτικά**.

Αἰγνώμαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κοινωνίας εἶναι πολὺ διάφοροι ἀπὸ τὰς σχετικὰς γνώμας τοῦ Πλάτωνος. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς Πολιτείας ὁ Ἀριστοτέλης **διίσκει**, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν ἔζησε κατὰ μόνον. Ἡ Κοινωνία δὲν εἶναι δευτερογενὲς φαινόμενον· δὲν εἶναι προϊόν σκέψεων καὶ συμφωνιῶν τῶν κατὰ μόνον ζώντων ἀνθρώπων. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει **πολιτικὸν ζῷον**. Ὁ ἄνθρωπος μάλιστα κατέχει τὴν ιδιότητα ταύτην εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα κατ' ἀγέλας ζῶντα (ζῷα ¹). Ἡ κοινωνία ὑπάρχει **ἀνεκδιαιρέτως**.

¹) Πρὸς. Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. Α., 5. «**φύσει πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος**». Αὐτόθι Α., 9. «**πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός**». Ἀρ. Πολιτ. Α., 2., 9., «**ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον**». Ἀρ. Πολιτ. Α., 2, 10 «**πολιτικὸν**

Μαζὶ μὲ αὐτὴν ὑπάρχει φύσει ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἡ Πολιτεία ¹). Τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖον σύνολον, ἓναν ζωντανὸν ὀργανισμόν. Αἱ οικονομικαὶ σχέσεις ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας ²).

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ, ὅτι ταῦτα ἐκ φύσεως ἐπιδίδονται εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀτομικῶν τῶν μόνων συμφερόντων. Ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος ὑπὸ τὸ συνολικὸν εἶναι πολὺ δύσκολος. Διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολος ἡ ἐφαρμογὴ εἰς τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας τῆς κοινογαμίας, τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ τῶν ἄλλων τοιοῦτων μέτρων τοῦ Πλάτωνος ³).

Αὐταὶ εἶναι αἱ γνώμαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Πολιτείας καὶ τῶν ἀποτελούντων αὐτὰς ἀτόμων. Τώρα τελευταία μάλιστα αἱ γνώμαι αὐταὶ τοῦ Α. ἔτυχον ἐντελῶς ἰδιαίτερας προσοχῆς καὶ ἐκτιμῆ-

ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίτης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῷου μᾶλλον».

¹) Ἀριστ. Πολιτ. Α., 2., 8 «**πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι**».

²) Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. Θ., 11., «**καὶ ἡ πολιτικὴ δὲ κοινωνία τοῦ συμφέροντος χάριν δοκεῖ καὶ ἐξ ἀρχῆς συνελθεῖν καὶ διαμένειν**».

³) Πρὸς. Ἀρ. Πολιτ. Β., 3, 10 «**ἥμισυ ἐπιμελείας τυγχάνει τὸ πλείστον κοινόν**». Αὐτόθι 5, 3 «**ὅπως τὸ συζῆν καὶ κοινωνεῖν τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων χαλεπόν**». Αὐτόθι «**τὸ κοινὰς εἶναι τὰς κτήσεις καὶ ταύτας καὶ ἄλλας τοιαύτας ἔχει δυσχερείας**».

σεως ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους. Ἰδίως μάλιστα ἡ γνώμη αὐτοῦ περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας τῶν οικονομικῶν σχέσεων. Σήμερον τὰ ἔργα τοῦ Π. καὶ τοῦ Α. δικαίως καταλέγονται μεταξὺ τῶν σπουδαιωτάτων διὰ τὰς κοινωνιολογικὰς μελέτας.

***

Ἦστερα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἔρχεται ἡ Ἑλληνιστικὴ περίοδος. Οἱ χρόνοι δηλ. τῶν ἐκστρατειῶν καὶ τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Αἱ κατακτήσεις αὗται ἠῤῥυναν τὸν γεωγραφικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν ὄριζοντα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν. Ὁσαύτως αἱ κατακτήσεις αὗται ἀνέπτυξαν εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν ἀπὸ προηγήτερα τὰς οικονομικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτὴ συνετέλεσε πολὺν περισσότερο ἀπὸ τὰ κηρύγματα διαφόρων σοφῶν τῶν χρόνων τούτων εἰς τὸ νὰ εὐρυνθῶν αἱ περὶ κόσμου ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τὸ νὰ ἐξαφανισθῇ σιγά-σιγά ἡ παλαιὰ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν βαρβάρων διάκρισις. Αὕτη ἔφερε τὴν ὑποχώρησιν τῆς μεγάλης ὑπερφροσύνης, τῆς στενῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ μυωπικοῦ ἐγωϊσμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παρατηρεῖται καὶ κάποια χαλάρωσις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπὸ τῶν **Κυνικῶν** γνωστὸς ἕρος τοῦ **κοσμοπολίτου** προσλαμβάνει τώρα μεγαλύτεραν διάδοσιν.

Οἱ διαγοοῦμενοι τῶν χρόνων τούτων ἐξετάζουν τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ ἄλλο πνεῦμα. Τὴν σπουδαιότεραν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν κατέχουν οἱ **Στωϊκοί**.

Αὐτοὶ συνεχίζουν καὶ συμπληρώνουν, τὰς θεωρίας τῶν Κυνικῶν. Κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῶν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς Διὸς. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν **μίαν** οἰκογένειαν. Εἶναι ἀδελφοὶ μεταξὺ τῶν. Ὡς τοιοῦτοι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐκ φύσεως ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Διὰ τοῦτο δικαιούνται ὅλοι νὰ ἀνυψώσων ἑαυτοὺς εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦ σοφοῦ: εἰς τὴν ἀπόκτησιν δηλ. τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ δεσπέζοντος λόγου, τοῦ κοινῶς τούτου ἀγαθοῦ ἔλων τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτὴν θὰ ἐπιτύχῃ κάθε ἄνθρωπος **μόνος**. Κάθε δηλ. ἄνθρωπος ἐντελῶς **χωριστά**, μὲ **ἀτομικὰς** προσπαθείας, ἦτοι μὲ συνεχεῖς ἀσκήσεις τοῦ ἑαυτοῦ του, θὰ ἀνυψώσῃ τὸ **ἀτομὸν** του εἰς τὸ ἀνωτέρω ἰδεῶδες τοῦ σοφοῦ, ποῦ εἶναι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου.

Αὗται εἶναι αἱ περὶ κοινωνίας καὶ περὶ τῶν ἀποτελούντων ταύτην ἀτόμων θεωρίαι τῶν Στωϊκῶν. Κράμα κοινωνιστικῶν καὶ ἀτομιστικο-εὐδαιμονιστικῶν θεωριῶν. Ἄλλ' αἱ εὐδαιμονιστικαὶ θεωρίαι τῶν Στωϊκῶν διαπνέονται ἀπὸ ἓνα ὑψηλὸν πνεῦμα ἀπολύτου ἠθικῆς. Τὸ πνεῦμα τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ εὐρυνῶν αἱ θεωρίαι αὗται μεγάλην διάδοσιν. Εἰς τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἀφείλεται ἡ κατίσχυσις τῶν θεωριῶν τούτων ἐπὶ χρόνους μακροὺς. Αἱ θεωρίαι αὗται παρεσκεύασαν τὸ ἔδαφος διὰ τὸν χριστιανισμόν. Καὶ ἀργότερα αὗται ἄλλιν ἀνεμείχθησαν μὲ τὰ χριστιανικὰ κηρύγματα καὶ ἔδωκαν ἰσχυράν ὄθησιν πρὸς περαιτέρω φιλοσοφικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς στοχασμούς.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἐπικουρείοι θέλουν τολμηρότερον τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῶν ἀτόμων πρὸς τὴν κοινωνίαν. Οὗτοι τονίζουν, ὅτι κάθε ἄτομον ἔχει δικαίωμα νὰ διαθέτῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅπως αὐτὸ θέλει. Καὶ ἐκτὸς τούτου οὗτοι κηρύττουν, ὅτι κάθε ἄτομον ἔχει δικαίωμα νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του μὲ κάθε τρόπον, ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτεραν εὐδαιμονίαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ ἄνθρωποι ἔζων-κατὰ τοὺς Ἐπικουρείους-μεμονωμένως. Ἄλλ' εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ εἶναι ἀσφαλεῖς καὶ εὐδαίμονες. Διὰ τοῦτο προήλθον εἰς διαπραγματεύσεις καὶ συμφωνίας μεταξύ των πρὸς Ἰδρυσιν Πολιτείας. Ἐκ τῶν Πολιτειῶν ἐκείνη εἶναι ἡ ἀρίστη, πού ἀσχεῖ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέραν πίσειν ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως ἐκάστου καὶ τῆς ὁποίας οἱ Νόμοι ἐξασφαλίζουν τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν κάθε ἀνθρώπου καὶ προφυλάσσουν αὐτὸν ἀπὸ κάθε ἀδικίαν.

Οὕτω οἱ Ἐπικουρείοι ἐμφανίζονται ὡς οἱ πρῶτοι ἀντιπρόσωποι ἀμιγῶν ἀτομιστικο-εὐδαιμονιστικῶν θεωριῶν. Ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς οἱ Ἐπικουρείοι παρουσιάζονται ὡς ἀντιπρόσωποι θεωριῶν περὶ σσότερον περιορισμένων, ὡς ἀντιπρόσωποι δηλ. ταπεινοτέρων καὶ κατωτέρων ἀτομικο-ωφελμιστικῶν τοιούτων. Παρὰ ταῦτα ὅμως αἱ θεωρίαι τῶν Ἐπικουρείων εὐρον πάντοτε, ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν ἰδικῶν μας χρόνων, πολλοὺς καὶ θερμοὺς ὁπαδοὺς.

***

Νέαν ὅλως ἀντίληψιν εἰσάγει ὁ χριστιανισμός. Κατ' αὐτὸν ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ζωὴν καὶ διὰ τὴν

εὐτυχίαν τοῦ ἀτόμου εἶναι ἡ κοινωνία αὐτοῦ μετὰ τῶν ὁμοίων του καὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ περιέχοντος καὶ περιβάλλοντος ὅλην τὴν ζωσαν καὶ ἄψυχον φύσιν. Ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των καὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι δευτερογενὲς φαινόμενον. Ἡ ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ὑπῆρξεν ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν. Ὡσαύτως ἡ ἔνωσις αὕτη εἶναι ἀναγκαῖον καὶ μόνιμον συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ οἰαδήποτε ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐκτὸς καὶ μακρὰν τῆς ἐγότητος ταύτης. Ὁ ἰδρυτῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης τείνει νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς κατανόησιν καὶ συναίσθησιν τῆς παγκοσμίου ταύτης ἐγότητος: «*Τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὧσιν ἘΝ, καθὼς ἡμεῖς ἔν ἐσμέν. ΕΓΩ ἘΝ ΑἴΤΟΙΣ ΚΑΙ ΣΥ ἘΝ ΕΜΟΙ, ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος, ὅτι σὺ μὲ ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας*»¹⁾.

***

Ἐρχονται κατόπιν οἱ χρόνοι τῆς Ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας. Ἡ Ῥώμη διεμόρφωσεν ἰσχυρὰν Πολιτείαν. Ἐκαλλιέργησε γλώσσαν, θαυμαζομένην διὰ τὴν σημασιολογικὴν ἀκρίθειαν καὶ διὰ τὴν κανονικότητα τῆς πλοκῆς αὐτῆς. Ἀνέπτυξε διοικητικὸν σύστημα, πρὸ ἐρρυθμίσεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὴν κοινὴν ζωὴν τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως. Ἄλλὰ ἡ Ῥώμη δὲν

¹⁾ Ἰωάννου, εἰς., 22, 23.

ἐφιλοσόφησεν. Δὲν ἠσχολήθη δηλ. εἰδικῶς περὶ τὰ κοσμοθεωρητικά προβλήματα.

Μολοντί ἔμωσ ἡ Ῥώμη δὲν ἠσχολήθη εἰδικῶς περὶ φιλοσοφικά προβλήματα, ἐν τούτοις ἀνεπτύχθη εἰς αὐτὴν ἕνα κοινωνικὸν προῖόν, μέσα εἰς τὸ ὅποσον εἶναι κατακτηθεῖμένοι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου περὶ τοῦ ἀτόμου. Τὸ κοινωνικὸν αὐτὸ προῖόν εἶναι τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον. Τοῦτο διακρίνεται διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀκρίθειαν, ὡς καὶ διὰ τὴν αὐστηρὰν λογικὴν αὐτοῦ. Ὡς τοιοῦτον ἀπέμεινε σχολὴ καὶ ὑπόδειγμα μέχρι σήμερον.

Τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον στηρίζεται ἐπὶ ἀτομιστικῆς ἰδέας. Εἶναι κυρίως ἀτομικὸν δίκαιον. Ῥυθμίζει τὰς κοινωνικὰς σχέσεις κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν ἀτόμων συναλλαγὰς. Ἡ εξέτασις τῶν σχέσεων τούτων ἀποτελεῖ τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Αἱ σχέσεις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ σύνολον αὐτῶν, πρὸς τὴν Κοινωνίαν, ὡς καὶ αἱ σχέσεις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν Πολιτείαν, οὐδαμῶς ἐξετάζονται εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἄλλη Λατινικὴ φιλολογία δὲν περιέχει καμμίαν νέαν ἰδέαν περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν σχέσει πρὸς τὴν Κοινωνίαν καὶ τὴν Πολιτείαν. περὶ θεωρητικαὶ συζητήσεις τοῦ Κικέρωνος (disputationes Tusculanae) εἶναι μία ὑπεράσπισις ὑπὸ τοῦ εὐρικέρωνος τῆς κρατούσης τάξεως· εἶναι ἕνας ἀγὼν αὐγῶν κατὰ τῆς ἀναρχίας.

***

Ὁ πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας **Αὐγουστίνος** (354—430 αὐτῆς) ἐξέθεσε τὰ διδάγματα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας

περὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον του «de civitate dei».

Αἱ βασιλείαι τοῦ κόσμου τούτου, λέγει, εἶναι γεμάται ἀπὸ βίαν καὶ ἀπὸ κακίαν. Αὐταὶ εἶναι ἔργον τῆς ἁμαρτίας. Ἀπέναντι αὐτῶν ἔχομεν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἢ ἄλλως τὴν θείαν Πολιτείαν, ἢ ἄλλως τὴν μίαν ἀγίαν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὅλοι οἱ δίκαιοι ἄνθρωποι, ὡς τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, θὰ διάγουν μίαν ζωὴν αἰωνίαν καὶ γεμάτην ἀπὸ εἰρήνης καὶ ἀπὸ ἀγάπης. Ἐκεῖ ἡ ζωὴ αὐτῶν θὰ εἶναι οὐχὶ σαρκική, ἀλλὰ πνευματικὴ. Πρὸς ἀπόκτησιν ὅμως τῆς οὐρανίας ζωῆς χρειάζεται μακρὰ προπαρασκευὴ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην πρέπει νὰ διατεθῇ ὁλόκληρος ἡ ἐπίγειος ζωὴ αὐτῶν. Ὁλόκληρον τὸ ἔργον τῆς προπαρασκευῆς τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν οὐρανίαν ζωὴν ἀναλαμβάνει ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία μετὰ τὸν Πάπαν ἐπὶ κεφαλῆς. Πρὸς τοῦτο αὕτη παίρνει εἰς τὰς χεῖράς της ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Αὕτη προσπαθεῖ νὰ προστατεύσῃ ὅλα τὰ μέλη της ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Αὕτη μοχθεῖ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὰ εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ἀπέναντι τούτου ὅμως ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ζητεῖ ἀπὸ τὰ μέλη της τελείαν ὑπακοὴν εἰς τὰς ἀρχάς της, τελείαν ὑποταγὴν εἰς τὰ δόγματα αὐτῆς. Ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀποκλείει βῆτως ἀπὸ τὰ μέλη της κάθε ἀτομικὴν εξέτασιν τῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων της καὶ ἀπαγορεύει αὐστηρῶς εἰς αὐτὰ κάθε ἀτομικὴν πεποίθησιν.

***

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τοὺς χρόνους τῆς θρησκευτικῆς Κοινωνιολογικῆς Παιδαγωγικῆς.

μεταρρυθμίσεως τῆς Δύσεως· εἰς τοὺς χρόνους δηλ. τῆς μεγάλης κινήσεως τῶν διαμαρτυρομένων κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ καταστείλουν οὔτε αἱ πρῶται αὐστηραὶ ἐνέργειαι τοῦ Πάπα, οὔτε αἱ μετέπειτα γενόμεναι ὑποχωρήσεις αὐτοῦ.

Τὴν ἐξέγερσιν ταύτην προεκάλεσαν αἱ καταχρήσεις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα. Κυρίως ὅμως τὴν ἐξέγερσιν ταύτην προεκάλεσε ἡ τάσις πολλῶν διανοουμένων τῆς Δύσεως πρὸς *ἀτομικὴν* εὐσέβειαν· ἡ ἐσωτερικὴ δηλ. ἀνάγκη αὐτῶν πρὸς εὐσέβειαν, στηριζομένην ἐπάνω εἰς ἐλευθέραν ἐξέτασιν ἀπὸ κάθε ἀνθρώπου τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐξ αὐτῆς ἀτομικῶν πεποιθήσεων. Ὁ Λούθηρος θέλει τὸν Χριστὸν ζῶντα ἐν ἑαυτῷ. Ὁ Λούθηρος ζητεῖ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ζωντανήν, ἐσωτερικὴν, ἀτομικὴν πίστιν αὐτοῦ. Οὕτω ὁ Προτεσταντισμὸς στηρίζει τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν *ἀτομικῶν* πεποιθήσεων.

***

Ὁ Th. Hobbes († 1679 γ. ἡ.) εἶναι ριζοσπάστης *ἀτομικιστῆς*. Κατὰ τὸν H. ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὄν κοινωνίη. Τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ κατανοήσῃ τις σαφῶς, ἀν παρατηρήσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους. Εἰς αὐτὰς κάθε ἀνθρώπος ζητεῖ τὴν ἰδικήν του, τὴν ἀτομικὴν του ὠφέλειαν. Κάθε ἀνθρώπος εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν ὁμοίων του ζητεῖ κατὰ τὸν H. νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συντήρησιν τοῦ ἀτόμου του, ἢ νὰ ὑπερβάλῃ κατὰ τινὰ τρόπον τοὺς ἄλλους. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ προσπάθειάν του εὐκόλως

καταπατεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων καὶ βλάπτει αὐτούς.

Κατὰ τὸν H. ἡ τοιαύτη προσήλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἰδίαν, εἰς τὴν *ἀτομικὴν* ὠφέλειαν εἶναι ὄλως φυσικὴ. Κάθε ἀνθρώπος δηλ. ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ὁρμὴν πρὸς ἀπόκτησιν ὄλων τῶν ἀγαθῶν. Ἡ ὁρμὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ *φυσικὸν δικαίωμα* αὐτοῦ. Ἀλλὰ κάθε ἄτομον κατὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ φυσικὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἀτόμων. Διὰ τοῦτο φυσικὴ κατάστασις τῶν ἀνθρώπων εἶναι πόλεμος πάντων κατὰ πάντων.

Ἡ κατάστασις αὕτη θὰ ἔφερεν, κατ' ἀνάγκην, τὴν καταστροφὴν ὄλων. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἠνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ μερικὰ φυσικὰ δικαιώματά των, νὰ συνενωθοῦν εἰς κοινωνίαν καὶ νὰ ἀναθέσουν τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἕναν ἢ περισσοτέρους ἄρχοντας. Ἀπὸ τὴν ἀνάθεσιν αὐτῆν ἐσχηματίσθη ἡ Πολιτεία.

Κατὰ ταῦτα ἡ Πολιτεία προήλθεν ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρήσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἐσχηματίσθη κατ' ἐλευθέραν συμφωνίαν αὐτῶν. Καὶ εἶναι ὁ ἐντολοδόχος τῆς κοινῆς θελήσεως ὄλων. Ἀπέναντι ταύτης ὅλοι οἱ ἀνθρώποι ὀφείλουν τυφλὴν ὑποταγήν. Οὕτω ὁ Hobbes παρουσιάζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην εισηγητῆς τῶν λίαν διαδεδομένων σήμερον θεωριῶν περὶ φυσικῶν δικαιωμάτων *χωριστὰ* διὰ κάθε *ἄτομον*, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ὑπεραπιστῆς τῆς

ἀκράτου ἀπολυταρχίας, πού ἐπεκράτει εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν ΙΖ', καὶ ΙΗ', αἰῶνα.

***

Τὰς ἰδέας τοῦ Hobbes περὶ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸν J. Locke (1632—1704). Καὶ ὁ L. δέχεται, ὅτι κάθε ἄτομον ἔχει ἐκ φύσεως θεμελιώδη τινὰ δικαιώματα. Αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ τὰ ἀφαιρέσῃ κανεὶς ἀπὸ αὐτό. Ἄλλ' ὁ L. μᾶς λέγει καὶ κάτι ἐπὶ πλεόν. Μᾶς λέγει, ποῖα εἶναι τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου. Κατὰ τὸν L. ταῦτα εἶναι: πρῶτον, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα πρὸς ἀπόκτησιν ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ Πολιτεία κατὰ τὸν L. εἶναι ἕνας ὀργανισμός, πού ἔργον ἔχει νὰ προστατεύῃ καὶ ἐξασφαλίζῃ εἰς κάθε ἄτομον αὐτὰ τὰ δύο φυσικὰ του δικαιώματα.

***

Τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἀναγράφονται σαφῶς καὶ λεπτομερῶς εἰς τὸν καταστατικὸν χάρτην τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ἀπὸ τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τὰ παρέλαβε βραδύτερον ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία.

Οὕτω τὸ 1ον ἄρθρον τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Πενσυλβανίας (28 Μαρτίου 1776) εἰρίζει ταῦτα:

«Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐγεννήθησαν καθ' ὅμοιον τρόπον ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι. Ἔχουν ὀρισμένα φυσικὰ, καθ' ἑαυτὰ ἰσχύοντα καὶ ἀναλλοίωτα δικαιώματα. Εἰς ταῦτα καταλέγονται μεταξὺ ἄλλων, τὸ

» δικαίωμα τῆς ζωῆς, τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ
» δικαίωμα τῆς ἀποκτήσεως περιουσίας, τὸ δικαίωμα
» τῆς κατοχῆς καὶ διαφυλάξεως ταύτης, κ. τ. τ.»

Τὸ 2ον ἄρθρον λέγει:

«Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν φυσικὸν καὶ ἀναφαίρετον
» δικαίωμα νὰ λατρεύουν τὸν Παντοδύναμον Θεὸν
» κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς συνειδήσεώς των καὶ τῶν
» γνώσεών των».

Περαιτέρω ὀρίζεται, ὅτι:

«Οὐδεὶς πρέπει νὰ ἐνοχλῆται εἰς τὰ πολιτικά του δικαιώματα ἕνεκα τοῦ δόγματός του».

Ἀκόμη κατωτέρω ὀρίζεται, ὅτι:

«Ὅλη ἡ δύναμις τῆς Πολιτείας στηρίζεται ἐπὶ τοῦ
» λαοῦ, κ. τ. λ. κ. τ. λ.».

Ἀνάλογα περιέχει καὶ ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς Μασσαχουσέτης, τῆς Βιργινίας καὶ τῶν ἄλλων Πολιτειῶν τῆς Β. Ἀμερικῆς.

***

Εἰς τὴν Γαλλίαν τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἐκηρύχθησαν ὑπὸ τοῦ J. J. Rousseau., ὁ R. ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1762 τὸ γνωστὸν ἔργον του «le contrat social». Εἰς αὐτὸ ἐκθέτει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς ἰδρύσεως τῆς Πολιτείας καὶ τὰς ἀντιλήψεις του περὶ τῶν ἀτόμων αὐτῆς.

Καὶ κατὰ τὸν R. οἱ ἄνθρωποι κατ' ἀρχὰς ἔζων

δισεκορπισμένοι, μεμονωμένως ἐπερνούσαν *ἀτομικὴν* ζώην. Ἄλλὰ διάφοροι κίνδυνοι καὶ ἡ ὀρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἀφήσουν τὴν ἀτομικὴν ζώην. *Συνεφώνησαν* τότε νὰ ἐνωθοῦν εἰς Πολιτείαν. Κατὰ τὴν ἐνωσιν αὐτὴν τὸ ἄτομον ἀποβάλλει μέρος τῶν δικαιωμάτων του. Ταῦτα μεταδιβάζονται εἰς τὴν Πολιτείαν. Αὕτη ἀποβαίνει φορεὺς δυνάμεως, ποὺ παρεχωρήθη εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὰ ἄτομα. Ἡ δύναμις αὕτη τῆς Πολιτείας δὲν ἔμπορεῖ πλέον καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀφαιρηθῆ ἀπὸ αὐτήν. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἄτομα δὲν ἀποβάλλουν ὅλα τὰ δικαιώματά των μέσα εἰς τὴν Πολιτείαν. Διατηροῦν μερικὰ ἀπὸ αὐτά, ὅπως λόγου χάριν τὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας των κ. τ. τ.

Κατὰ ταῦτα ὁ R. θεωρεῖ ὡς μόνην νόμιμον βᾶσιν τῆς Πολιτείας τὸ μεταξὺ τῶν ἀτόμων συναφθὲν κοινωνικὸν συμβόλαιον. Παράγει δηλ. τὴν Πολιτείαν ἐκ τῆς *ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀτόμων*, ποὺ ἔζων προτύτερα εἰς δισεπασμένην προπολιτειακὴν κατάστασιν. Καὶ ἐκτὸς τούτου καὶ μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς Πολιτείας τὰ ἄτομα διατηροῦν τὴν *ἀτομικὴν ἐλευθερίαν των*. Οὕτω καὶ ἡ Πολιτεία τοῦ R. φέρει καθαρὸν *ἀτομιστικὸν* χαρακτῆρα.

* * *

Τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Rousseau, ὡς καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ Ἑλλήνων φιλοσόφων περὶ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ παρέλαβον οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, (ἔθν. συνέλευσις 26 Ὀκτωβρίου 1789) καὶ ἀνέγραψεν ἔπειτα αὐτὰς εἰς τὸν

καταστατικὸν χάρτην τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας (3 Σεπτεμβρίου 1791).

* * *

Αἱ ἰδέαι περὶ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου μετεφέρθησαν ἀπὸ τὴν Ἑγγλίαν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν. Ὁ Christian Wolff (1679—1754) εἰς ἓνα μεγάλο ὀκτάτομον ἔργον αὐτοῦ ἀναγνωρίζει εἰς τὸ *ἄτομον* φυσικὰ δικαιώματα καὶ διακρίνει αὐτὰ εἰς ἔμφυτα καὶ ἐπίκτητα. Κανένας πολιτικὸς δὲν ἔμπορεῖ καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ ἔμφυτα δικαιώματα τοῦ ἀτόμου.

* * *

Ὑστερα ὅμως ἀπὸ ἓναν περίπου αἰῶνα ἀναφαίνονται εἰς τὴν Γερμανίαν πρῶτην τὰ σπέρματα μιᾶς νέας κειτουθύνσεως. Ὁ μεγάλος καὶ λίαν γνωστὸς Γερμανὸς ποιητῆς καὶ φιλόσοφος Johann Gottfried Herder (1744—1803) τονίζει ἐπανειλημμένως, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου *ἐξαρτᾶται* καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους *ἐκτὸς* τοῦ *ἀτόμου* εὕρισκομένους παράγοντας.

Κανένα ἄτομον, λέγει ὁ Herder, δὲν ἀνεπτύχθη ποτὲ μόνον, δι' ἑαυτοῦ. Ἐπὶ τὸ ἀναπτυσσόμενον ἄτομον ἐπιδρῶν τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ κοινωνία μετὰ τὴν γλώσσάν των καὶ μετὰ τὰς ἄλλας βοηθείας αὐτῶν, ὀλόκληρος ἡ παράδοσις, καὶ τέλος ἡ ἀγωγή. Μετὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραγόντων τούτων ἀναπτύσσονται τὰ φυσικὰ, σωματικὰ καὶ πνευματικὰ, χαρίσματα τοῦ ἀτόμου. Ὅταν ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν φθάσῃ εἰς ἕκανδον βαθμὸν, τότε τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑσωτε-

ρικήν ἁρμονίαν καὶ ἱκανοποίησιν. Τότε τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑαυτὸ ἀνυψωθὲν εἰς ἀληθινὸν ἀνθρωπισμὸν. Τότε ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ὄντως ἄνθρωπος.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (*Humanität*) βαίνει ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἂν ἕνας ἄνθρωπος ἔλεγε, ὅτι δὲν παιδαγωγεῖται τὸ ἄτομον, ἀλλὰ τὸ γένος ὀλόκληρον, ὁ ποιοῦτος κατὰ τὸν Η. θὰ ἔλεγεν ἀκατανόητα πράγματα. Διότι τὸ γένος εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια. Τὸ γένος ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ **ἄτομα**.

Ἔτσι πρῶτος ὁ Herder ἐκήρυξεν τὸ σπουδαῖον τοῦτο: ὅτι τὸ ἄτομον ἐξαρτᾶται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, πού εὐρίσκονται ἔξω ἀπὸ αὐτό. Ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ ὁ Herder ἐδίδαξεν καὶ τὸ ἐξῆς οὐσιώδες, ὅτι ἡ ἐξάρτησις αὐτῆ εἶναι ὅρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου. Ἐν τούτοις αἱ θεωρίαι τοῦ Herder παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα αὐτῶν παρουσιάζουν φανερά καὶ τὰς ἀτελείας ταύτας: πρῶτα, πού δὲν ἐρευνᾶται εἰς αὐτὰς ἐγγύτερον καὶ λεπτομερέστερα ἢ ἐν λόγῳ ἐξάρτησις τοῦ ἀτόμου· καὶ ἔπειτα, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἡ ἐξάρτησις αὐτῆ ἀνακηρύσσεται ὡς ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου, εἰς ἄλλο μέρος ὁ Η. παρουσιάζει αὐτὴν οὐχὶ ὡς ἐσωτερικὸν συστατικόν, ὡς ὀργανικὸν στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς μέσον πρὸς διάπλασιν τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ.

***

Σπουδαιότατην βοήθειαν πρὸς ὀρθὴν μελέτην τῶν

κοινωνικῶν προβλημάτων ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ Immanuel Kant (1724—1804). Ὁ Kant ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1784 ἔργον μικρὸν μὲν, ἀλλὰ βαθυστόχαστον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «**Ἰδέαι πρὸς μίαν γενικὴν ἱστορίαν μετὰ κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα**».

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Κ. εὕρσκει, ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν ἀνθρώπων ἐμποεῖ εἰς τὸν σκεπτόμενον παρατηρητὴν λυπηρὰν ἐντύπωσιν: «καταλαμβάνεται τις ἀπὸ λύπη», ὅταν ἐξετάξῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων. Παράλληλως πρὸς τὴν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰς μερικότητας ἀπαντωμένην σοφίαν, εἰς τὸ τέλος εὐρίσκομεν τὸ ὅλον συνυφασμένον ἀπὸ μοῖραν, ἀπὸ παιδικὴν ματαιοδοξίαν, πολλάκις δὲ καὶ ἀπὸ παιδικὴν κακίαν καὶ μανίαν πρὸς καταστροφὴν».

Ὁ Κ. ζητεῖ γὰ εὖρη καὶ γὰ μᾶς δόση ἕνα ὀδηγητικὸν νῆμα, διὰ γὰ ἡμπορέσωμεν μετὰ αὐτὸ γὰ περιέλθωμεν ἀσφαλῶς τοὺς ἀπειραρίθμους σταθμοὺς καὶ τὰς ποικιλωτάτας φάσεις μιᾶς ταιαύτης ἱστορίας. Τὸ νῆμα τοῦτο περιέχεται μέσα εἰς τὰς ἐξῆς σκέψεις αὐτοῦ:

Μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν, λέγει ὁ Κ., βλέπομεν καθαρά, πῶς ἀνεπτύχθησαν τὰ γνωρίσματα, πού ξεχωρίζουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ἄλλην φύσιν, ἤτοι τὰ χαρακτηρισματα αὐτοῦ. Τὰ χαρακτηρισματα αὐτὰ εἶναι δύο εἰδῶν:

ἄφ' ἑνὸς μὲν ὁρμαὶ πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ ἄλλους ἀνθρώπους, ἤτοι τάσις πρὸς **κοινωνικότητα** καὶ

ἀφ' ἐτέρου ἐγωϊστικαὶ κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι βροπή πρὸς **ἀτομισμὸν**.

Αἱ δύο αὐταὶ τάσεις ὑπάρχουν ἐκ φύσεως μέσα εἰς τὴν ψυχὴν κάθε ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἢ ἀνάπτυξις αὐτῶν κατέστη δυνατὴ μόνον μέσα εἰς τὴν **κοινωνίαν**. Ἄν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ περιλάβῃ τὰς δύο αὐτὰς τάσεις ὑπὸ ἓνα ὄνομα, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶπῃ τὸ ὀξύμωρον τοῦτο: ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκ φύσεως γεμάτη ἀπὸ **ἀκοινωνήτου ἀλτρουϊσμοῦ**, ἢ ἄλλως, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πλήρης ἐκ φύσεως ἀπὸ **ἀτομίζουσας κοινωνικότητος**.

Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων ὑπάρχει πάλιν ἐκ φύσεως διαρκὴς πόλεμος, διαρκὴς **ἀνταγωνισμὸς**. Ἡ πρώτη τείνει νὰ ἐνώσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἓνα ἠθικὸν καὶ δίκαιον σύνολον. Ἡ δευτέρα ἀπειλεῖ διαρκῶς νὰ ἔποσυνθέσῃ τοῦτο.

Κατ' ἀρχὰς ἐπικρατοῦν αἱ ἀτομιστικαὶ τάσεις. Ἡ ἐπικράτησις αὐτῶν συνοδεύεται μὲ ἀδικήματα καὶ μὲ κοινωνικοὺς σπαραγμοὺς. Εἰς ὅσας κοινωνίας συνέβη αὕτη ἢ ἐπικράτησις, αἱ κοινωνίαι αὐταὶ ὠδηγήθησαν πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν διάλυσιν. Εἰς τὴν ἱστορίαν ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα τοιούτων κοινωνιῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐξαφανισμὸν αὐτῶν.

Εἰς ἄλλας ὅμως κοινωνίας γεννᾶται κατὰ τῶν ἀτομιστικῶν τάσεων ἰσχυρὰ ἀντίδρασις. Σχηματίζεται τότε «**Πολιτεία τῆς βίας**», ποὺ ζητεῖ μὲ ἐξωτερικοὺς νόμους νὰ θέσῃ φραγμοὺς καὶ ὅρια εἰς τὸν ἀφηνιάζοντα

ἀτομισμὸν, πρὸς πρόληψιν τοῦ συνολικοῦ ἐξαφανισμοῦ.

Ἡ κοινωνία ὅμως δὲν πρέπει νὰ μείνῃ εἰς τὴν βαθμίδα ταύτην. Τελικὸς σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ ἀνέλθῃ αὕτη εἰς ἄλλην **ὕψηλοτέραν** βαθμίδα. Εἰς τὴν βαθμίδα αὐτὴν τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας δὲν θὰ ἔχουν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς βίας. Εἰς τὴν βαθμίδα αὐτὴν τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας θὰ εἶναι ἐσωτερικῶς ἐλεύθερα, θὰ ἠμποροῦν μόνον τῶν νὰ καταστέλλουν ὅλας τὰς ἀτομιστικὰς τάσεις καὶ θὰ ἠμποροῦν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ νοῦ νὰ τηροῦν διαγωγὴν ἐντελῶς ἠθικὴν καὶ ἐντελῶς δικαίαν πρὸς κάθε ἀνθρώπον, ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν.

***

Ἐισερχόμεθα πλέον εἰς τὸν ΙΘ' αἰῶνα. Εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ συναντῶμεν τὸν πρῶτον καὶ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴν τῆς συστηματικῆς κοινωνιολογίας. Εἶναι ὁ Γάλλος φιλόσοφος *Auguste Comte* (1798—1857). Οὗτος εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας. Ἦτοι τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ποὺ εἶναι ἀπηλλαγμένη μεταφυσικῶν θεωριῶν. Ὁ C. δηλ. θέλει τὴν φιλοσοφίαν νὰ στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν νὰ ζητῇ νὰ ἀνεύρῃ τοὺς ἐμπειρικοὺς νόμους, ποὺ διέπουν τὴν ὄλην, ζῶσαν καὶ ἄψυχον, φύσιν.

Κατὰ τὸν C. ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνον ὁμοία μὲ ἓνα ὄργανισμὸν, ἀλλ' εἶναι ἐξ **ὀλοκλήρου** ἓνας ζωντανὸς ὄργανισμός. Ὡς τοιαύτη ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖον ὅλον. Μόνον μέσα εἰς αὐτὴν καθίσταται δυνατὴ ἡ ζωὴ

τῶν ἀτόμων. Τὰ άτομα δὲν ἤμποροῦν νὰ διάγουν ζῶν καθ' ἑαυτά. Ταῦτα ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως ἀπ' ἀλλήλων· συνδέονται στενῶς μεταξύ των· καὶ ὅλα μαζί ἀποτελοῦν ἓνα ἀδιαίρετον σύνολον, τὴν κοινωνίαν.

***

Μετὰ τὸν Γάλλον τοῦτον φιλόσοφον ἔρχεται ὁ ἄγγλος φιλόσοφος Herbert Spencer (1820—1903). Ὁ S. ἐξέδωκε κατὰ τὰ τέλη τῆς 19^{ης} ἑκατονταετηρίδος τὸ μεγάλο φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα εἰς 11 ὀγκώδεις τόμους. Ἡ μεγάλη ἀρχὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξελίξεως τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ ἐμφανίζεται ὡς διαρκῆς μεταβολὴ τοῦ ὁμοειδοῦς εἰς ἀνομοειδές. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ τελεῖται καὶ γενικῶς εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον, καὶ μερικώτερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ποῦ εἶναι μέρος αὐτοῦ.

Ὁὕτω π. χ. ἀπὸ τὴν ἀρχέγονον, πανταχοῦ ἐξηπλωμένην, ἄμορφον, ἀραιὰν καὶ ἀεριώδη μᾶζαν τῶν νεφελοειδῶν προῆλθον διὰ συμπυκνώσεως τὰ διαφορετικὰ ἀπὸ αὐτὴν συστήματα ἀστέρων, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὸ ἰδικόν μας πλανητικὸν σύστημα.

Περαιτέρω, ἀπὸ τὴν ἀρχικῶς ὁμοιόμορφον κατάστασιν τοῦ πλανητικοῦ μας συστήματος προῆλθον οἱ ἀπ' ἀλλήλων διάφοροι πλανῆται, μεταξύ τῶν ὁποίων ἓνας εἶναι καὶ ἡ γῆ.

Ἐπειτα, ἀπὸ τὴν ἀρχικῶς ὁμοιόμορφον μᾶζαν τῆς γῆς προῆλθεν ἡ διάκρισις τῶν ὄντων εἰς ἀνόργανα καὶ ὁμοειδῆ ὀργανικά. Καὶ ἀκόμη βραδύτερον, ἀπὸ μέσα

ἀπὸ ὅλα τὰ ὁμοειδῆ ὀργανικά ὄντα, προῆλθε διὰ τῆς ἐξελίξεως, ἡ ἀνομοειδῆς μὲν πρὸς τὰ ἄλλα, ὁμοειδῆς δὲ πρὸς ἑαυτὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.

Ὡσαύτως εἰς τὴν ὁμοειδῆ ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἔφερε τὴν διάκρισιν τῶν συμφερόντων καὶ τὸν σχηματισμὸν διαφόρων τάξεων, μὲ τὸν ἰδιαιτερον χαρακτήρα ἐκάστης. Καὶ τέλος ἀπὸ μέσα ἀπὸ τοὺς ὁμοειδεῖς χαρακτήρας ἐκάστης τάξεως προῆλθεν ἡ ἐμφάνισις τῶν αὐτοτελῶν ἀτόμων, ἡ γένεσις τῶν *προσωπικότητων*.

Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν προϊούσαν διάκρισιν τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τῶν ὁμοειδῶν ὄντων εἰς ἀνομοειδῆ τοιαῦτα ὑπάρχει πάντοτε κατ' ἀνάγκην μεταξύ τῶν σχηματιζομένων ἀνομοειδῶν ὄντων στενός, ἀναπόφευκτος καὶ ἀδιάλυτος δεσμός, ποῦ συνέχει σφιχτὰ τὰ διακριθέντα ὄντα εἰς ἓνα σταθερὸν σύνολον, εἰς τὸ μεγάλο καὶ ἐνιαῖον σύμπαν.

Καὶ ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Παρ' ὅλην δηλ. τὴν διάκρισιν καὶ αὐτῆς εἰς χωριστὰ άτομα, εἰς αὐτοτελεῖς προσωπικότητας, πάλιν τὰ άτομα αὐτῆς δὲν ἔχουν καμμίαν αὐθυπόστατον θέσιν. Μόνον εἰς τὴν ἑνωσιν τοῦ ἀτόμου μὲ ὅλα τὰ ἄλλα άτομα, μόνον μέσα εἰς τὸ σύνολον αὐτῶν, δηλ. εἰς τὴν κοινωνίαν, καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑπαρξις κάθε ἀτόμου. Ἡ εὐτυχία ἐκάστου ἀτόμου εἶναι δυνατὴ μόνον μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἀντιστρόφως, ὑψιστος σκοπὸς τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ εὐτυχία ὅλων τῶν ἀτόμων αὐτῆς.

Ἔτσι ὁ S. παρουσιάζεται ὡς ἀντίθετος πρὸς ὅλους τοὺς προηγουμένους κοινωνιολόγους· καὶ πρὸς ἐκείνους δηλ., πού παρεδέχοντο, ὅτι ἡ κοινωνία προήλθεν ἀπὸ αὐτοτελῆ ἄτομα κατόπιν συμφωνίας μεταξύ των· καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, πού παρασιωποῦν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτοτελῶν προσωπικότητων μὲ ἰδίαν συνείδησιν. Ἀντιθέτως πρὸς τοῦτους ὁ S. κηρύττει, ὅτι τὰ αὐτοτελῆ ἄτομα προήλθον ἀπὸ τὴν ὁμοιόμορφον κοινωνίαν· καὶ συγχρόνως διδάσκει, ὅτι κάθε ἄτομον, παρ' ὅλην τὴν ἀπόκτησιν ἰδίας συνειδήσεως, διατελεῖ κατ' ἀνάγκην στενῶς καὶ ἀναποφεύκτως ἐξηρητημένον ἀπὸ τὸ ὅλον κέντρον, ἀπὸ τὴν ὅλην κοινωνίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προήλθεν.

***

Αἱ ἀνωτέρω βαθυστόχαστοι βιολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Spencer περὶ τῆς γενέσεως τῶν αὐτοτελῶν ἀτόμων ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχικῶς ὁμοιόμορφον κοινωνίαν ἀπετέλεσαν μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀτομιστικὰς θεωρίας, πού ἐκράτουν μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ ἔδωκε ζωηρὰν ἀφορμὴν καὶ ἰσχυρὰν ὥθησιν εἰς τὸ νὰ γίνουσι νέαι ἔρευναι πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Ἀπὸ τοὺς νέους ἐρευνητὰς ἄλλοι μὲν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὰς κοινωνίας μερικῶν λαῶν, πού ζοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον μακρὰν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ καὶ ἐντελῶς κατὰ φύσιν.

Τοιοῦτοι λαοὶ εὐρίσκονται μέσα εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀφρικῆς, εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀμερικὴν, εἰς τὴν Πολυνησίαν κ. ἄ. Οἱ ἐν λόγῳ ἐρευνηταὶ μελετοῦν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν πρωτογόνων αὐτῶν λαῶν καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀνακαλύψουν ἀπὸ τὴν σημερινὴν σύνθεσιν καὶ κατάστασιν τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν τὴν πρώτην μορφήν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐν γένει, τὴν ἀρχικὴν γένεσιν τῶν διαφόρων κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τὴν πορείαν τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως αὐτῶν.

Ἄλλοι πάλιν ἐρευνηταὶ θεωροῦν, ὅτι τὰ κυριώτερα αἰτία, πού ἐγέννησαν ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἦτοι τὴν οἰκογένειαν, τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὸ δίκαιον κ. τ. τ. εἶναι ψυχολογικά. Ὁρμώμενοι δὲ οὗτοι ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν ἐπίδιδονται εἰς μακρὰς ἐρεῦνας πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐν λόγῳ ψυχικῶν αἰτίων.

Ἔτσι προέκυψαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ εἶδος ἐκείνο τῶν χρησίμων διὰ κάθε κοινωνιολογικὴν μελέτην βιβλίων, πού περιέχουν περιηγήσεις εἰς τὰς χώρας πρωτογόνων λαῶν, περιγραφὰς ἠθῶν καὶ ἐθίμων ταιούτων λαῶν, κ.τ.λ., κ.τ.λ., ὅποια εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Tylor, Stanley, Karl von den Steinen, Levy-Brühl κ. ἄ., καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ πολύτιμα συγγράμματα τοῦ Gabriel Tarde, Emile Durckheim, καὶ ἄλλων, πού τονίζουν, ὅτι, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἡ γένεσις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δὲν ἀρκοῦν αἱ περιγραφαὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν πρωτογόνων λαῶν· διὰ τὴν κατανόησιν τῶν φαινομένων τῆς κοινωνίας, παραλλήλως πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἀνωτέρω ἠθογραφικῶν, χρειάζεται πρὸς

παντός πλήρης και βαθεία ψυχολογική ἀνάλυσις αὐτῶν.

Θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ μὲ συντομίαν τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν αἱ ἔρευναι τῶν ἀνωτέρω μεγάλων κοινωνιολόγων τῶν τελευταίων χρόνων :

Κατ' αὐτοὺς ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἀπλῆ παράθεσις ἀτόμων. Οὐτε ἀπλῶς ἴση πρὸς μόνον τὸ ἄθροισμα αὐτῶν. Ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων εἶναι *κάτι περισσότερον* τούτου. Εἶναι μία εἰδικὴ πραγματικότης, μὲ ξεχωριστὰς ιδιότητες, μὲ *ἰδικόν της* χαρακτῆρα, καὶ μὲ ἴδια, ἕως νέα, προϊόντα.

Βεβαίως δὲν ἔμπορεῖ ποτε νὰ παραχθῇ κοινωνία χωρὶς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀτόμων. Ἄλλ' ὁ ἀπαραίτητος αὐτὸς ὅρος, *μόνος*, δὲν εἶναι ἀρκετὸς διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν. Τὰ άτομα εὐρίσκονται ἐκ φύσεως καὶ κατ' ἀνάγκην, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των, εἰς στενάς καὶ ἀναποφεύκτους σχέσεις πρὸς ἀλλήλα. Ἀκριβῶς δὲ χάρις εἰς αὐτάς τὰς στενάς καὶ ἀναποφεύκτους μεταξὺ τῶν ἀτόμων σχέσεις καθίσταται δυνατὴ ἡ ζωὴ ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. *Αὕτη ἡ συσχέτισις τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν.* Ἀπὸ τὰς σχέσεις αὐτάς προέκυψαν ἕλα τὰ ὑλικά, προπαντὸς δὲ ἕλα τὰ πνευματικὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς σήμερον ἔχομεν. Τὰ προϊόντα αὐτὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ προϊόντα ἐκεῖνα, ποὺ ἔμπορεῖ νὰ παραγάγῃ τὸ ἄτομον μεμονωμένον. Ἄν τὰ άτομα ἔζων χωρισμένα, ποτὲ δὲν θὰ ἔμποροῦσαν νὰ παραγάγουν τὰ διαφορετικὰ, τὰ νέα προϊόντα, ποὺ παρήχθησαν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτῶν.

Οὕτω π. χ. ἀπὸ τὰς στενάς φυσικὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων μεταξύ των, ἀπὸ τὴν διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν αὐτῶν, παράγεται τὸ ἕως νέον προϊόν, ἡ *γλῶσσα*. Τὸ προϊόν τοῦτο ποτὲ δὲν θὰ ἔμποροῦσε νὰ παραχθῇ ἀπὸ μεμονωμένα άτομα. Ὡσαύτως ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἀτόμων παράγονται αἱ *θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις* καὶ τὰ *ἔθιμα τῆς λαοῦς*. Ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἀτόμων παράγεται ὡσαύτως τὸ *δίκαιον* καὶ τὰ ἄλλα ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν λαῶν.

Ἡ γένεσις ἕλων τῶν πνευματικῶν τούτων προϊόντων, παραλλήλως καὶ πρὸς τὴν παραγωγὴν τῶν ὑλικῶν τοιούτων, ἐγένετο δυνατὴ μόνον διὰ τῆς συμβίωσης τῶν ἀτόμων, διὰ τῆς κοινωνίας αὐτῶν. Ἀκριβῶς δὲ ἡ γένεσις αὐτῶν φανερώνει, ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι *κάτι περισσότερον* καὶ *κάτι διάφορον* ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν ἄθροισμα τῶν μελῶν αὐτῆς. Τὰ προϊόντα αὐτὰ ἀποτελεῖ τὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ αὐτὰ ἀποκτᾷ αὕτη ἓνα εἶδος αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως, μίαν ξεχωριστὴν, ἰδικὴν τῆς ζωῆν.

Κανένας ἄνθρωπος δὲν θὰ ἔμπορέσῃ νὰ κατανοήσῃ τὴν γένεσιν τῶν πνευματικῶν αὐτῶν προϊόντων, ἂν ὀρμᾶται εἰς τὰς σκέψεις αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ἄτομον. Ἐνῶ ἀντιθέτως, ἂν ὀρμηθῇ τις ἀπὸ τὴν συμβίωσιν τῶν ἀτόμων, ἀπὸ τὴν *κοινωνίαν* αὐτῶν, ἡ κατανοήσις τῆς γενέσεως καὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῶν ἐν λόγῳ προϊόντων καθίσταται πολὺ εὐκολος.

Τὰ ἀνωτέρω πνευματικὰ προϊόντα προσάγονται ἀπαραιτήτως καὶ κατ' ἀνάγκην εἰς τὰ ἐκάστοτε γεννώμενα *Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγικὴ*.

μενα νέα μέλη τῆς κοινωνίας, εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς των, ὅσν καὶ φυσικόν, ὅσν καὶ δεδομένον, ὅσν καὶ σεβαστόν. Ἐπειτα τὰ προϊόντα ταῦτα ἐπιδροῦν μὲ καταπληκτικὴν δύναμιν ἐπὶ τὰ νέα μέλη τῆς κοινωνίας. Εἰς τὰς πρώτας μέγιστα φάσεις τῆς ζωῆς αὐτῶν—εἰς πολλοὺς δὲ καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον των—ἡ ψυχὴ τῶν ἀτόμων πληροῦται ὅλως ἐκ τῶν προϊόντων τούτων. Καὶ τέλος τὰ κοινωνικὰ προϊόντα ἐπιζοῦν τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων. Ἡ διάρκεια αὐτῶν εἶναι ἀπείρωσ μακρά. Ὡσαύτως ταῦτα παρουσιάζουν ἰσχυρὰν σταθερότητα. Μόνον ἀργὰ καὶ βαθμιαίως μεταβάλλονται.

Αὐτὰ εἶναι μὲ μεγάλην συντομίαν τὰ πορίσματα τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων χρόνων περὶ τῆς φύσεως τῆς κοινωνίας καὶ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου μέσα εἰς αὐτήν. Τὰ πορίσματα αὐτά, ὡς καὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἐρευναι τοῦ *Brentano* κ. ἄ., ἐκλόμισαν ἰσχυρῶς τὰς θεωρίας «περὶ φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου» καὶ τὰς ἄλλας ἀτομιστικὰς θεωρίας τῶν προηγουμένων χρόνων.

***

Ἰσχυρὸν ἐπίσης κτύπημα κατὰ τῶν ἀτομιστικῶν θεωριῶν κατέφερε καὶ τὸ ἔργον τοῦ *Karl Marx* «τὸ κεφάλαιον» καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προκληθεῖσα μεγάλη σοσιαλιστικὴ κίνησις τῶν χρόνων μας.

Ὁ *K. Marx* (1818—1883) εἰσάγει εἰς τὰς κοινωνιολογικὰς ἐπιστήμας μίαν νέαν θεωρίαν ἐρμηνείας τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὴν *οἰκονομικὴν*. Κατόπιν μακρῶν ἐρευνῶν κατέληξεν οὗτος εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα:

Ὅλαι αἱ δικονομικαὶ σχέσεις, ὅλαι αἱ ποικίλαι πολιτικαὶ μορφαὶ καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ποὺ παρουσιάζονται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἢ ποὺ ὑπάρχουν σήμερον εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς, δὲν ἤμπορεῖ ποτε νὰ ἀνεπήδησαν τυχαίως, ἀφ' ἑαυτῶν. Οὐτε πάλιν ἤμπορεῖ ποτε νὰ παραδεχθῆ κανεὶς, ὅτι, ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐφθάνε ποτε εἰς μίαν βαθμίδα ἀναπτύξεως, συνήρχοντο τότε οἱ διανοοῦμενοι τῆς ἐποχῆς, ἐσκέπτοντο καὶ ἐδίδον εἰς τὸ πολίτευμα καὶ τὰς δικονομικὰς τῶν σχέσεις μορφήν, ἀνάλογον πρὸς τὴν πνευματικὴν τῶν βαθμίδα· ὅταν ἔπειτα ἡ κοινωνία ἐφθάνεν εἰς ἄλλην βαθμίδα, συνήρχοντο πάλιν οἱ διανοοῦμενοι τῆς ἐποχῆς ταύτης, συνεσκέπτοντο καὶ ἐδίδον εἰς τὸ πολίτευμα καὶ τὰς δικονομικὰς σχέσεις νέαν μορφήν, ἀνάλογον πρὸς τὴν νέαν πνευματικὴν τῶν βαθμίδα κ. ὁ κ. Τοιαῦται θεωρίαι ἐνέχουν πολλὰς καὶ μεγίστας ἀντιφάσεις καὶ παραλογισμοὺς. Τοιαῦται ὑποθέσεις δὲν εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τοιαῦται διδασκαλίαι εἶναι ἐσφαλμένα καὶ ἀπατηλὰ κατασκευάσματα νοησιαρχικῶν ἀντιλήψεων.

Κατὰ τὸν *M.* ἡ ἄληθινὴ σειρά τῶν κοινωνικῶν τούτων φαινομένων ἔχει οὕτω:

Πρῶτα-πρῶτα ὑπῆρξαν ἐκ φύσεως ὠρισμένοι οἰκονομικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν συμδιούντων ἀνθρώπων. Αἱ οἰκονομικαὶ αὐταὶ σχέσεις ὑπῆρξαν ἡ βᾶσις καὶ ἡ αἰτία ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν φαινομένων. Βραδύτερον ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις ἀνεπτύχθησαν ἀνάλογοί τινες, συγκεχυμένοι καὶ ἀόριστοι, δικονομι-

καὶ σχέσεις καὶ μία ἀνάλογος πολιτειακὴ μορφή. Ἐπειτα αἱ ἀόριστοι δικονομικαὶ σχέσεις καὶ ἡ συγκεχυμένη πολιτειακὴ μορφή προσέλαβον κάποιον μᾶλλον σταθερὸν καὶ μᾶλλον ὀρισμένον τύπον. Ἀκόμη βραδύτερον ἐπῆλθον μεταβολαὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῶν συμβιούστων ἀνθρώπων. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔφεραν ἀναγκαστικῶς, ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς καμμίαν προηγουμένην σκέψιν, ἀναλόγους τροποποιήσεις εἰς τὰς δικονομικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν πολιτειακὴν μορφήν. Καὶ ἡ σειρά αὐτῆ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐπανελήφθη πολλάκις καὶ εἰς ἕλας τὰς χώρας κατὰ τὸ παρελθόν, ἐπαναλαμβάνεται καὶ σήμερον καὶ θὰ ἐπαναληφθῆ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐπ' ἀπειρον. Πολλοὶ ἔως τώρα ἐπεχείρησαν νὰ μελετήσουν τὰ κοινωνικὰ ταῦτα φαινόμενα. Ἄλλ' ἢ μελέτη αὐτῶν ἐγένετο ἐντελῶς ἐσφαλμένως. Κατ' αὐτὴν ὑπελαμβάνετο πρωθυστερώς ἡ σκέψις, ἡ νόησις, ὁ λόγος, ὡς δημιουργοὺς τῶν ἀνωτέρω κοινωνικῶν φαινομένων, ἐνῶ τὰ μόνα αἷτια αὐτῶν εἶναι **οἰκονομικά**. Ἔτσι πρέπει κατὰ τὸν Μ. νὰ ἐρμηνευθῆ ὀλοκλήρως ἡ ἱστορία.

Καὶ συγκεκριμένως: ἔλαι αἱ μεγάλαί ἀναστατώσεις τῶν λαῶν, αἱ μεταναστεύσεις αὐτῶν, αἱ ποικίλαι ἐσωτερικαὶ ἐπαναστάσεις, ἡ σύνταξις καὶ ἡ καταγραφή διαφόρων νόμων, αἱ εἰς αὐτοὺς ἐπιφερόμεναι βραδύτερον τροποποιήσεις, αἱ θρησκευτικαὶ μεταρρυθμίσεις, αἱ σταυροφορίαι κ.τ.τ., κ.τ.τ., ἅλα αὐτὰ ἔχουν τὴν ἀφορμὴν των εἰς οἰκονομικὰ αἷτια. Οἱ διάφοροι ἱστορικοὶ μᾶς παρουσιάζουν εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἄλλα ἐλατήρια τῶν γεγονότων τούτων, ἤτοι ἠθικά, θρησκευ-

τικά, καὶ ἐν γένει ψυχικὰ ἐλατήρια. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀπατηλὸν κατασκευάσμα τῆς φαντασίας τῶν συγγραφέων, ποὺ ἐπισκοπεῖ τὴν ἀλήθειαν. Τὰ ἀληθινὰ αἷτια ἕλων αὐτῶν τῶν γεγονότων εἶναι μία οἰκονομικὴ μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῶν καταδυναστευόντων καὶ καταδυναστευομένων· κάποια οἰκονομικὴ δηλ. ἀκμὴ μερικῶν ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν καταδυναστευομένων· καὶ ὕστερα προσπάθεια καὶ ἀγὼν αὐτῶν κατὰ τῆς τάξεως τῶν καταδυναστευόντων πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν.

Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων συνεχίζονται καὶ εἰς τοὺς χρόνους ἡμῶν καὶ μάλιστα μὲ ἀνανεωθείσαν δύναμιν. Αὐτοὶ ἄγουν εἰς τὸν βαθμιαῖον ἐκτοπισμὸν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ εἰς τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, ὥστε αὗται νὰ μὴ προσαρμύζωνται πλέον εἰς τὸ συμφέρον μιᾶς μόνον, τῆς σημερινῆς προνομιοῦχου τάξεως, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ὀλοκλήρου τῆς κοινωνίας, ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

Αὐταὶ εἶναι αἱ ἰδέαι τοῦ Μ. Αἱ ἰδέαι αὗται θεωροῦνται σήμερον, σχεδὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιστήμονας, ὡς πολὺ μονομερεῖς. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι: ὁ συνεργάτης τοῦ Marx ὁ Fr. Engels, οἱ μαθηταὶ αὐτῶν Kautsky, Bebel, Bernstein κ. ἄ. Εἰς τὰ κηρύγματα καὶ τὰς ἄλλας ἐνεργείας αὐτῶν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐργατῶν, ἡ

προσπάθεια πρὸς κατεύθυνσιν ὄλων τῶν ἐργατῶν πρὸς κοινοὺς σκοποὺς, πρὸς κρατικοποίησιν δηλ. τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων καὶ πρὸς δικαίαν κατανομήν ὑπὸ τῆς Πολιτείας τῶν παραγομένων προϊόντων. Ἐν γένει ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω κοινωνιολόγους προέρχεται κατὰ μέγα μέρος ἡ σημερινὴ μεγάλη ἐξάπλωσις τῆς κοινωνιστικῆς κινήσεως τῶν χρόνων μας καὶ ἡ κατεύθυνσις αὐτῆς πρὸς πραγματοποιήσιν ἐνὸς ὀρισμένου προγράμματος.

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσωμεν, ὅτι σήμερον δὲν εἶναι μόνον οἱ ἀνωτέρω κοινωνιολόγοι, ποὺ τονίζουσι, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπον του, τὴν ἀδυναμίαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀτόμου ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, τὴν πλήρη ἐξάρτησιν αὐτοῦ ἀπὸ αὐτὴν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς θυσίας τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἄλλων δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου ὑπὲρ τῆς κοινωνίας. Σήμερον ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἔξοχοι ποιηταὶ καὶ πολλοὶ δόκιμοι συγγραφεῖς, ποὺ ἀντιπροσωπεύουσι τὰς αὐτὰς μὲ τοὺς ἀνωτέρω κοινωνιολόγους ιδέας. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Jules Romain, ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς τοῦ ὀμοφυχισμού, ὁ ἐπικολυρικὸς Beraren, ὁ μυθιστοριογράφος Zola κ. ἄ. Καὶ τῶν συγγραφέων τούτων τὰ ἔργα διαπνέονται ἀπὸ ἀντιατομιστικὰς ιδέας. Καὶ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι καταφέρονται κατὰ πάσης ἀναπτύξεως ξεχωριστῶν ἀτομικότητων καὶ προσωπικότητων. Καὶ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ζητοῦν τὴν ὑποχώρησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων καὶ τὴν ἀπορρόφησιν αὐτῆς ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας, χάριν τῆς ἀνυψώσεως καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ συνόλου.

Ἄλλ' αἱ ἀντιατομιστικαὶ αὐταὶ ιδέαι τῶν τελευταίων χρόνων δὲν ἐγένοντο δεκταὶ ἀπὸ ὄλων τὸν διανοούμενον κόσμον. Ἐντὶ τούτου παρετηρήθη καὶ πάλιν ἕνα ἰσχυρὸν ρεῦμα ἐναντίον τῶν κοινωνιστικῶν ιδεῶν, μὲ πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς διανοουμένους ὡς ἀρχηγοὺς τῆς κινήσεως ταύτης. Καθ' ὅσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐφοβήθησαν, μήπως μὲ τὴν ζητουμένην αὐστηρὰν κοινωνικοποίησιν τῆς κοινωνίας θὰ ἐπήρχετο ὑποβιβασμὸς τῶν ἀτόμων εἰς δούλους τῆς κοινωνίας καὶ πλήρης κατάργησις ὄλων τῶν φυσικῶν καὶ ἀναφαιρέτων δικαιωμάτων αὐτῶν. Ὡσαύτως πολλοὶ διανοούμενοι ἐφοβήθησαν, μήπως μὲ τὴν πλήρη κοινωνικοποίησιν τῆς κοινωνίας ἐπέλθῃ ἀνιὰρὰ ἰσοπέδωσις καὶ ὁμοιομορφία αὐτῆς, ἀνυπόφορος ἐκμηδενισμὸς κάθε προσωπικότητος. Ἔτσι ἀνακύπτει ἐκ νέου ὁ ἀτομικισμὸς. Καὶ ἔτσι ἔχομεν πάλιν ἕναν νέον ἀγῶνα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν γένει ὑπὲρ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ. Ἀρχηγοὶ εἰς τὸν νέον τοῦτον ἀγῶνα παρουσιάζονται ὁ Max Stirner, ὁ Friedrich Nietzsche, ὁ H. Ibsen κ. ἄ.

Εἰδικώτερον περὶ τῶν συγγραφέων τούτων προσθέτομεν ταῦτα :

Οἱ συγγραφεῖς αὗτοι προκαλοῦν πολλὰκις τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκθέτουσι τὰς ιδέας των εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν. Οὗτοι ὀρμῶνται ἀπὸ τὸ ἄτομον. Τὸ ἄτομον ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ὄλων τῶν συλλογισμῶν αὐτῶν. Κάθε ἄτομον ἔχει, κατ' αὐτοὺς, ἰδικὰς του ἰδιότητας, ποὺ ἀπαιτοῦν μόνον εἰς αὐτὸ καὶ αἱ ὅποιαι δὲν ἐπαναλαμβάνονται

νομικῆν ζωὴν. «Ἡ Πολιτεία—γράφει ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Smith—στέκεται ἀπέναντί μου ὡς ἄστυ-
νομικὴ βία· ὡς εἰσπράκτωρ δημοσίων φόρων· ὡς
ἐχθρὸς ῥυθμιστὴς τῶν κινήσεών μου· μοῦ φαίνεται
συνήθως ὡς ἄστυνομία, ποὺ παρεμβαίνει εἰς τὰς ἐργα-
σίας μου, ἐμποδίζουσα καὶ ἐνοχλοῦσα. Προσαρμόζο-
μαι, βεβαίως, πρὸς τὰς ἐντολάς της· τὴν αἰσθάνομαι
ὅμως πάντοτε ὡς ἄστυνομία, καὶ μάλιστα ὡς ἄστυ-
νομία ἐχθρικήν, ἐναντίον τοῦ ὁποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ πάρω
ἀμυντικὴν στάσιν».

***

Ἔτσι λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι ἀπὸ
τοὺς παλαιοὺς χρόνους μέχρι σήμερον μᾶς παρουσιάζου-
ν δύο θεωρίας τελείως διαφορετικὰς μεταξύ των,
δύο κόσμους ἰδεῶν βίτικῶς χωρισμένους καὶ ἐντελῶς
ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλους :

οἱ μὲν θέτουσι ὡς βάσιν τῆς κοινωνίας τὸ *ἄτομον*
ἀπαιτοῦν σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· κηρύτ-
τουσι τὴν ἰερότητα τῆς ἐλευθερίας τούτου :

καὶ οἱ ἄλλοι ὁρμῶνται ἀπὸ τὴν *κοινωνίαν* θεωροῦν
ταύτην ὡς ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχουσαν· διδάσκουσι, ὅτι μόνον
κτῆ καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων· ἔξω ἀπὸ
αὐτὴν ἀτομικὴ ζωὴ δὲν ὑπάρχει· καὶ διὰ τοῦτο ἀπαι-
τοῦσι τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινωνίαν· τὸν
περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ χάριν αὐτῆς· τὴν
θυσίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν βωμὸν τοῦ συνόλου.

Καὶ ἡ διαφορὰ αὐτὴ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς θεω-
ρητικὰ συζητήσεις μεταξύ τῶν διαφόρων συγγραφέων.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταφέρεται κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς
τὴν καθημερινὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Καθ' ὅσον οἱ
ὀπαδοὶ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι κάθε μιᾶς ἀπὸ τὰς ἀνω-
τέρω θεωρίας ἀγωνίζονται νὰ δώσουν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν
ἀκολουθουμένας ἰδέας συγκεκριμένην μορφήν. Κάθε
μερὶς δηλ. προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὰς ἰδέας αὐτῆς
μορφήν νόμων καὶ διατάξεων, ποὺ νὰ ῥυθμίζουσι τὴν
πολιτειακὴν μορφήν, τὰς οικονομικὰς σχέσεις, τὴν
μόρφωσιν καὶ ἐν γένει τὴν ὅλην ζωὴν τῶν ἀνθρώπων.
Διὰ τοῦτο πρὸ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων, ποὺ ἐθέ-
σαμεν εἰς τὴν ἀρχήν, προβάλλει ἐπιτακτικῶς ἡ ἀνάγκη
νὰ ἀποκριθῶμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο : ποῖα ἀπὸ τὰς
ἀνωτέρω θεωρίας εἶναι ἢ μᾶλλον ἐρθή, ἢ περισσότερο
σύμφωνος πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἀληθής :

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς κα-
τωτέρω.

νομικὴν ζωὴν. «Ἡ Πολιτεία—γράφει ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Smith—στέκεται ἀπέναντί μου ὡς ἀστυνομικὴ βία· ὡς εἰσπράκτωρ δημοσίων φόρων· ὡς ἐχληρὸς ρυθμιστὴς τῶν κινήσεων μου· μοῦ φαίνεται συνήθως ὡς ἰσχυρὸς δύναμις, ποῦ παρεμβαίνει εἰς τὰς ἐργασίας μου, ἐμποδίζουσα καὶ ἐνοχλοῦσα. Προσαρμόζομαι, βεβαίως, πρὸς τὰς ἐντολάς της· τὴν αἰσθάνομαι ὅμως πάντοτε ὡς ἑνὸς ξένου, καὶ μάλιστα ὡς ἑνὸς ἐχθρικοῦ, ἐναντίον τοῦ ὁποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ πᾶρω ἀμυντικὴν στάσιν.»

***

Ἔτσι λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι ἀπὸ τοὺς παλαιούς χρόνους μέχρι σήμερον μᾶς παρουσιάζουν δύο θεωρίας τελείως διαφορετικὰς μεταξὺ των, δύο κόσμους ἰδεῶν ῥιζικῶς χωρισμένους καὶ ἐντελῶς ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλους :

οἱ μὲν θέτουν ὡς βᾶσιν τῆς κοινωνίας τὸ **ἄτομον**· ἀπαιτοῦν σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· κηρύττουν τὴν ἰερότητα τῆς ἐλευθερίας τούτου·

καὶ οἱ ἄλλοι ὁρμῶνται ἀπὸ τὴν **κοινωνίαν**· θεωροῦν ταύτην ὡς ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχουσαν· διδάσκουν, ὅτι μόνον ἐκτὴν καθιστᾶ δυνατὴν τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων· ἔξω ἀπὸ αὐτὴν ἀτομικὴ ζωὴ δὲν ὑπάρχει· καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτοῦν τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινωνίαν· τὸν περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ χάριν αὐτῆς· τὴν θυσίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸν βῆμα τῆς συνόλου.

Καὶ ἡ διαφορὰ αὐτὴ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς θεωρητικὰς συζητήσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων συγγραφέων.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταφέρεται κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Καθ' ὅσον οἱ ὀπαδοὶ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι κάθε μιᾶς ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας ἀγωνίζονται νὰ δώσουν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἀκολουθουμένας ἰδέας συγκεκριμένην μορφήν. Κάθε μερὶς δηλ. προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὰς ἰδέας αὐτῆς μορφήν νόμων καὶ διατάξεων, ποῦ νὰ ρυθμίζουσι τὴν πολιτικακὴν μορφήν, τὰς οικονομικὰς σχέσεις, τὴν μόρφωσιν καὶ ἐν γένει τὴν ἕλην ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο πρὸ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων, ποῦ ἐθέσαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν, προβάλλει ἐπιτακτικῶς ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκριθῶμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο : ποία ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας εἶναι ἢ μᾶλλον ὀρθή, ἢ περισσότερο σύμφωνος πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἀληθής :

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς κατωτέρω.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΑΤΟΜΟΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ¹⁾

Δόγμα θεμελιώδες και ἀδιάσειστον, ἀρχή και βάσις κάθε περαιτέρω ἀληθείας εἶναι, ὅτι εἰς τὸ σύμπαν κανὲν ὄν δὲν ὑπάρχει μεμονωμένον. Οὕτε ἡμπορεῖ νὰ νοηθῇ ποτε ἓνα ὄν, οἰονδήποτε, χωρισμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα και ὑφιστάμενον μόνον, καθ' ἑαυτὸ, ἀνεξάρτητον. Ὅλα τὰ ὄντα εὐρίσκονται εἰς στενωτάτην και ἀδιάσπαστον συνάφειαν πρὸς ἄλληλα, ἀνεκαθεν συνυπάρχοντα και ἀμοιβαίως ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτώμενα. Ἡ θέσις και ἡ κατάστασις κάθε ὄντος ἐξαρτᾶται και κανονίζεται ἀπὸ τὴν θέσιν και τὴν κατάστασιν ὄλων τῶν ἄλλων ὄντων και ἀντιστρόφως κάθε ὄν ἐπιδρᾶ ἐπὶ τὴν θέσιν και τὴν κατάστασιν τῶν ἄλλων ὄντων και κανονίζει αὐτάς.

Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς προφανής, ἀδείασιστος και αὐτονόητος. Διὰ τοῦτο δὲν χρειάζεται αὐτὴ

¹⁾ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινωνίαν πρὸς. και τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «Περὶ τῆς κοινωνικῆς και πρακτικῆς μορφώσεως» ἔκδοσις Ἀθηνῶν, 1922, (Βιβλιοπωλεῖον Ζηράκη) σ. 13 κ. ε.

καμίαν ἀπόδειξιν. Αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, ἀρχικὴν και θεμελιώδη βάσιν κάθε περαιτέρω ἀληθείας. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἰσχύει, καθ' ἀνάγκην, και διὰ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ποῦ εἶναι μέρος τοῦ συμπαντος. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν βασιζονται και ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουν ὅλαι αἱ οικονομικαί, αἱ πολιτικαί, αἱ δικονομικαί και αἱ ἄλλαι σχέσεις ἡμῶν. Αὕτη εἶναι γενικὸν ἀξίωμα, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀξιώματα τῆς Ἀριθμητικῆς και τῆς Γεωμετρίας. Αὕτη παραμένει ἀίνιγμα μόνον δι' ἐκείνους, ποῦ δὲν ἡμποροῦν ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις και γνώσεις αὐτῶν νὰ ἀνέλθουν εἰς μίαν ὑψηλοτέραν και γενικωτέραν ἐννοίαν ἀλήθειαν.

Συγκεκριμένως ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὸ σύμπαν οὕτω:

Τὸ ἰδικόν μας ἡλιακὸν σύστημα εὐρίσκεται εἰς στενὴν και ἀμοιβαίαν σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα ἀπειράριθμα τοιαῦτα συστήματα. Ἡ θέσις τοῦ ἰδικοῦ μας ἡλιακοῦ συστήματος και ἡ κίνησις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται και κανονίζεται ἀπὸ ἐκεῖνα· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου και τὸ ἰδικόν μας ἡλιακὸν σύστημα ἐπιδρᾶ και κανονίζει τὴν θέσιν και τὴν κίνησιν τῶν ἄλλων τοιούτων συστημάτων.

Περαιτέρω εἰς τὸ σύστημα ἡμῶν ἡ θέσις τῆς γῆς και αἱ κινήσεις αὐτῆς ἐξαρτῶνται και κανονίζονται ἀπὸ τὸν ἥλιον και τοὺς ἄλλους πλανήτας τοῦ συστήματος τούτου· ἀλλὰ και ἡ γῆ, ὅσον μικρὸς πλανήτης και ἂν εἶναι αὕτη, ἐπιδρᾶ ἐπὶ τὴν θέσιν και κανονίζει τὴν κίνησιν ὄλων τῶν ἄλλων παραγόντων τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος. Ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδρασιν δὲ αὐτὴν προ-

κύπτει· ἢ θαυμαστὴ κανονικότης καὶ ἡ ἀκρίβεια, ἡ μεγαλειώδης ἁρμονία, ἡ τάξις καὶ ὁ κόσμος, ποῦ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὰς κινήσεις τῶν ὄντων τοῦ σύμπαντος. Ἄνεξάρτητοι περιστροφαὶ καὶ αὐθαίρετοι κινήσεις τῶν ὄντων αὐτοῦ, ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἡδὴ ὑφισταμένην ἁμοιβαίαν ἐξάρτησιν αὐτῶν, δὲν ἠμποροῦν καθόλου νὰ νοηθοῦν. Κάθε τοιαύτη κίνησις—καὶ ἂν ἀκόμη προήρχετο ἀπὸ ἓνα ἐλάχιστον πλανήτην—θα συνετέλει εἰς διατάραξιν τῆς ὑφισταμένης ἁρμονίας καὶ θα προὔκάλει καταστροφάς.

Ἐπίσης ἡ αὐτὴ συνάφεια, ἡ αὐτὴ στενὴ καὶ ἁμοιβαία ἐξάρτησις παρατηρεῖται καὶ μεταξὺ ὄλων τῶν ὄντων τοῦ πλανήτου μας. Οὕτω π. χ. τὰ φυτὰ καθὲς χώρας εὐρίσκονται εἰς ἁμοιβαίαν σχέσιν πρὸς τὸ ἔδαφος, πρὸς τὰ ὕδατα, πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν κ.τ.λ. ταύτης. Καθ' ὅσον ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ παράγοντες οὗτοι εἶναι ἡ αἰτία, ἡ τοιαύτη δὲ ἡ τοιαύτη φυτεία τῆς χώρας ταύτης εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τούτων· καὶ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ φυτεία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸ κλίμα, τὴν ὑγρομετρικὴν κατάστασιν, τὸ ἔδαφος κτλ. καθὲς χώρας.

Ὡσαύτως τὸ εἶδος τῶν ζώων, ποῦ εὐρίσκονται εἰς ἕνα τρόπον, τὸ μέγεθος αὐτῶν, τὸ χρῶμα τοῦ τριχώματος τούτων, ἡ κατασκευὴ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῶν ὀργάνων, τοῦ πεπτικοῦ συστήματος κ. τ. λ., κ. τ. λ., καὶ ἐκτὸς τούτων ἡ διαβίωσις εἰς τὸν τρόπον αὐτὸν καὶ ἀνθρώπων, τὸ μέγεθος τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν, ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκιῶν, αἱ ἀσχολίαι, τὰ ἐνδύματα αὐτῶν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας, ἡ σω-

ματικὴ διάπλασις, ὁ χαρακτήρ τῶν κατοίκων, ἴσως-ἴσως δὲ καὶ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη διανοητικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν, ὅλα αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς ἁμοιβαίαν στενωτάτην σχέσιν πρὸς ἄλληλα, ὅπως καὶ εἰς στενὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν, ἀπὸ τὸ κλίμα, ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ἀπὸ τὰ νερά, ἀπὸ τὴν φυτείαν κ. τ. τ. ἐκάστου τόπου.

Καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ τῆς συνυπάρξεως τῶν ὄντων καὶ τῆς ἁμοιβαίας ἐξαρτήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ἀκόμη σαφέστερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Αἱ νεώτεροι μελέται καὶ ἔρευναί περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατέληξαν εἰς τὰ ἐξῆς ἀσφαλῆ, ὀλοφάνερα καὶ ἀναντίλεκτα πορίσματα :

Ἡ σημερινὴ κοινωνία δὲν ἐσχηματίσθη κατόπιν σκέψεων καὶ ὑπολογισμῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὡσαύτως ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ δὲν ἀπεφασίσθη κατόπιν διαπραγματεύσεων καὶ συμφωνιῶν μεταξὺ των. Αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένα. Τὸναντίον οὐδέποτε ὑπῆρξεν, οὔτε στιγμή μία, ποῦ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐζησαν κατὰ μόνας. Ἀνάκαθεν, ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀνθρώπων, οὗτοι ἐζησαν πάντοτε μαζί με ἄλλους ὁμοίους των, ἀπὸ κοινοῦ με αὐτούς, συνδεδεμένοι μεταξὺ των, ἐξαρτώμενοι ἁμοιβαίως ἀπ' ἀλλήλων.

Τὰς ἀληθείας αὐτὰς παραδέχονται καὶ ἀποδεικνύουν ὅλοι γενικῶς αἱ ἐπιστήμαι. Καθόσον ὅλοι αἱ ἐπιστήμαι διδάσκουν πρώτα-πρώτα, ὅτι ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν πρώτων ἀνθρώπων εὐρίσκετο ἀσφαλῶς πολὺ-

πολύ χαμηλά, εις πολύ νηπιώδη κατάστασιν· επομένως οί πρώτοι άνθρωποι δέν ήσαν ίκανοί δια πολλάς σκέψεις και ποικίλους συλλογισμούς και συζητήσεις μεταξύ των προς ίδρυσιν κοινωνίας. Αί επιστήμαι πάλιν διδάσκουν, ότι από τους πρώτους ανθρώπους θα έλειπε κάθε μέσον συνεννόησεως δια διαπραγματεύσεις, συζητήσεις, και συμφωνίας. Καθόσον ή γλώσσα, άκόμεη και ή δια χειρονομιών τοιαύτη, είναι μόν προϊόν της ανθρώπινης ζυνειδήσεως, άλλ' αυτή ανεπτύχθη μόνον μέσα εις την συμβίωσιν του άτόμου μετά των όμοίων του και από την συνεργασίαν αυτών, ουχι δε εις μεμονωμένην ζωήν τούτων. Και τέλος αί επιστήμαι πάλιν διδάσκουν, ότι ή φυσική άδυναμία του ανθρώπου προς πλήρωσιν των ποικίλων αναγκών αυτού δια μόνων των ιδίων δυνάμεων κατέστησε την ζωήν του άτόμου απ' αρχής κατ' ανάγκην στενωώς συνδεδεμένην και εξηρητημένην από την ζωήν άλλων όμοίων του.

Έκτός όμως από τα άνωτέρω διδάγματα των επιστημών περι της άνεκαθεν κοινωνικής ζωής των ανθρώπων και ο κοινός νοός βλέπει καθαρά, ότι ή εξάρτησις του άτόμου από το σύνολον όχι μόνον αρχικόν, αλλά και διαρκώς εξακολουθοῦν και έντελώς αναπόφευκτον φαινόμενον είναι. Η εξάρτησις αυτή φαίνεται φανερά και χειροπιαστά εις κάθε στιγμήν και εις κάθε βήμα της καθημερινής ζωής, ιδίως του πεπολιτισμένου καλουμένου ανθρώπου.

"Ας πάρωμεν ως παράδειγμα μίαν από τας μάλλον συνειθισμένας πράξεις του ανθρώπου τούτου· έστω ως

τοιαύτη το πρόγευμα αυτού. Έσκέφθη ποτέ κανείς, πόσοι άνθρωποι και εις ποίας χώρας πρέπει να συνεργασθοῦν, δια να εκπληρωθῇ αυτή ή άπλουστάτη ανάγκη του ανθρώπου;—Οί γεωργοί της Βραζιλίας δια τόν καφέν, και οί χωρικοί της Ρωσίας δια τόν σίτον, οί ναῦται δια την μεταφοράν, εργάται δια την φόρτωσιν και εκφόρτωσιν, δια την Άλεσιν, δια την ζύμωσιν και δια την διανομήν του ψωμιού κ.τ.λ., κ.τ.λ., και ύστερα άλλο πάλιν πλήθος εργατών, δια να παρασκευάσουν τα σπέρτα και τα κάρβουνα, και άλλοι πάλιν εργάται δια την κατασκευήν της ζάχαρης και των κυπέλλων και των άλλων σκευών του προγεύματος· και όλα αυτά δια την πλήρωσιν μιᾶς τόσοσιν άπλουστάτης ανάγκης του ανθρώπου!*)

Και ότι συμβαίνει με την υλικήν εξάρτησιν του άτόμου από την κοινωνίαν, το ίδιο και άκόμεη περισσότερο συμβαίνει και με την πνευματικήν ζωήν αυτού. Όλόκληρος δηλ. ή πνευματική ζωή του άτόμου εξαρτάται από την πνευματικήν ζωήν της κοινωνίας· ή άλλως: όλα τα πνευματικά αγαθά των ανθρώπων, ήτοι ή γλώσσα και τα προϊόντα αυτής, ή θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, οί θεσμοί, αί επιστήμαι, αί καλοί τέχναι κ.τ.τ., όλα αυτά είναι αγαθά, προελθόντα από την συμβίωσιν των ανθρώπων, από την κοινωνίαν αυτών, και τα όποια τόσοσιν φυσικώς προσφέρονται από αυτήν ως δώρον εις κάθε άτομον.

Όύτω π.χ. ή γλώσσα όφείλεται μόν και εις την ιδιορ-

*) Πρβλ. Fr. Förster «Jugendlehre» Verlag Reimer, Berlin, 1918, σελ. 357—385.

ρυθμίαν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἀλλὰ χωρίς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις αὐτῆς καὶ τῶν προϊόντων της. Ἐπέρασαν μακρὰ χρονικὰ περίοδοι συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, μέχρις οὗτο ἡ γλῶσσα φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡμεῖς τώρα βλέπομεν αὐτήν. Σήμερον δὲ ἀφ' ἐνός μὲν κάθε νέον μέλος τῆς κοινωνίας φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν πρώτην συγγμῆν τῆς γεννήσεώς του τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης γλωσσικῆς ἀναπτύξεως· ἦτοι φέρει πρῶτον ὠρισμένας γλωσσικὰς προδιαθέσεις, πού συνίστανται εἰς ἰδιαιτέραν ἀνάπτυξιν τῶν γλωσσολαρυγγικῶν αὐτοῦ ὀργάνων καὶ νεύρων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προκύπτει ἡ θαυμαστὴ ἰκανότης αὐτῶν πρὸς εὐχερῆ ἐκτέλεσιν λεπτοτάτων κινήσεων· καὶ ἐκτὸς τούτου κάθε νέον μέλος τῆς κοινωνίας φέρει μαζύ του εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην συγγμῆν τῆς γεννήσεώς του τόσον τελείαν ἀνάπτυξιν τοῦ ὀργάνου τῆς ἀκοῆς, ὥστε νὰ ἡμπορῇ νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ νὰ ἐλέγχῃ λεπτοτάτας ἡχητικὰς διαφοράς. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου ὀλόκληρον τὸ θαυμαστὸν γλωσσικὸν οἰκοδόμημα, πού προήλθε μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ μυριάδας χρόνια, μεταδίδεται σήμερον εἰς κάθε ἄτομον ἔτοιμον καὶ μὲ εὐκολίαν καὶ ταχύτητα ἀπίστευτον· ἦτοι πρῶτον, μὲ ὀλίγας εἰδικὰς προσπάθειάς τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας κατὰ τὰ τέσσαρα-πέντε πρῶτὰ χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας· ἔπειτα μὲ τὰς σχολικὰς φροντίδας ἄλλων τόσων περίπου ἐτῶν· καὶ τέλος μὲ τὴν ἀφ' ἑαυτῆς γινομένην βοήθειαν ὅλου τοῦ ἄλλου περιβάλλοντος· ἦτοι μὲ τὰς ὀμιλίαις αὐτοῦ, μὲ τὰ ἄσμηκτα, μὲ τὰ βιβλία, μὲ τὰς ἐφημερίδας, μὲ

τὰ κηρύγματα τῆς ἐκκλησίας κ.τ.τ. Καὶ ἔτσι ὀλόκληρος ὁ μέγας καὶ μυριάδων ἐτῶν γλωσσικὸς θησαυρὸς ἐκμανθάνεται ἀπὸ κάθε ἄτομον τόσον σύντομα καὶ τόσον εὐκολα, ἀφ' ἐνός μὲν χάρις εἰς τὰς γλωσσικὰς προδιαθέσεις αὐτοῦ, δῶρον καὶ αὐτὸ τῶν προηγουμένων γενεῶν καὶ ἀφ' ἐτέρου χάρις εἰς τὰς βοηθείας, πού παρέχονται εἰς κάθε ἄτομον ἀπὸ ὅλην τὴν κοινωνίαν, ἀπὸ τὴν πρώτην συγγμῆν τῆς γεννήσεώς του.

Καὶ ὄχι μόνον ἡ γλῶσσα μὲ τὰ προϊόντα της, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι γνώσεις τοῦ ἀτόμου, ὅλαι αἱ ἐπιστήμαι, ὅλαι αἱ τέχναι, καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ὀφείλονται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπάθειάς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Ἐτσι π.χ. ὅλαι αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις, πού κάθε ἄτομον τὰς μανθάνει σήμερον εἰς διάστημα ὀλιγίστων ὡρῶν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίου τινὸς ἢ διὰ σχετικῆς διδασκαλίας, ὀφείλονται πρῶτον εἰς τὰς ἀστρολογικὰς γνώσεις τῶν Ἀσσυρίων καὶ Χαλδαίων, πού ἔζησαν πρὸ πολλῶν χιλιετηρίδων· ἔπειτα εἰς τοὺς προγόνους μας, πού παρέλαβον αὐτὰς ἀπὸ ἐκείνους, τὰς διεφύλαξαν, τὰς προήγαγον (**Ἀρίσταρχος, Πτολεμαῖος**) καὶ τὰς μετέδωκαν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Kepler, Galilei καὶ Νεύτωνος· περαιτέρω εἰς τὰς πολυετεῖς παρατηρήσεις καὶ τοὺς μακροὺς καὶ ἐπιμύχθους ὑπολογισμοὺς τῶν ἀνδρῶν τούτων, διὰ τῶν ὁποίων κατώρθωσαν οὗτοι νὰ περιλάβουν τὰς γνώσεις ταύτας εἰς ἐνιαῖον σύστημα ἀληθῶς ἐπιστημονικῶν γνώσεων· καὶ τέλος εἰς ὅλους τοὺς σημερινοὺς ἐρευνη-

τάς, (Flammarion, Einstein κ.ά.), πού συνεχίζουν φιλοτίμως τὰς ἐρεῦνας καὶ παρατηρήσεις τῶν προηγούμενων γενεῶν.

Ἐπειτα αἱ ἰατρικαὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας οἱ νέοι ἡμῶν μανθάνουν τόσον εὐκολὰ εἰς διάστημα τεσσάρων μέχρι πέντε ἐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ὀλίγων βιβλίων, ὀφείλονται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς ὅλας τὰς προηγηθείσας γενεάς, ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὸν Γαληνὸν μέχρι σήμερον, πού συνέλεγον πολυτίμους παρατηρήσεις ἀπὸ ἴδια ἢ καὶ ἀλλότρια νοσήματα· καὶ ἔπειτα εἰς ὅλους τοὺς ἀπείρους, γνωστούς καὶ ἀγνώστους, ἐρευνητὰς τῆς σήμερον, πού μὲ θαυμαστὴν ὑπομονὴν καὶ μὲ αὐτοθυσίαν ἐκπλήσσοσαν ἐπιδίδονται εἰς ἐπικίνδυνα πειράματα καὶ ἐρεῦνας, διὰ νὰ ἀνακαλύψουν νέους καὶ ἀσφαλεστέρους τρόπους καταπολεμήσεως τῶν διαφόρων νοσημάτων.

Ὡσαύτως εἰς ὅλους τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰ Μαθηματικὰ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ Εὐκλείδου μέχρι σήμερον· καὶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Μηχανικὴν ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀρχιμήδους· καὶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· καὶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Ἱστορίαν ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου· καὶ εἰς τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, ὀνομαστῶν καὶ ἀφανῶν, πού ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους μέχρι σήμερον ἠσχολήθησαν περὶ τὴν Φυσικὴν, τὴν Χημείαν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας· ἔπειτα εἰς ὅλους

τοὺς πρὸ τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Σκόπα καὶ μετ' αὐτοὺς ἀσχοληθέντας περὶ τὴν γλυπτικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν· εἰς ὅλους τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἀπελλοῦ, Σεύξειδος καὶ Παρασσίου μέχρι τοῦ Leonardo da Vinci, Μιχαὴλ Ἀγγέλου, Ῥαφαήλ καὶ μετ' αὐτοὺς περὶ τὴν Ζωγραφικὴν· εἰς ὅλους τοὺς πρὸ καὶ μετὰ τὸν Βάγνερ καὶ Μπετχόβεν περὶ τὴν μουσικὴν· καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτοὺς μέχρι τοῦ Σαίξπηρ καὶ τοῦ Goethe, καὶ περαιτέρω πάλιν μέχρι τῶν ἀσχολουμένων σήμερον περὶ τὴν ποίησιν· εἰς τὰς μακρὰς καὶ πολυετεῖς προσπάθειάς καὶ μόχθους ὄλων αὐτῶν καὶ ἄλλων ἀπείρων τοιούτων ὀφείλει κάθε ἄτομον, ὅτι ἀληθές, ἀγαθόν, ὠραῖον καὶ ὠφέλιμον ἀνευρίσκει τοῦτο σήμερον εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς καλὰς τέχνας. Ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας τοῦ ἀπείρου μεγάλου τούτου συνόλου τρέφεται σήμερον, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, κάθε ἄτομον. Αἱ περιπτώσεις δέ, πού καὶ τὸ ἄτομον ἠμπορεῖ νὰ προσθέσῃ κατὶ ἀληθῶς νέον, κατὶ ἀληθῶς ἄξιον λόγου εἰς τὰ ἐπιτευχθέντα ὑπὸ τοῦ συνόλου, εἶναι ἐντελῶς σπάνια καὶ ἐξαιρετικά.

Συντομώτερον τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ περὶ τῆς θέσεως, πού ἔχει τοῦτο μέσα εἰς αὐτὴν, ἔχουν οὕτω :

1). Ἡ κοινωνία τῶν ἀτόμων ὑπάρχει ἐκ φύσεως ἀνέκαθεν.

2). Ὁλόκληρος ἡ ὕλική συντήρησις τῶν ἀτόμων καὶ

δλόκληρος ἡ πνευματικὴ ζωὴ αὐτῶν καθίσταται δυνα-
τὴ μόνον μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴν
δὲν δύναται νὰ νοηθῇ οὔτε ἡ ἀπλουστάτη ζωὴ οἴου-
δήποτε ἀτόμου. Τὸ ἄτομον εἶναι ἐνυφασμένον εἰς τὴν
κοινωνίαν· εἶναι ἐξηρητημένον ἀπὸ αὐτὴν· περιβάλλε-
ται ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἀπὸ αὐτὴν· ζῆ μόνον εἰς τοὺς
κόλπους τῆς, ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς, ἀπὸ τὴν πνοήν
τῆς, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς.

3). Κατὰ ταῦτα ἡ προαγωγὴ τῶν συμφερόντων τοῦ
συνόλου, ἡ ἐξασφάλις τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς εὐδαι-
μονίας τῆς κοινωνίας ἐξασφαλίζει συγχρόνως καὶ κατ'
ἀνάγκην καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν καὶ τοῦ ἀτό-
μου. Κάθε προσπάθεια πρὸς μονομερῆ καὶ ἀποκλει-
στικὴν ἐξυπηρέτησιν μόνον τῶν συμφερόντων τοῦ ἀτό-
μου καὶ πρὸς μονομερῆ καὶ ἀποκλειστικὴν ἱκανοποίη-
σιν μόνον τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι μόνον περιττὴ
ἐπανάληψις καὶ ἄχρηστος πλεονασμός, ἀλλ' εἶναι προσ-
πάθεια βλαβερὰ καὶ καταστρεπτικὰ διὰ τὴν ζωὴν
τῆς κοινωνίας. Καθ' ὅσον αἱ τοιαῦται προσπάθειαι εἴ-
ναι ἀντίθεται πρὸς τὴν φυσικὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου με-
σα εἰς τὴν κοινωνίαν, διαταράττουσαι τὰς φυσικὰς σχέ-
σεις αὐτῶν καὶ εἰσάγουσαι ἄλλας σχέσεις, τεχνητὰς
καὶ ἀνατρεπτικὰς τῆς ἁρμονικῆς ζωῆς αὐτῶν.

4. Ὁ οὕτω δὴ ἐλεύθερος λεγόμενος ἄνθρωπος, ἢ
ἄλλως, τὸ οὕτω δὴ αὐτεξούσιον λεγόμενον ἄτομον πα-
ρουσιάσθη πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὴν βαθμιαίαν ἀνά-
πτυξιν τῆς κοινωνίας ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτῆς.
Ἄλλὰ τὴν αὐτεξουσιότητα αὐτῆν τοῦ ἀτόμου δὲν πρέ-
πει ποτὲ νὰ τὴν ἐκλάβωμεν ὡς διακοπὴν τῶν σχέσεων

αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὡς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τὴν
ἐξάρτησίν του ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τοιαύτη ἀ-
ποβολὴ τῆς ἐξαρτήσεως εἶναι φυσικὰ ἐντελῶς ἀδύνα-
τος. Ἡ αὐτεξουσιότης αὐτοῦ συνίσταται εἰς τοῦτο μό-
νον: εἰς τὸ νὰ βλέπῃ τὸ ἄτομον μόνον του καὶ καθα-
ρὰ τὴν ἐξηρητημένην του θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ νὰ
τηρῇ ἀφ' ἑαυτοῦ διαγωγὴν ἀνάλογον πρὸς ταύτην¹⁾.

Καὶ

6. Ὅλαι αἱ ἄλλαι περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἀντι-
λήψεις εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας, ξένα πρὸς τὴν
πραγματικότητα, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀληθινὴν θέσιν
τοῦ ἀτόμου μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐπιβλαβῆ καὶ κα-
ταστρεπτικὰ διὰ τὴν ὑπόστασιν ἀμφοτέρων. Καθ' ὅσον,
ἂν κανένας ἤθελε θέσει ὡς βᾶσιν τῶν σκέψεων καὶ
τῶν συλλογισμῶν τοῦ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ἀ-
τόμου, καὶ ἂν κατόπιν ἤθελεν ἀποπειραθῆ νὰ συναγά-
γῃ ἀπὸ τὴν βᾶσιν αὐτὴν ὅλα τὰ δυνατὰ συμπεράσμα-
τα, ὁ τοιοῦτος θὰ κατέληγεν εἰς τὸν μᾶλλον ὦμον καὶ
εἰς τὸν μᾶλλον ἀντικοινωνικὸν ἀτομικισμόν, ποῦ θὰ εἴ-
χεν ὡς συνέπειαν τὴν ὑπονόμευσιν καὶ τὴν ἀνατροπὴν
τῆς κοινωνίας καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν καὶ τὸν ἐξαφανισμόν
τῶν ἀτόμων μὲ ὅλην τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν αὐτῶν.

Εἰς τὰ πορίσματα ταῦτα εὐρίσκομεν ἱκανοποιητικὴν
ἀπάντησιν εἰς τὸ τελευταῖον ἐρώτημα ἡμῶν.

1). Πρὸς τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «Περὶ τῆς
κοινωνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφώσεως» ἐκδ. Ἀθηνῶν, 1922
(Βιβλιοπωλεῖον Ζηγράκη) σ. 25. κ. ἑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΑΤΟΜΟΝ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Υπάρχουν σήμερον ἱκανοὶ κοινωνιολόγοι, ποὺ εἰς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων κάμνουν μίαν ἄλλην διάκρισιν. Οὗτοι διακρίνουν :

ἀφ' ἑνὸς μὲν μίαν ἀρχικὴν, ἐκ φύσεως ὑπάρχουσαν, ἔξ ἑνστικτοῦ καὶ ἀσυνειδήτως γινομένην συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων

καὶ

ἀφ' ἑτέρου μίαν ἄλλην, ὀργανωμένην συμβίωσιν, ποὺ παρήχθη ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ ἐνεφανίσθη πολὺ ἀργότερα ἀπὸ αὐτήν.

Τὴν πρώτην ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο εἶδη τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καλοῦν οἱ ἐν λόγῳ κοινωνιολόγοι ἀπλῶς **κοινωνίαν**, τὴν δὲ δευτέραν **Πολιτείαν**. Οἱ τοιοῦτοι κοινωνιολόγοι καταφέρονται κατὰ τῆς τελευταίας ταύτης μορφῆς τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων. Οὗτοι θεωροῦν αὐτὴν ὡς μὴ φυσικὴν, ὡς τεχνητὸν προῖόν τῶν ἀρχικῶς χωρὶς πολιτείαν συμβιούτων ἀνθρώπων. Ἡ ὀργάνωσις τῶν κατ' ἀρχὰς ἀφελῶς συμβιούτων ἀνθρώπων καὶ ἡ σύνταξις αὐτῶν εἰς Πολιτείαν, ὀφείλεται—κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ κοινωνιολόγους—εἰς ἐγωϊστικὸς λόγους. Εἰς τὴν τάσιν δηλ. ὀρισμένων ἰσχυρῶν ἄτόμων νὰ κρατοῦν τὸ πλῆθος εἰς ὑποταγήν.

Ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχουν ἄλλοι κοινωνιολόγοι, ποὺ δέχονται μὲν ὡσαύτως, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἡ ἀνοργάνωτος συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων, ἢ κοινωνία αὐτῶν, καὶ ὅτι μόνον ἀργότερα παρήχθη ἀπὸ αὐτὴν ἡ συντεταγμένη Πολιτεία, ἀλλ' οὗτοι κάμνουν μίαν ἄλλην διάκρισιν. Οὗτοι δηλ. ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ πρώτη παραχθεῖσα πολιτεία ἦτο φυσιολογικὸν προῖόν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, προστάτις καὶ φύλαξ ὅλων τῶν μελῶν αὐτῆς· ἐνῶ αἱ μεταγενέστεραι πολιτεταὶ καὶ μάλιστα αἱ σημεριναὶ μορφαὶ αὐτῶν ἐβγήκαν ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον των. Αἱ σημεριναὶ πολιτεταὶ κατήνησαν κατ' αὐτοὺς ὑπηρεταὶ μιᾶς μόνον τάξεως τῆς κοινωνίας. Αὗται ὑπηρετοῦν τυφλῶς τοὺς κρατοῦντας, τοὺς ἄρχοντας, ποὺ λαμβάνονται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν τάξιν· πιέζουν δὲ καὶ κατατυραννοῦν τὰ ἄλλα, τὰ ἄπορα μέλη αὐτῆς. Διὰ τοῦτο οὗτοι καταφέρονται μόνον κατὰ τῆς σημερινῆς μορφῆς τῆς Πολιτείας, ἀποκαλοῦντες αὐτὴν ἄδικον καὶ τυραννικὴν.

Ὅλοι αἱ διακρίσεις αὗται προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν νοσηρὰν τάσιν μερικῶν γεαρῶν ἐπίσημόνων τῶν νεωτέρων χρόνων, ποὺ ἔχουν τὴν ἀδυναμίαν νὰ ἐπιζητοῦν ἐξεζητημένας, τεχνητάς καὶ βεδιασμένας ἀναλύσεις ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχουν τοιαῦται ἢ αἱ διακρίσεις αὗται προέρχονται ἀπὸ σύγχυσιν μεταξὺ τῆς τελείως ὀργανωμένης καὶ συντεταγμένης Πολιτείας καὶ τῆς ἀρχικῆς Πολιτείας μὲ τὴν ἀτελεῖ καὶ πρωτογενῆ μορφήν αὐτῆς. Ἐντὶ τούτων ὀφείλει κάθε ἄνθρωπος νὰ παραδεχθῆ, ὅτι ἡ Πολιτεία, εἰς ὑποτυπώδη μορφήν, συνυπήρξεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐμφάνισσεως τῶν ἀνθρώπων, μαζὶ

μέ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν καὶ μετὰ τῶν ἀποτελοῦντων αὐτὴν ἀτόμων. Οὕτε ὑπῆρξέ ποτε στιγμή, πού νά ὑφίστατο μὲν κοινωνία, χωρὶς ὅμως καὶ νά συνυπάρχη, εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχήν, μαζί μὲ αὐτήν, ὑπὸ ἀπλουστάτην μορφήν, καὶ ἓνα εἶδος Πολιτείας. **Ἄτομα—Κοινωνία—Πολιτεία** συνυπῆρξαν ἀνέκαθεν εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἄτομα—Κοινωνία—Πολιτεία ἀποτελοῦν τρεῖς διαφόρους ἀπόψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐντελῶς ἐνιαίας πραγματικότητος.

Διότι, ὄντως, εἶναι ἐντελῶς φυσικὸν καὶ αὐτονόητον, ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὴν πολὺ παλαιὰν καὶ ἐντελῶς πρωταρχικὴν κατάστασιν τῶν καθ' ὁμάδας ζώντων ἀνθρώπων, εἰς τὰς πολὺ παλαιὰς καὶ ἐντελῶς πρωτογόνους πατριαρχικὰς οἰκογενείας, τὰ ἄωρα μέλη τῶν ὁμάδων θὰ ἠκολούθουν τοὺς πρεσβυτέρους καὶ θὰ ὑπετάσσοντο εἰς τὰ νεύματα, εἰς τὰς ὁδηγίας καὶ εἰς τὰς ἐντολάς αὐτῶν. Ὡσαύτως εἶναι ἐντελῶς φυσικὸν καὶ αὐτονόητον, ὅτι εἰς τὴν παλαιὰν καὶ ἐντελῶς πρωτόγονον ἐκείνην κατάστασιν τῆς κοινωνίας τὰ ἄωρα καὶ ἀσθενέστερα μέλη τῆς κοινωνίας θὰ ἐξετέλουν πολλάκις ἐσφαλμένως τὰς διαταγὰς τῶν πρεσβυτέρων, ἢ καὶ θὰ παρέλειπον ἐνίοτε ἐντελῶς αὐτάς. Καὶ τέλος εἶναι ὠσαύτως φανερόν, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ ἐν λόγῳ ἄωρα καὶ ἀσθενέστερα μέλη τῆς κοινωνίας θὰ ἐκαλάζοντο ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων καὶ πρεσβυτέρων, πολλάκις μάλιστα μὲ ἀυστηρότητα καὶ μὲ βίαν, προκαλοῦσαν τὰς διαμαρτυρίας καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν τιμωρουμένων καὶ τὴν προσπάθειαν αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τιμωρίας των.

Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς καταστάσεις ἔχομεν τὰ πρώτα σπέρματα καὶ τὴν πρώτην μορφήν Πολιτείας, ἐνεργούσης πάντοτε μὲν μὲ στοργήν, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως χωρὶς καμμίαν ἠπιότητα καὶ χωρὶς κανένα μέτρον, ἀλλὰ ἀντιθέτως μὲ ἀυστηρότητα καὶ μὲ βίαν, ὅπως συμβαίνει τοῦτο καὶ εἰς τὴν σημερινὴν Πολιτείαν. Ὡσαύτως εἰς τὰς παλαιὰς ἐκείνας καταστάσεις ἔχομεν καὶ τὴν πρώτην μορφήν τῆς πάλης μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων τῆς κοινωνίας: τὰς διαμαρτυρίας δηλ. καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυροτέρων, τὴν πάλιν τῶν πιεζομένων πρὸς τοὺς δυνάστας αὐτῶν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει ὡσαύτως καὶ σήμερον.

Καὶ ὅτι συνέβαινε εἰς τὴν ζωὴν τῶν πρώτων πατριαρχικῶν οἰκογενειῶν, εἰς τὴν ζωὴν τῆς πατρίας, τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς θὰ ἐλάμβανον χώραν κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τὴν ζωὴν τῆς φυλῆς. Καὶ ἐκεῖ δηλ. οἱ νεώτεροι θὰ ὠδηγοῦντο ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ εἰς τὴν φυλὴν οἱ μικρότεροι καὶ ἀσθενέστεροι θὰ ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς μεγαλύτερους καὶ ἰσχυροὺς. Καὶ εἰς τὴν ζωὴν τῆς φυλῆς θὰ παρουσιάζοντο αἱ αὐταὶ ἀφορμαὶ πρὸς διαμαρτυρίας καὶ πάλην. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς θὰ ἠναγκάζετο ἡ φυλὴ, διὰ νά διαφυλάξῃ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἡσυχίαν καὶ τάξιν, νά ζητήσῃ τὴν βοήθειαν ὄλων τῶν ὠρίμων μελῶν αὐτῆς. Μὲ τὴν συντονισμένην δὲ ἐνέργειαν αὐτῶν θὰ προσεπάθει αὐτὴ νά ἀποκρούσῃ, ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, πού εἴτε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἰδίαν φυλὴν, εἴτε καὶ ἐξωθεν θὰ ἐζήτουν νά ὑποσκάψουν καὶ νά θέσουν εἰς κίνδυνον τὴν συνήθη τάξιν ἢ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς. Ἐχομεν ἔτσι τὴν

ἀρχὴν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Συστηματικώτερα ὀργάνωσις τῆς δυνάμεως ταύτης, ὡς καὶ συστηματικώτερα ὀργάνωσις τῶν χρησιμοποιούντων αὐτὴν προσώπων, μετὰ βαθμιαίου καθορισμοῦ εἰδικῶν τίτλων, δικαιοματίων, καθηκόντων κ.τ.τ., ἀπετέλεσε τὴν συντεταγμένην Πολιτείαν, τὸ Κράτος.

Ὁ Πλάτων ὀνομάζει τὰς ἐπὶ τῆς ἰσχύος στηριζομένης Πολιτείας *πρωτογενεῖς*, καὶ θέτει ἀπέναντι αὐτῶν τὴν ἐπὶ τοῦ *λογιστικοῦ* στηριζομένην Πολιτείαν, μετὰ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπαγομένην εἰς αὐτήν.

Ἡ Χριστιανικὴ Θρησκεία καλεῖ κάθε τοιαύτην Πολιτείαν «*Πολιτείαν τῆς ἀμαρτίας*» καὶ θέτει ἀπέναντι αὐτῶν ἄλλην τοιαύτην, στηριζομένην ἐπὶ τῆς «*πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης*».

Ὁ Spencer ὀνομάζει κάθε Πολιτείαν, στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἰσχύος, «*στρατιωτικὸν τύπον Πολιτείας*» καὶ θέτει ἀπέναντι αὐτῶν ἄλλον τύπον τοιαύτης, χωρὶς καμμίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, τὸν *βιομηχανικὸν* τύπον Πολιτείας, πρὸς τὸν ὅποιον—κατὰ τὸν Spencer—τείνει ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος.

Καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον καὶ ἄλλοι σημερινοὶ κοινωνιολόγοι (Marx, Engels κ. ἄ.) ἀποκαλοῦν ὅλας τὰς προηγουμένης Πολιτείας *βιαίας*, καὶ θέτουσιν ἀπέναντι αὐτῶν τὸν *οἰκονομικὸν* τύπον, ἀπηλλαγμένον ἀπὸ κάθε στρατιωτικῆς δυνάμεως. Πιστεύουσιν δέ, ὅτι εἰς τὸν τύπον αὐτὸν θὰ φθάσῃ κάποτε ἀσφαλῶς ἡ ἀνθρωπότης.

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω μεγάλα διδάγματα τῶν κατὰ καιροὺς φιλοσόφων καὶ οἱ ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντες καὶ ὄνειροποληθέντες τύποι Πολιτειῶν μᾶς βοηθοῦν σήμερον εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ πληρεστέραν ἐξέτασιν καὶ κατανόησιν τῶν κοινωνιολογικῶν προβλημάτων. Οὕτω, μελετώντες τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ τὰ ἄτομα αὐτῆς ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἀνωτέρω διδαγμάτων, ἀνευρίσκομεν ταῦτα:

Ἡ Ἱστορία μᾶς παρουσιάζει, ὄντως, εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους μόνον τοιαύτας Πολιτείας, εἰς τὰς ὁποίας προεῖχεν ἡ στρατιωτικὴ δύναμις. Μετὰ τὴν δύναμιν αὐτὴν αἱ Πολιτεῖαι ἐκείναι ἤσκαον τὴν ἐπιβολὴν τῶν ἐπάνω εἰς τὰ διάφορα ἄτομα τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἤμποροῦν αὐταὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Spencer κληθέντα στρατιωτικὸν τύπον Πολιτειῶν.

Ἀλλὰ ὁ τύπος αὐτὸς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀμιγῆς. Πάντοτε, ὅταν ἐρευνήσωμεν κάτω ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, θὰ ἀνεύρωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλους παράγοντας: παράγοντας, ποὺ ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν παραγωγὴν τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως τῶν ἀτόμων ἢ καὶ ὀλοκλήρων τάξεων, παράγοντας συμφεροντολογικούς, καὶ ἐν γένει κάτω ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸν παράγοντα θὰ ἀνεύρωμεν πάντοτε καὶ οἰκονομικὰς σχέσεις. Ὅστε ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἤμπορεῖ κάθε Πολιτεία νὰ ὑπαχθῇ καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Marx καὶ ἄλλων συγχρόνων κοινωνιολόγων κληθέντα «*οἰκονομικὸν τύπον Πολιτείας*».

Ἐπειτα μέσα εἰς τὴν Ἱστορίαν βλέπομεν φανερά, ὅτι καὶ ἡ Πολιτειακὴ μορφή κάθε κοινωνίας, ὅπως κάθε ζωντανὸς ὀργανισμὸς, ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς, εἰς ἄλλο μέρος ταχύτεραν καὶ εἰς ἄλλο μέρος βραδυτέραν. Καὶ μάλιστα μέσα εἰς τὴν Ἱστορίαν βλέπομεν, ὅτι παρ' ὅλον τὸν διάφορον ρυθμὸν τῶν Πολιτειακῶν μορφῶν καὶ παρ' ὅλας τὰς ἀμφιταλαντεύσεις καὶ τὰς διακυμάνσεις, ποὺ παρατηροῦνται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἐν τούτοις ὅλαι αἱ Πολιτεῖαι ἀκολουθοῦν κατὰ ταύτην τὴν αὐτὴν πορείαν, βαίνουν ὅλαι πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν.

Ὅτι π.χ. κάθε Πολιτεία ἤρχισεν ὡς ὀργάνωσις στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ βίας. Ἐπειτα, σιγά-σιγά, ἡ δύναμις αὐτὴ κατέστη ὀλιγώτερον σκοπὸς ἑαυτῆς, ἀπέβη ὀλιγώτερον αὐτοσκοπὸς καὶ μετεβλήθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἀπλοῦν μέσον πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλων σκοπῶν, καὶ μάλιστα συγκεκριμένως τούτων:

Παλαιότερον ἢ στρατιωτικὴ δύναμις ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς κατίσχυσιν ἐνὸς εἶδους δικαίου, ποὺ ἐστηρίζετο μόνον ἐπάνω εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν συνήθειαν, καὶ ποὺ ἐξέφραζε τὴν θέλησιν ἐνὸς μόνου, ἢ ὀλίγων μόνου ἀτόμων, τῆς κρατούσης δηλ. τάξεως, ἀπέναντι ὄλων τῶν ἄλλων ἀτόμων, τῶν περισσοτέρων, τῶν ἀρχομένων, τοῦ πλήθους.

Ἀργότερα ἢ στρατιωτικὴ δύναμις ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς κατίσχυσιν δικαιοσύνης, ποὺ ἐξέφραζε μὲν καὶ πάλιν τὴν θέλησιν τῶν ὀλίγων ἀτόμων, τῆς κρατούσης

τάξεως, ἀλλὰ ἢ ὁποῖα τώρα εἶχε πάρει τὴν μορφήν γραπτῶν νόμων.

Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὕστερα δηλ. ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ἢ ἐν λόγῳ δύναμις ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς κατίσχυσιν δικαίου, ποὺ εἶχε καταστή ὑποχρεωτικὸν δι' ὅλα γενικῶς τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας.

Καὶ τέλος τώρα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, κατόπιν δηλ. ἀπὸ τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν κοινωνιστικωτέρων ἀντιλήψεων, ἢ Πολιτεία χρησιμοποιεῖ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν πρὸς ἐκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν ὄλων τῶν ἀτόμων ὄλων τῶν τάξεων, ἐργατικῶν καὶ ἀστῶν, πτωχῶν καὶ πλουσίων, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ συνόλου. Κατὰ τὰς τελευταίας δηλ. δεκαετηρίδας ἢ Πολιτεία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ μὲ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀτόμων ὄλων τῶν τάξεων, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὴν δύναμιν αὐτὴν καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ προαγωγὴν καὶ τῆς σωματικῆς, τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς υγείας αὐτῶν. Ὅτι π.χ. χρησιμοποιεῖ τὴν δύναμιν αὐτῆς πρὸς ἐξασφάλισιν υγιεινῶν κατοικιῶν διὰ τὰς ἐργατικὰς τάξεις, ποὺ δὲν ἔχουν τοιαύτας ὡσαύτως χρησιμοποιεῖ τὴν δύναμιν αὐτῆς πρὸς διαφύλαξιν ὄλων τῶν τάξεων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἐργατικῶν τοιούτων ἀπὸ ἀσθενείας καὶ δυστυχήματα· περαιτέρω χρησιμοποιεῖ τὴν δύναμιν αὐτῆς πρὸς παροχὴν εἰς τὰς ἐν λόγῳ τάξεις ἠθικῶν ἀπολαύσεων, πρὸς παροχὴν εἰς αὐτὰς εὐκολιῶν διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν παιδιῶν των, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν μέ-

σων τῆς συντηρήσεως τῶν γερωντοτέρων ἐργατῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀπομαχίας αὐτῶν, κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Ἔτσι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Πολιτείας ἡμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν τὰς περιόδους ταύτας :

πρῶτον, τὴν περίοδον τῆς βιαίας Πολιτείας, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ Πολιτεία χρησιμοποιεῖ τὴν δυνάμιν τῆς χάριν ἐνὸς ἢ ὀλίγων ἀτόμων·

ἐπειτα, τὴν περίοδον τῆς δικαίας Πολιτείας, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ Πολιτεία προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ μίαν καθολικὴν δικαιοσύνην· καὶ

τέλος, τὴν περίοδον τῆς εὐδαιμονοποιοῦ Πολιτείας, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ Πολιτεία προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ εὐτυχεῖ τὴν ζωὴν του συνόλου.

Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῆς Πολιτείας δὲν τελειώνει μὲ τὴν ἀνωτέρω τελευταίαν περίοδον. Ἄν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὴν Ῥωσίαν, παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν μητέρα τῶν μεγάλων ἐργατικῶν ὀργανώσεων καὶ τῶν μεγάλων ἀπεργιῶν, ἀρχίζουσι σήμερον νὰ ὀμιλοῦν σοβαρώτατα περὶ ἀναλήψεως ὑπὸ τῆς Πολιτείας τῶν ἀνθρακωρυχείων, ἧτοι περὶ ἐθνικοποιήσεως αὐτῶν. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἐψηφίσθη κατὰ τὸ 1919 νόμος περὶ ἀναλήψεως τῶν μεταλλευτικῶν ἐπιχειρήσεων ὑπὸ τῶν παραγόντων τούτων : ὑπὸ τῆς Πολιτείας, τῶν κεφαλαιούχων καὶ τῶν ἐργατῶν. Εἰς δὲ τὴν Γερμανίαν ἐψηφίσθησαν συνταγματικαὶ διατάξεις περὶ ἀπαλλοτριώσεως τῶν μεγάλων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων

καὶ διευθύνσεως αὐτῶν ὑπὸ συμβουλίων, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ συμμετέχουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἐξῆς τέσσαρες παράγοντες : ἡ Πολιτεία, οἱ κεφαλαιούχοι, οἱ ἐργάται καὶ οἱ καταναλωταί. Ἄλλὰ καὶ εἰς ἕλα τὰ ἄλλα κράτη, π. χ. εἰς τὴν Δανίαν, εἰς τὴν Ὀλλανδίαν, εἰς τὸ Βέλγιον κ. ἄ., ψηφίζονται ὅμοιοι νόμοι. Μόνον εἰς τὴν Ἰταλίαν παρατηρήθη ἐσχάτως παλινδρόμησις, μὲ ἄγνωστα μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελέσματα. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω εἶνα' σημεῖα τῶν καιρῶν, ποὺ εἰδοποιοῦν πειστικῶς περὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς σημερινῆς Πολιτείας.

Ἄλλ' ἡ προσεκτικὴ παρακολούθησις τῶν διαφόρων μεταμορφώσεων, ποὺ παρατηροῦνται εἰς τὸ σημερινόν στάδιον τῆς ἀναπτύξεως τῶν Πολιτειῶν, διδάσκει ἡμᾶς καὶ τὸ σπουδαῖον τοῦτο : ὅτι δηλ. παρ' ὅλην τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων οὐτε μία ἀπὸ τὰς σήμερον ὑφισταμένας Πολιτείας, εἰς οἷονδῆποτε μέρος τοῦ Πλανῆτου μας καὶ ἂν εὐρίσκειται, δὲν ἠμπόρεσε νὰ πραγματοποιήσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὰς προβλέψεις τοῦ Spencer ἢ ἄλλων φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων· καμμία δηλ. ἀπὸ τὰς σημερινῆς Πολιτείας δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἀποβάλλῃ ἐντελῶς τὴν βίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν δυνάμιν αὐτῆς. Ἴσως ἢ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν γεννηθεῖσα **Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν** κατορθώσῃ ποτὲ νὰ συνενώσῃ ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην εἰς μίαν Πολιτείαν. Ἄλλὰ καὶ τότε ἀκόμη θὰ παρίσταται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνάγκη διατηρήσεως διεθνoῦς δυνάμεως, διὰ νὰ συγκρατῇ τὴν συνοχὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐνότητα εἰς τὸ μεγάλο αὐτὸ ὄλον.

Μέσα εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω περιέχεται φανερά ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ τελευταῖον πρόβλημα. Αὐτὴ μὲ συντομίαν ἔχει οὕτω :

Ἄτομον, κοινωνία καὶ Πολιτεία συνυπάρχουν ἀπ' ἀρχῆς. Τὰ ἄτομα, ἡ κοινωνία καὶ ἡ Πολιτεία ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖον ὀργανικὸν ὅλον. Οἱ τρεῖς διαφορετικοὶ αὐτοὶ ὅροι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικῆν ἀποψίν.

ἢ ἄλλως :

ἡ ἀπὸ κοινοῦ συμβίωσις τῶν ἀτόμων, ἡ διάκρισις αὐτῶν εἰς μὴπῶ ἐνήλικα καὶ εἰς πρεσβύτερα, εἰς ἀσθενέστερα καὶ εἰς ἰσχυρότερα μέλη, ἡ καθοδήγησις τῶν πρώτων ὑπὸ τῶν δευτέρων, ἡ πάλιν αὐτῶν κατὰ τὴν καθοδήγησιν αὐτῆν, καὶ ἡ ἐπικράτησις κατὰ τὴν πάλιν τῶν ἰσχυροτέρων, ὅλα αὐτὰ εἶναι φαινόμενα, ποῦ ἐνεφανίσθησαν ἐκ φύσεως ὅλα μαζί εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς υπάρξεως αὐτῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ Πολιτεία, παρ' ὅλην τὴν βίαν αὐτῆς, εἶναι διὰ κάθε ἄτομον **ἀπαραίτητος βιωτικὸς ὅρος**. **Κανένα** ἄτομον δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, οὔτε ἔξω ἀπὸ τὴν Πολιτείαν. Ὅπως πάλιν καὶ καμμία κοινωνία καὶ καμμία Πολιτεία δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὰ ἄτομα. Ἐνεκα τούτου κανένα ἄτομον—καὶ ἂν ἀκόμη θὰ ἤθελε τοῦτο—δὲν θὰ ἔμποροῦσέ ποτε νὰ στερηθῇ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Πολιτείας. Διὰ τὸν αὐτὸν ὡσαύτως λόγον κανένα ἄτο-

μον δὲν θὰ ἔπρεπέ ποτε νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν μείωσιν ἢ διὰ τὴν κατάργησιν αὐτῶν. Τουναντίον κάθε σκεπτόμενον ἄτομον πρέπει νὰ ἀναγνωρίζῃ εἰς τὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Πολιτείας τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ὑπαρξίν του βιωτικὸς ὅρους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν, ὅτι «ἄνθρωπος χωρὶς Πολιτείας εἶναι ἢ θηρίον ἢ Θεός». Εἶναι φανερόν, ὅτι κανένας ἄνθρωπος δὲν θὰ ἤθελε νὰ υποβιάσῃ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν τάξιν τῶν θηρίων. Ἐπίσης εἶναι φανερόν, ὅτι κανένας ἄνθρωπος δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀναγάγῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι πάντοτε ἄνθρωπος καὶ ὡς τοιοῦτος θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε κατ' ἀναπόφευκτον ἀνάγκην μέσθ εἰς κοινωνίαν καὶ Πολιτείαν, ὅπως συνέβη τοῦτο ἀνεκάθεν ἐκ φύσεως, ἀπὸ τὴν πρώτην δηλ. στιγμὴν τῆς υπάρξεως αὐτοῦ.

Κατὰ δὲ τὴν μακρὰν ζωὴν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων ἀνευρίσκομεν τοὺς ἐξῆς πολιτικὸς σταθμοὺς :

εἰς τὴν πολὺ παλαιάν καὶ ὅλως πρώτην πολιτειακὴν μορφήν οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἰσχυρότεροι καθωδήγουν τοὺς ἄωροτέρους καὶ ἀσθενεστέρους εἰς τὴν ζωὴν τῶν ὅλως φυσικῶς καὶ ἀσυνειδήτως, μὲ στοργὴν μὲν, ἀλλὰ καὶ μὲ σκληρότητα καὶ μὲ βίαν. Ἀργότερα ἀνευρίσκομεν συνειδητὴν χρησιμοποίησιν τῆς βίας πρὸς ἐπικράτησιν ἐνὸς ἢ ὀλίγων ἀτόμων, τῶν ἰσχυροτέρων, πρὸς ἰκανοποίησιν τῶν συμφερόντων τῆς τάξεως αὐτῶν. Σιγά-σιγά ὁμως ἡ κατάστασις αὐτὴ μετεβλήθη. Παρὰ τὴν ἰκανοποίησιν ἀτομικῶν συμφε-

ρόντων ἤρχισε νὰ γίνεται χρησιμοποίησις τῆς βίας καὶ πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου. Σήμερον δὲ τὰ πάντα τείνουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς νέας Πολιτείας, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ὑπάρχη ἐκμετάλλευσις ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μέσα εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ὑπάρχη ὑποχρεωτικὴ ἐργασία καὶ ὑποχρεωτικὸς σεβασμὸς καὶ οἰκονομικὴ ἐπάρκεια δι' ὅλους, ὥστε νὰ ἡμπορῇ κάθε ἄτομον νὰ ἀναπτύσῃ πλήρως ὅλας τὰς σωματικὰς, τὰς πνευματικὰς καὶ τὰς ἠθικὰς του ἰκανότητας, διὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ὅλης κοινωνίας, διὰ τὴν εὐτυχίαν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος.

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

Ἡ ΝΟΣΗΡΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΔΙΑΣΠΑΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὸ ἀρχικὸν πρόβλημα ἡμῶν. Εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν ἔχομεν πανταχοῦ ποικίλους συλλόγους καὶ συνδέσμους καὶ ἀναριθμήτους ὀργανώσεις καὶ σωματεῖα. Ἡ ἄλλως, ἢ *μία* κοινωνία, τὸ ἐν ὀργανικὸν σύνολον αὐτῆς, ἐγένετο σήμερον *πολλὰ* τμήματα καὶ κατετεμαχίσθη εἰς ἄπειρα, μικρὰ καὶ ἄσχετα ἀπ' ἀλλήλων, μέρη. Γεννᾶται τώρα τὸ ἐρώτημα τοῦτο: ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενον αὐτό, τῶν τοιούτων ἀναριθμῶν συλλόγων καὶ ὀργανώσεων, πρόσδοον τῆς κοινωνίας καὶ συντελεῖ τοῦτο εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῆς; ἢ μήπως αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὅτι τόσοι πολλαὶ τοιαῦται ὀργανώσεις καὶ τόσοι ἄπειρα σωματεῖα σήμερον ὑφίστανται, ἀποτελεῖ τὴν δυστυχίαν ἡμῶν;

Καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν ἔχομεν:

Α'. τὴν τάξιν τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐκ τοῦ μισθοῦ ἀποζώντων, τῶν προλεταρίων, μὲ τὰς χιλιάς εἰδικὰς ὀργανώσεις αὐτῆς καὶ μὲ τὰς μυριάς ὑποδιαιρέσεις καθ' ὀργανώσεως·

ἦτοι ἔχομεν τὰς ὀργανώσεις τῶν ἀρτεργατῶν, τῶν βραπτεργατῶν, τῶν ὑποδηματεργατῶν, τῶν ξυλεργατῶν, τῶν κτιστῶν, τῶν ἐλαιοχρωματιστῶν, τῶν μαγείρων, τῶν γκαρσονίων, τῶν ἐμποροῦπαλλήλων, τῶν ἐργατῶν τοῦ χάρτου, τῶν ἐργατῶν τοῦ τύπου κ. ἄ. Καὶ ἐκτὸς τούτων ἔχομεν τὰς πυκνάς καὶ καλύτερον συντεταγμένας ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν τῶν ἐργοστασίων καὶ τῶν ἄλλων βαρέων ἔργων· ἦτοι ἔχομεν τὰς ὀργανώσεις τῶν μυλεργατῶν, τῶν καπνεργατῶν, τῶν ναυτεργατῶν, τῶν μεταλλουργῶν, τῶν μεταλλωρύχων, τῶν ἀνθρακωρύχων κ.τ.λ.·

εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐργατῶν τάσσονται καὶ τὰ ποικίλα σωματεῖα καὶ οἱ ἀναρίθμητοι σύνδεσμοι τῶν μικροτεχνιτῶν, τῶν μικροεπαγγελματιῶν, τῶν μικροαστῶν, ὡς π.χ. τῶν ἀρτοποιῶν, τῶν μικρορραπτῶν, τῶν μικροὑποδηματοποιῶν, τῶν μικροξυλουργῶν, τῶν μικροσιδηρουργῶν κ.τ.τ.·

ὡσαύτως εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐργατῶν τάσσονται συνήθως καὶ αἱ ὀργανώσεις τῶν ἐπιστημόνων· ἦτοι οἱ σύλλογοι τῶν δικηγόρων, τῶν ἰατρῶν, τῶν φαρμακοποιῶν, τῶν χημικῶν, τῶν μηχανικῶν, τῶν μηχανουργῶν, τῶν ἤλεκτρολόγων κ.τ.τ.·

καὶ τέλος ὑπὸ τὴν αὐτὴν τάξιν τάσσονται ὡσαύτως

καὶ ἔλαι αἱ κατηγορίαι τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, συνταχθέντων καὶ τούτων εἰς εἰδικούς συνδέσμους· εἰς συνδέσμους δικαστικῶν λειτουργῶν, εἰς συνδέσμους ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, εἰς συνδέσμους ἀξιωματικῶν, ἐφοριακῶν, ταμιακῶν, ταχυδρομικῶν, τηλεγραφητῶν, σιδηροδρομικῶν, τροχιοδρομικῶν κ. ἄ. ὑπαλλήλων.

καὶ

Β'. Ἀπέναντι τῶν ὀργανώσεων τῶν ἐργατῶν ὑπάρχουν αἱ τάξεις τῶν μὴ μισθωτῶν, τῶν μὴ ἐξηρητημένων ἀπὸ τὸ ἡμερομίσθιον, ἀλλὰ τῶν ἀποζώντων ἀπὸ τόκους, ἀπὸ εἰσοδήματα, ἀπὸ κέρδη τῶν κεφαλαίων τῶν· ἦτοι ἔχομεν τὰς τάξεις τῶν **κεφαλαιούχων**, τῶν τοκιστῶν, τῶν εἰσοδηματιῶν, τῶν κτηματιῶν, τῶν ἐργοδοτῶν, μὲ ἀπείρους ὡσαύτως διαιρέσεις καὶ ἀναριθμήτους ὑποδιαιρέσεις·

ἔτσι π. χ. ἔχομεν τὰς ἐνώσεις τῶν τραπεζιτῶν, τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν μεγαλοβιομηχάνων, τῶν ἐφοπλιστῶν, τῶν κτηματιῶν, τῶν μεγαλεμπόρων, μὲ τὰς ἀτελευτήτους κατ' εἶδος ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν·

καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν τοὺς συνδέσμους καὶ τοὺς συνεταιρισμοὺς τῶν μεγαλοσιτοπαραγωγῶν, τῶν μεγαλοσινοπαραγωγῶν, τῶν μεγαλοκαπνοπαραγωγῶν, τῶν μεγαλοελαιοπαραγωγῶν, τῶν μεγαλοκτηνοτρόφων κ.τ.λ, κ.τ.λ.

Συμβαίνει ὁμοίως σήμερον εἰς τὴν κοινωνίαν τὸ παράδοξον καὶ ἀντιφατικὸν τοῦτο :

Κάθε ἄτομον, μολονότι εἰσέρχεται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς

άνωτέρω ὀργανώσεις καὶ ἀποτελεῖ μέλος αὐτῶν ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη ὡς μοναδικὸν σκοπὸν καὶ ἰδεῶδες αὐτοῦ, πῶς νὰ κατορθώσῃ μετὰ τὴν δύναμιν τῆς ὀργανώσεώς του νὰ ἐξυπηρετήσῃ μόνον τὰ ἰδικὰ του συμφέροντα καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μόνον τὰ ἴδια αὐτοῦ κέρδη.

Ἐσαύτως καὶ ἕκαστος ὀργανωσὶς, μολοντοῦ εἰσέρχεται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ὁμοσπονδίας ὡς μέλος αὐτῆς, ἐν τούτοις διατηρεῖ ὡς μόνον σκοπὸν αὐτῆς, πῶς νὰ κατορθώσῃ μετὰ τὴν δύναμιν τῆς ὁμοσπονδίας τῆς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ συμφέροντα μόνον τῆς ἰδικῆς τῆς ὀργανώσεως καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ἐπιθυμίας μόνον τῶν ἰδικῶν τῆς μελῶν (=syndicat).

Εἰς καμμίαν ὀργάνωσιν καὶ εἰς καμμίαν ὁμοσπονδίαν δὲν παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν μελῶν των μία κοινὴ κατεύθυνσις, πούθεν ἓνας κοινὸς σκοπός, οὐδαμοῦ ἓνα κοινὸν ἰδανικόν. Τοῦναντίον εἰς ὅλας τὰς ὁμοσπονδίας καὶ εἰς ὅλας τὰς ὀργανώσεις καὶ εἰς τὰ άτομα αὐτῶν συναντᾷ κανεὶς μόνον ξεχωριστὰς βλέψεις καὶ ἀκούει μόνον ξεχωριστὰς ἐπιθυμίας. Σήμερον εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν μας, ἀπὸ τὸ ἓνα ἕως τὸ ἄλλο ἄκρον αὐτῆς, παρ' ὅλην τὴν ὑπαρξίν εἰς αὐτὴν τῶν ποικίλων συνδέσμων καὶ ἐνώσεων, ἐν τούτοις καὶ ἕνα ἄτομον καὶ καὶ ἕνα ὀργάνωσιν ἐπιδιώκουν μόνον ἰδιαιτέρους, ἀτομικοὺς σκοποὺς, ἕκαστος ἔχει μόνον ἴδια, ἀτομικὰ ἰδανικά, ὃ καθένας λατρεύει μόνον ξεχωριστὰς θεότητας.

Ἄλλὰ μήπως, ἔτσι, χάσματα, ὑπάρχοντα καὶ πρότερον εἰς τὴν κοινωνίαν μας, καθίστανται σήμερον ἀκόμη εὐρύτερα ;

Ἄς ἴδωμεν καλύτερον τὰς μεταξὺ τῶν ἀτόμων, τῶν ὀργανώσεων καὶ τῶν τάξεων ὑφισταμένης σχέσεις. Καὶ κατὰ πρῶτον ἄς ἴδωμεν τὰς ἐσωτερικὰς, τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ὀργανώσεως, ὡς καὶ τὰς μεταξὺ τῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς τάξεως τοιαύτης.

Ἐξωτερικῶς τὰ διάφορα μέλη καὶ ὀργανώσεως, τὰ άτομα δηλαδὴ αὐτῶν, τηροῦν πρὸς ἄλληλα κάποιαν ἐπικοινωνίαν καὶ κάποιαν συνάφειαν. Ἄλλ' αἱ σχέσεις αὐτῶν βαθύτερον ἐξεταζόμεναι εἶναι αὐταί :

1. ὅπως τυπικαί. Τὰ μέλη δηλ. καὶ ὀργανώσεως στέκονται συνήθως τὸ ἓνα κοντὰ εἰς τὸ ἄλλο ὡς τὰ ἀγάλματα τῶν μουσείων· χωρὶς δηλ. καμμίαν κατανόησιν τῶν μεταξὺ των ὑπαρχόντων δεσμῶν, χωρὶς συνείδησιν τῆς ἀμοιβαίας ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτήσεως καὶ χωρὶς καμμίαν εὐκρινῆ διάθεσιν πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν· καὶ

2. οὐχὶ σπανίως μέσα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὀργάνωσιν, καὶ κάτω ἀπὸ τὰς τυπικὰς μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς σχέσεις, ὑπολανθάνει ἀμοιβαία **δυσανεχία καὶ διχόνοια**. Κάθε δηλ. μέλος μιᾶς ὀργανώσεως, εἴτε ἀπὸ κακίην συνήθειαν, εἴτε ἀπὸ φθόνον, εἴτε ἀπὸ ἰδιοτέλειαν, ὑπονομεύει ὅλα τὰ ἄλλα μέλη τῆς αὐτῆς ὀργανώσεως καὶ ἐργάζεται κρυφὰ ἐναντίον αὐτῶν. Καὶ ἐνίοτε ἡ κρυφὴ αὐτὴ μεταξὺ τῶν διαφόρων μελῶν τῆς αὐτῆς ὀργανώσεως **δυσανεχία** ἐκσπᾷ εἰς φανεράν πάλην καὶ πόλεμον μεταξὺ αὐτῶν.

Καὶ ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς κατάστασις ἐπαναλαμβάνεται εἰς

τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων ὀργανώσεων τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ὅπως ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς προσαλλήλους σχέσεις τῶν διαφόρων συνδέσμων τοῦ κόσμου τῶν κεφαλαίων. Καὶ ἐδῶ δηλ. ἔχομεν φαινομενικῶς μὲν τὰς αὐτὰς τυπικὰς σχέσεις καὶ τὴν αὐτὴν κατάστασιν ἀνοχῆς, κατὰ βάθος ὅμως μεταξύ τῶν διαφόρων ὀργανώσεων ἀμφοτέρων τῶν τάξεων ὑπάρχει ἀμοιβαία δυσαρέσκεια καὶ διάστασις, ἢ ὁποῖα καταλήγει πολλὰκις εἰς φανερόν πόλεμον μεταξύ αὐτῶν.

Ἰδιαιτέρως ὅμως τραχεῖται ἀπέδησαν αἱ σχέσεις μεταξύ τῆς τάξεως τῶν ἐργατῶν καὶ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου τοῦ κεφαλαίου. Κάθε μία ἀπὸ τὰς τάξεις αὐτὰς ἐπιζητεῖ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἄλλης. Κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς ἀπειλεῖ τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἄλλης. Ἀμφοτέραι ὤμωσαν τὸν ὄλεθρον καὶ τὸν ἐξαφανισμὸν τῆς ἀντιπάλου τάξεως. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς πολλὰ μέρη αἱ ἐν λόγῳ τάξεις καὶ ἐκινήθησαν ἐναντίον ἀλλήλων κατὰ τρόπον πολὺ ἀνήσυχον.

Ἔτσι δυσαρέσκεια καὶ ἀγανάκτησις κατέλαβε σήμερον τοὺς πάντας. Τὸ ἓνα ἄτομον εἶναι δυσηρεστημένον κατὰ τῶν ἄλλων· ἢ μία ἐργατικὴ ὀργάνωσις διακείται ἐχθρικῶς κατὰ τῆς ἄλλης· ἔλαι μαζὶ κατὰ τῆς τάξεως τῶν ἐργοδοτῶν· πάντες οἱ ἀνωτέρω κατὰ τῶν ἀγροτῶν· οἱ ἀγρόται κατὰ τῶν ἐμπόρων· καὶ οὗτοι πάλιν κατὰ τῆς Πολιτείας· οἱ ὑπάλληλοι αὐτῆς ἐναντίον ὄλων τῶν τάξεων· καὶ τέλος οἱ πάντες ἐναντίον τῆς σημερινῆς καταστάσεως, χωρὶς κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς νὰ γνωρίζῃ σαφῶς, τί ἀκριβῶς νοσεῖ εἰς τὴν σημερινήν κα-

τάστασιν τῆς κοινωνίας, διὰ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὴν τὴν πρέπουσαν βοήθειαν.

ἢ ἄλλως :

τὸ ἓνα ἄτομον μισεῖ σήμερον ἔλαι τὰ ἄλλα καὶ ἐργάζεται κατ' αὐτῶν· ἢ μία ἐργατικὴ ὀργάνωσις ἀγανακτεῖ καὶ ὑπονομεῖ ἔλαι τὰς ἄλλας τοιαύτας· ὀλόκληρος ἢ τὰξις τῶν ἐργατῶν ἀπευθύνει παράπονα καὶ ἐκθάλλει κραυγὰς ὀδύνης καὶ διαμαρτυρίας πρὸς ἔλαι τὰς διευθύνσεις· συγχρόνως μὲ τὰ παράπονα καὶ τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἐργατικῶν τάξεων ἀκούονται αἱ φωναὶ καὶ αἱ διαμαρτυρίαι τῶν ἀγροτῶν· εἰς αὐτὰς ἀναμειγνύονται αἱ ἐκκλήσεις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων· ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων συντάσσονται καὶ ἀπευθύνονται ποικίλα ὑπομνήματα καὶ ἀπαιτήσεις· καὶ ἄλλα πάλιν ὑπομνήματα καὶ ἄλλαι ἀπαιτήσεις ὑποβάλλονται ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημόνων· καὶ τέλος ἀπὸ ἔλους ἀκούονται φοβεραὶ καὶ σπαρακτικαὶ φωναί, κραυγαὶ ἀπελπισίας, προάγγελοι ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ παγκοσμίων κλονισμῶν.

Ἄλλὰ ποῖται εἶναι αἱ ἀνάγκαι καὶ αἱ ἀνησυχίαι αὐτῶν ; Μήπως ἢ ἀνάγκη τοῦ χρήματος ; Ἄλλ' ἐδῶ παρατηροῦνται ἀνησυχίαι καὶ παράπονα, διαμαρτυρίαι καὶ κραυγαὶ καὶ εἰς τοὺς κατόχους αὐτοῦ. Ἴσως οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν γνωρίζουν καθαρὰ τὰς ἐπιθυμίας των, τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀνησυχίας των. Ἐνα μόνον διακρίνεται σαφῶς : αἱ ἀνησυχίαι, τὰ παράπονα, αἱ φωναὶ, αἱ διαμαρτυρίαι, αἱ ἀπαιτήσεις, ἢ ὀργή, αἱ ἀπειλαί, τὸ μῖσος, αἱ κραυγαὶ πρὸς τροφήν, καὶ ἰδίως πρὸς

πνευματικὴν τροφήν, πρὸς πνευματικὴν καθοδήγησιν, πρὸς ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ εἰρήνευσιν.

Ἐὐλόκληρον τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἀπειλεῖται σήμερον ἀπὸ σεισμῶν. Καὶ οἱ νουεχέστεροι στρέφουν ἐρευνητικὰ ὀλόγυρα τὰ βλέμματά των πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν αἰτίων τῆς τετραραγμένης αὐτῆς καταστάσεως. Θέτουν εἰς ἑαυτοὺς τὸ ἐρώτημα : πῶς κατήντησε διὰ μιᾶς ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ μας τόσο κλονιζόμενον καὶ τόσο ἀσταθές ; Ἐκ τῆς πού ἐξεχύθη τόσο ἐξαφανικὰ εἰς τὴν κοινωνίαν μας ὅλη αὐτὴ ἡ πλήμμουρα τῆς πρωτοφανοῦς λύσεως καὶ ἀγριότητος, αὐτῆς τῆς ἀγνώστου θηριώδους σκληρότητος, πού ἀπειλεῖ νὰ μᾶς ἐξαφανίσῃ μὲ ἕναν νέον κατακλυσμόν ;

Στρέφονται πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐρωτοῦν : τί κατώρθωσεν αὕτη, διὰ νὰ περιορίσῃ αὐτὴν τὴν μανίαν τῆς κοινωνίας ; τί ἐπέτυχεν αὕτη πρὸς γαλήνευσιν αὐτῆς ; — Ἐκ τῶν ὅλων τὰ μέρη ἀκούεται ἡ ψυχρὰ ἀπάντησις «οὐδέν».

Στρέφονται πρὸς τὰ μετὰ τόσο πατάγου πανταχοῦ ἐγειρόμενα σχολεῖα, κατώτερα, ἀνώτερα καὶ Πανεπιστήμια, καὶ ἐρωτοῦν : Τί ἔπραξαν ταῦτα, διὰ νὰ ἀπομακρύνουν τὸν κίνδυνον ; — Ἐκ τῶν ὅλων ἀκούεται ἀπὸ ὅλων τὰ μέρη ἡ ἴδια ἀπάντησις «οὐδέν». Πολλὰς φορὰς μάλιστα ἡ ἀπάντησις ἀντηχεῖ ἀκόμα σκληρότερα : ὅτι δηλ. ἀκριβῶς τὰ κέντρα αὐτὰ ἐφύτευσαν καὶ ἐκαλλιέργησαν τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, πού ἀπειλεῖ νὰ φέρῃ τὴν παγκόσμιον καταστροφήν. Μέσα εἰς αὐτὰ δὲν ἀκούεται τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον προτροπὰ πρὸς τὸ κέρ-

δος, πρὸς τὸν ἀνταγωνισμόν, πρὸς τὴν φιλοδοξίαν, πρὸς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀτόμου, πρὸς τὴν ἀνάδειξιν μόνον αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἀτομικισμόν. Τὰ κέντρα αὐτὰ ἀπὸ ἐργαστήρια εἰρηνικῆς συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύης, ἀπὸ ἐργαστήρια πνευματικῆς ἐνώσεως τῶν πάντων καὶ ἀληθείας ἀπέβησαν φυτῶρια πάσης δοξομανίας καὶ ἰδιοτελείας. Οἱ ἀγρόται, οἱ ἐργάται καὶ οἱ τεχνῖται ἀπεδείχθησαν συνήθως εἰς ὅλα τὰ μέρη ἄξιοι μεγαλυτέρας ἐμπιστοσύνης ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους τῶν σχολείων, κατωτέρων καὶ ἀνωτέρων, ἀπὸ τοὺς οὕτω δὴ **μορφωμένους** καλουμένους. Ὅθεν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μέσα εἰς αὐτὰ καὶ, ἴσως μάλιστα τὸ ὅλον, νοσηρόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΞ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἐὰς προσπαθήσωμεν νὰ εὕρωμεν τὴν αἰτίαν τῆς σημερινῆς νοσηρᾶς καταστάσεως τῆς κοινωνίας. Πρὸς τοῦτο ἂς σκεφθῶμεν οὕτω :

ἔχομεν ποικίλους συνδέσμους τῶν ἀπείρων ἀτόμων τῆς κοινωνίας μας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους σχηματίζονται αἱ χίλια ἐνώσεις καὶ τὰ μύρια σωματεῖα αὐτῶν ἔχομεν ἐπίσης καὶ ἄλλους συνδέσμους τῶν μικροτέρων ἐνώσεων καὶ σωματείων καὶ σχηματισμῶν ἐξ αὐτῶν ἐυρυτέρων τοιούτων, τῶν συνομοσπονδιῶν αὐτῶν. Κάθε

μικροτέρα ὅμως ἔνωσις οὐδέποτε αἰσθάνεται ἑαυτὴν ὡς τροχὸν τῆς μεγαλυτέρας ἐνώσεως, συνδεδεμένον ἀναποσπάτως καὶ κατ' ἀνάγκην μὲ πολλοὺς ἄλλους διὰ τὴν κίνησιν καὶ λειτουργίαν αὐτῆς. Κατ' ἀναλογίαν δὲ καὶ κάθε ἄτομον οὐδέποτε θεωρεῖ ἑαυτὸ ὡς ὀργανικὸν μέλος τῆς ἐνώσεώς του, συνταυτισμένον ἐξ ὀλοκλήρου μετὰ τῶν ἄλλων μελῶν αὐτῆς, πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἐπιδίδωζιν ἐνὸς ἐνιαίου σκοποῦ.

Τοῦναντίον κάθε μικροτέρα ἔνωσις μιᾶς ὀμοσπονδίας ὑπολαμβάνει ἑαυτὴν ὡς ὀργάνωσιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἄλλης ἐνώσεως αὐτῆς, ὡς σῶμα ξένον πρὸς αὐτάς, ὡς στοιχεῖον ξεχωριστόν, πού ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ χωρὶς τὰς ἄλλας παραλλήλους ἐνώσεις. Καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν μεταδίδεται κατ' ἀναλογίαν καὶ κατ' ἀνάγκην εἰς κάθε ἄτομον κάθε ἐνώσεως ἢ τάσις νὰ θεωρῆ τὸν ἑαυτὸν του σὰν ἕνα ὄν αὐθυπόστατον, ἀσύνδετον, χωριστόν ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ἐνώσεώς του, μὴ ἔχον ἀνάγκην ἀπὸ κανένα ἄλλο μέλος αὐτῆς, μὴ ἔχον καμμίαν ἀνάγκην ἀπὸ ὅλην τὴν κοινωνίαν, ἤμποροῦν νὰ ζήσῃ καὶ μόνον, χωρὶς τὴν βοήθειαν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δὲ πολὺ συχνὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐνώσεων, ἀλλὰ καὶ μέσα εἰς κάθε ἔνωσιν ὅλα τὰ μέλη αὐτῶν εὐρίσκονται εἰς ζωντανὴν ἀντίθεσιν, ἢ καὶ εἰς φανερόν πόλεμον μεταξὺ των.

Ἔτσι αἱ σημεριναὶ ἐνώσεις καὶ ὀργανώσεις τῆς κοινωνίας κατήντησαν παράγοντες διαλύσεως καὶ κατακερματισμοῦ αὐτῆς εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα, ζωτικὰ μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον, πράγματι ὅμως θνησιγενῆ.

Ἔτσι αἱ σημεριναὶ ἐνώσεις καὶ ὀργανώσεις τῆς κοινωνίας κατήντησαν τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον πρὸς σύνδεσιν τῶν ἀτόμων αὐτῆς εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ὀργανικὴν ἐνότητα αὐτῶν. Πράγματι δὲ παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς μερικῶν πρὸς πραγματικὴν ἔνωσιν τῶν ἀτόμων μιᾶς ὀργάνωσεως οὐδέποτε κατωρθώθη μέχρι σήμερον ἀληθινὴ ψυχικὴ ἔνωσις αὐτῶν. Ὡσαύτως παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς μερικῶν πρὸς πραγματικὴν ἐσωτερικὴν συνένωσιν πολλῶν ὀμοειδῶν ὀργανώσεων εἰς ὀμοσπονδίας, καὶ τούτων εἰς συνομοσποδίας καὶ γενικὰς τοιαύτας, πάλιν καμμίαν φορὰν μέχρι σήμερον δὲν κατωρθώθη ἀληθὴς καὶ βαθεῖα ἔνωσις αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ πῶς ἤμποροῦσε τοῦτο νὰ ἔχη ἄλλως;

Ὅλαι αἱ σημεριναὶ ὀργανώσεις κτίζουσιν ἐπάνω εἰς βάσιν, πού εἶναι ὅλος διόλου ἀντίθετος πρὸς κάθε ἔνωσιν. Αἱ σημεριναὶ ὀργανώσεις προσπαθοῦν νὰ κτίσουσιν ἐπάνω εἰς τὸν ἀτομικισμόν. Τὸ σπέρμα αὐτὸ καλλιεργοῦν ὅλαι αἱ σημεριναὶ ἐνώσεις μὲ τὰς προσπάθειάς αὐτῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ προαγωγὴν τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων μόνον τῶν ἰδικῶν των μελῶν. Τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν δίνουν ὅλαι αἱ σημεριναὶ ὀμοσπονδίαὶ μὲ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς ξεχωριστὴν ἱκανοποίησιν τῶν συμφερόντων μόνον τῶν ἰδικῶν των ὀργανώσεων. Ἄλλὰ ἀτομικισμὸς καὶ ἐνώσεις εἶναι ἐννοιαὶ ἀντιφατικαί, ἀναιροῦσαι ἀλλήλας. Ἡ θέσις τῆς μιᾶς ἀποκλείει τὴν ἄλλην, καὶ ἀντιστρόφως. Διὰ τοῦτο ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι ἡ μόνη αἰτία τῆς ἐλλείψεως ἀπὸ κάθε ὀργάνωσιν, ἀπὸ κάθε ὀμοσπονδίας καὶ ἀπὸ ὅλην ἐν γένει τὴν κοινωνίαν.

νίαν μας κάθε πραγματικῆς ἐνότητος. Ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς πλήρους ἀποσυνθέσεως αὐτῶν.

Διότι, ὄντως, πότε παρατηρήθη μεταξὺ τῶν μελῶν, τῶν ἀποτελούντων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὀργάνωσιν, μία κοινὴ κατεύθυνσις ; Πότε παρουσίασαν ταῦτα κατὰ περισσότερον ἀπὸ μίαν ἐξωτερικὴν, μηχανικὴν καὶ ἐπιπολαίαν προσέγγισιν αὐτῶν ; Ἡ πότε παρατηρήθη μεταξὺ τῶν ποικίλων σωματείων καὶ ὀργανώσεων μίας καὶ τῆς αὐτῆς συνομοσπονδίας μία πραγματικὴ ἐνότης βλέψων, κατὰ περισσότερον ἀπὸ μίαν τυχαίαν παράθεσιν, κατὰ ἀνώτερον τέλος ἀπὸ μίαν μηχανικὴν συγκόλλησιν αὐτῶν ;

Πότε π. χ. ἔδειξε ἀληθινὴν ἀγάπην καὶ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον ἓνα μέλος τῆς ἐνώσεως τῶν παντοπωλῶν δι' ἓνα ἄλλο μέλος τῆς αὐτῆς ἐνώσεως, ἢ ἓνα μέλος τοῦ σωματείου τῶν κτιστῶν δι' ἓνα ἄλλο μέλος τοῦ αὐτοῦ σωματείου ; Ἡ πότε ἐνδιεφέρθη εἰλικρινῶς ὁ σύνδεσμος τῶν ἐμπόρων διὰ τὸν συνεταιρισμὸν τῶν παραγωγῶν, ἢ ἡ ὀργάνωσις τῶν ἀρτεργατῶν διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν ἐργατῶν τοῦ τύπου ; Ὡσαύτως πότε ἔδειξεν ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἰλικρινῆς ἐνδιαφέρον καὶ πραγματικὴν ἀλληλεγγύην διὰ τὸ σωματεῖον τῶν ἐργατῶν θαλάσσης ἢ διὰ τοὺς ἀνθρακωρύχους, πρὸ παντὸς δὲ πότε συνεκινήθη καὶ πότε ἐπόνεσεν ἢ μία τάξις διὰ τὰ συμφέροντα ἢ τὰ ἀτυχήματα τῆς ἄλλης ; Ὅχι μόνον κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἐνδιεφέρθη ποτὲ εἰλικρινῶς διὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοῦναντίον ὅλοι αὐτοὶ μισοῦν καὶ ὑπονομεῖουν ἀλλήλους. Ἄν δὲ κάποτε ἀπαντᾷται πουθενὰ εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ κανένας εἰ-

λικρινῆς σύνδεσμος μερικῶν ἀπὸ αὐτοῦ, τοῦτο ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν καὶ συμβαίνει, ἀσφαλῶς, ἔξω ἀπὸ τὰς ὀργανώσεις.

Ἡ σημερινὴ κοινωνία, παρ' ὅλους τοὺς συνδέσμους καὶ τὰς ἐνώσεις αὐτῆς, ὁμοιάζει μὲ ἓνα σκορπισμένον ὠρολόγιον, ἀπὸ τὸ ὅποσον λείπει τὸ ἐλατήριο καὶ καθὲς ἄλλος ἐσωτερικὸς συνεκτικὸς δεσμὸς. Ἡ σημερινὴ κοινωνία, παρ' ὅλας τὰς δημοσπονδίας καὶ συνομοσπονδίας αὐτῆς, ὁμοιάζει μὲ σύγγραμμα ἀνισορρόπου, ἀπὸ τὸ ὅποσον λείπει κάθε συνέχουσα ἰδέα. Ὅλα τὰ μέλη τῆς σημερινῆς κοινωνίας προσπαθοῦν καθημερινῶς νὰ παραμορφώσων καὶ νὰ διασποῦν τοὺς συνεκτικὸς δεσμούς, ποῦ ἐκ φύσεως ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν. Ὅλα τὰ μέλη τῆς σημερινῆς κοινωνίας παραγωνρίζουν καὶ παραβαίνουν τὸν μέγαν Νόμον καὶ τὴν μεγάλην Ἀλήθειαν τοῦ σύμπαντος : τὴν ἀμοιβαίαν τῶν πάντων ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησιν καὶ τὴν συνάρτησιν αὐτῶν εἰς ἓνα ἐνιαῖον καὶ ὀργανικὸν σύνολον.

Διὰ τοῦτο κανένας λόγος δὲν ἔμπορεῖ νὰ γίνῃ σήμερον περὶ πραγματικῆς καὶ βαθείας προσεγγίσεως καὶ συνεργασίας τῶν ἀτόμων μίας ὀργανώσεως. Ὡσαύτως κανένας λόγος δὲν ἔμπορεῖ νὰ γίνῃ σήμερον περὶ πραγματικῆς ψυχικῆς ἐπαφῆς τῶν διαφόρων ὀργανώσεων καὶ περὶ ἐνώσεως αὐτῶν εἰς ἓνα σύνολον. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ πολλοὶ νεαροὶ καὶ ἀγίδεοι κοινωνιολόγοι, ποῦ νομίζουν ἀφελῶς, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἐμβήκε τώρα ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς ἡμερότητας καὶ ἀναπτύξεως. Ὑπάρχουν ἐπίσης

καὶ μερικοὶ ἄλλοι ὄνειροπόλοι κοινωνιολόγοι, ποὺ πιστεύουν, ὅτι μὲ τὰ εἰρηνικὰ κηρύγματα αὐτῶν ἐπήλθεν πλέον ἢ συναδέλφωσις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι, ὅτι παραμένομεν ὅλοι ἀκόμη εἰς τὴν πολὺ χαμηλὴν καὶ ἐντελῶς πρωτόγονον βαθμίδα τοῦ ὠμοῦ καὶ χυδαίου ἀτομικισμοῦ, ποὺ ἐμποδίζει κάθε πραγματικὴν ψυχικὴν ἔνωσιν ἡμῶν.

Ἔτσι εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν ὑπάρχουν μὲν πολλαὶ ἐνώσεις διαφόρων ἀτόμων, πολλαὶ σωματεῖα, πολλαὶ ὀργανώσεις, ποικίλοι σύνδεσμοι — ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς ὅλα αὐτὰ πνεῦμα ἓν· τοῦτέστιν δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐσωτερικὴ διάθεσις, ἓνας σκοπός, μία καὶ ἡ αὐτὴ κατεύθυνσις, διὰ νὰ συνενώσῃ τὴν ὅλην ποικιλίαν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν συνδέσμων αὐτῶν εἰς μίαν συνειδητὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὡσαύτως εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν ὑπάρχουν μὲν πολλαὶ καὶ ποικίλαι ὁμοσπονδίαὶ καὶ συνομοσπονδίαὶ, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς αὐτάς μία ὁδηγὸς ἰδέα, μία κοσμοθεωρία, ψυχὴ μία, διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ παραλλήλως πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν ὀργανώσεων καὶ τῶν ὁμοσπονδιῶν καὶ ἓνα ἐνιαῖον ὀργανικὸν σύνολον, μὲ κατανόησιν τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τῶν μελῶν τοῦ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ μὲ συναίσθησιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν.

Ἀλλὰ ἡ ὀμαλὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας χρειάζεται ἐκ φύσεως οὐχὶ χιλιάς καὶ μίαν ὀργανώσεις, μὲ ξεχωριστοὺς σκοποὺς διὰ κάθε μίαν καὶ μὲ ἐπιδίωξιν ἀτομικῶν μόνον ὑποθέσεων, ἀλλὰ χιλίους καὶ ἓναν συνδέσμοις πρὸς πραγμάτωσιν ἰδίως μιᾶς μόνον ἰδέας, τῆς φυσικῆς ἐνότητος αὐτῆς. Ἡ ἀσφαλὴς διατήρησις τῆς

ἀνθρωπότητος ἀπαιτεῖ ἐκ φύσεως οὐχὶ χιλίους καὶ ἓναν συνεταιρισμούς, μὲ ξεχωριστοὺς διὰ τὸν καθένα σκοποὺς καὶ μὲ ἐξυπηρέτησιν ἀτομικῶν μόνον συμφερόντων, ἀλλὰ συνένωσιν ὅλων τῶν χιλίων συνεταιρισμῶν καὶ τῶν μυρίων σωματείων διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν κοινῶν ἰδίως συμφερόντων ὅλων αὐτῶν, διὰ τὴν προαγωγὴν προπάντων τῆς ἐνιαίας ζωῆς αὐτῶν.

Αἱ γνώμαι αὐταὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι οὔτε ὑπερβολικαί, οὔτε ἐσφαλμένα. Ἀλλως, ἂς προσέλθῃ ἓνας καὶ ἂς δεῖξῃ, ποὺ ἀνευρίσκει αὐτοὺς δεσμούς, ἐνώνοντας τὴν σημερινὴν κοινωνίαν εἰς ἓνα ἐνιαῖον ὅλον. Ἄς προσέλθῃ αὐτὸς καὶ ἂς δεῖξῃ, ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ἰδεῶδες τῶν μελῶν μιᾶς ὀργανώσεως, ἢ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῶν μυρίων ὀργανώσεων. Μήπως ἡ ἀκόρετος προσπάθεια ἀπὸ κάθε μέλος πρὸς προαγωγὴν καὶ ἀνάδειξιν μόνον τοῦ ἰδικοῦ τοῦ ἀτόμου, ἢ ἡ ἀπληστία κάθε ὀργανώσεως πρὸς ἐκανοποίησιν μόνον τῶν ἀτομικῶν τῆς συμφερόντων, μὲ ὑποδούλωσιν καὶ ἐξαφανισμόν ὅλων τῶν ἄλλων; Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ τριαυτὴ ἐπιδίωξις εἶναι ἐκείνη, ποὺ ἐπιφέρει τὴν διάσπασιν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς κοινωνίας. Καὶ ἔπειτα ἐρωτᾶται κάθε ἄτομον καὶ κάθε ὀργανώσις: διατί ἐπιδιώκουν οὕτω τὸ ἀτομικὸν συμφέρον; Μήπως διὰ νὰ ζήσουν; Ἄλλὰ τότε ἐρωτᾶται πάλιν: Διατί νὰ ζήσουν; Μήπως ἔτσι ἀπλῶς διὰ νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν ζωὴν; Καὶ ἐκτὸς τούτου: ἢμποροῦν μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν οὗτοι νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ζωὴν τῶν; Ἡ μήπως ὅλοι μὲν αἱ τριαυτὰ ἀντιλήψεις εἶναι ἀποτέλεσμα παλαιῶν τυφλῶν καὶ ἀσυνειδήτων ἕξεων, ἢ

δὲ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐξασφαλίζεται περισσότερο, ἂν γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἀπὸ τὴν φύσιν ἐπιβαλλομένην ἔνωσιν καὶ συνεργασίαν αὐτῶν, ἐπότε αὕτη παίρνει καὶ πλατύτερον, βαθύτερον, ὑψηλότερον καὶ ὠραιότερον νόημα :

Ἐμποροῦμεν νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰς ἐρωτήσεις κατὰ βούλησιν. Πάντοτε ὅμως καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο : ὅτι ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἄτομα καὶ ἀπὸ τὰς σημερινὰς ὀργανώσεις, ὅπως αὗται λειτουργοῦν σήμερον, λείπει ἡ συνενούσα ἰδέα, ἡ πνευματικὴ ἐνότης, ἡ ψυχὴ. Τὰ σημερινὰ ἄτομα καὶ αἱ σημερινὰ ὀργανώσεις μὲ τὸν πολὺ περιωρισμένον δρόμον των, ἀντὶ νὰ ἀπλοποιήσουν καὶ νὰ καταστήσουν εὐκολωτέραν τὴν ζωὴν των, μετέβαλον αὐτὴν εἰς κολασμένον λαβύρινθον. Τὰ σημερινὰ ἄτομα καὶ τὰ σωματεῖα αὐτῶν μὲ τὴν πολὺ μονομερῆ κατεύθυνσιν των, διήρσαν τὴν ἐνιαίαν κοινωνίαν εἰς μικρὰ-μικρὰ, ξένα πρὸς ἀλλήλα τμήματα καὶ διέλυσαν τὸ φύσει ἐν εἰς πολλὰ, ἄσχετα μεταξύ των, μέρη, πού ἀγωνίζονται νὰ φέρουν τὸν ὄλεθρον καὶ ἐξαφανισμόν ἀλλήλων. Καὶ τέλος τὰ σημερινὰ ἄτομα καὶ ὅλοι οἱ σύνδεσμοί των, μὲ τὸν ἄκρατον ἀτομικισμόν των, διέρρηξαν, ὅσον ἠμπόρουν περιοσσότερον, τοὺς φυσικοὺς δεσμοὺς των καὶ μετέβαλαν τὴν μίαν κοινωνίαν εἰς πληθύν, εἰς μάζαν, εἰς μέγα σῶμα, ἐξοιδημένον ἐπικινδύνως καὶ μὲ προφανῆ τὰ συμπτώματα τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Προβάλλεται ὅμως τώρα ἐδῶ τὸ ἐρώτημα τοῦτο : πῶς ἐγεννήθη αὕτη ἡ κατάστασις :

Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι νέα. Ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ἔνεκα τούτου διάλυσις τῆς κοινωνίας εἰς ἀντιμαχόμενα ἄτομα καὶ εἰς ἀλληλοσπαρασσομένας τάξεις ἀπαντάται καὶ εἰς πολὺ παλαιούς χρόνους. Φανερὰ ἔχγη αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Πολιτείαν τῶν Λακεδαιμονίων μὲ τὴν διάκρισιν τῶν κατοίκων αὐτῆς εἰς Σπαρτιάτας, Περιοίκους καὶ Ἐλλωτας. Ὡσαύτως φανερὰ ἔχγη τοῦ ἀτομικισμοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν διάσπασιν δηλ. τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν τῶν καλῶν χρόνων εἰς τὴν τάξιν τῶν πεντακωσιομεδίωνων, τῶν ζευγιτῶν, τῶν ἱππέων καὶ τῶν θητῶν. Περαιτέρω ὅμοια ἔχγη τοῦ ἀτομικισμοῦ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς Πολιτείας ὑπὸ διάφορα ὄνόματα. Ὅμοια πάλιν ἔχγη αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Ῥώμην μὲ τοὺς πατρικίους καὶ τοὺς πληβείους. Καὶ τέλος τὴν αὐτὴν διάλυσιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἰς ἀντιμαχομένας τάξεις ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς δολόκληρον τὴν Εὐρώπην τῶν Μέσων χρόνων μὲ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, μὲ τὴν τάξιν τοῦ κλήρου καὶ μὲ τὴν τάξιν τῶν ἀκτημόνων.

Κατὰ ταῦτα αἱ στεναὶ καὶ περιωρισμέναι ἀτομιστικαὶ ἀντιλήψεις καὶ ἡ ἐκ τούτων διάκρισις τῆς κοινωνίας εἰς πολεμίας τάξεις καὶ εἰς ἀντιμαχομένα ἄτομα ἐμφανίζονται εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις ἀνευρίσκομεν καὶ ἀργότερα εἰς ὅλα τὰ μέρη μέχρι σήμερον. Προφανῶς δὲ ἡ τοιαύτη πρῶτος ἐμφάνισις τοῦ ἀτομικισμοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ὡς καὶ ἡ διαρκὴς ἀνεύρεσις τοῦ φαινομένου τούτου εἰς ὅλας τὰς περιόδους τῆς

ιστορίας καὶ εἰς κάθε ἀνθρωπίνην ψυχὴν, σημαίνει, ὅτι ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι ἰδιότης ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἄλλὰ ὡσαύτως ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι καὶ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀτομικιστικῶν ἀντιλήψεων. Τὴν ἐπέκτασιν τοῦ βλέμματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πέραν τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν καὶ ἀναγκῶν, τὴν κατὰ πνεῖξιν αὐτῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλων προσώπων, καὶ τὴν θυσίαν τοῦ αὐτοῦ ὑπὲρ τρίτων, ἔλα αὐτὰ τὰ ἀνευρίσκουμεν εἰς τὴν ψυχὴν κάθε ἀνθρώπου, ὑπάρχοντα ἀπὸ τὴν φύσιν μέσα εἰς αὐτήν, πάλιν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ὑπάρξεώς του. Εἶναι αἱ φιλάλληλοι, αἱ ἀλτρουϊστικαὶ ἰδιότητες τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Αἱ ἰδιότητες αὗται εἶναι τόσον ἔμφυτοι, τόσον βαθεῖαι καὶ τόσον πρωῒμως ἐμφανίζονται, ὅσον καὶ αἱ ἀτομικιστικαὶ τοιαῦται. Εἰς αὐτάς ὀφείλονται ἔλαι οἱ κόποι, ἔλαι αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι τῶν γονέων, καὶ ἰδίως τῆς μητέρας, ὑπὲρ τῶν παιδιῶν τῶν, καὶ τὰνάπαλιν. Εἰς αὐτὰ τὰ ἔμφυτα σπέρματα τῆς φιλαλληλίας ὀφείλονται ἔλαι τὰ μεγάλα κηρύγματα, αἱ ἥρωϊκαὶ πράξεις καὶ οἱ μαρτυρικοὶ θάνατοι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς χρόνους ἕως σήμερον. Ἄς συλλογισθῇ κάθε ἓνας τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὸ ἥρωϊκὸν τέλος τοῦ Προμηθέως, τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Θησέως καὶ τῶν ἄλλων ἡμιθέων καὶ ἡρώων τῶν μυθικῶν χρόνων. Ἄς ἀναλογισθῇ ἐπίσης κάθε ἓνας τὰ ὑψηλὰ ἠθικὰ διδάγματα καὶ τὴν κύρωσιν αὐτῶν διὰ τῆς ἰδίας ζωῆς τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν ἄλλων μεγά-

λων σοφῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ἄς φέρῃ ἔπειτα κάθε ἓνας τὸν νοῦν καὶ τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγνόν, κοινωφελῆ καὶ μαρτυρικὸν βίον καὶ εἰς τὰ ἱερὰ κηρύγματα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης τῶν μαθητῶν τοῦ Θεοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Περαιτέρω ἄς σκεφθῇ κάθε ἓνας ἕλους τοὺς ἀτομικοὺς κόπους καὶ μόχθους καὶ τὰς ἀγρύπνους μελέτας διὰ κοινωφελεῖς ἀνακαλύψεις τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει, ὅτι ἀληθές, ἀγαθόν, ὠραῖον καὶ ὠφέλιμον κατέχει αὕτη σήμερον. Καὶ τέλος ἄς ἀναλογισθῇ κάθε ἓνας ἕλας τὰς καθημερινὰς προσπάθειάς καὶ τοὺς σφοδροὺς ἀγῶνας καὶ ἕλας τὰς μεγάλας ἀτομικὰς θυσίας ἕλων τῶν χρηστῶν πολιτευομένων τῶν χρόνων μας εἰς ἕλα τὰ κράτη τοῦ κόσμου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μεγίστου κοινωφελούς ἔργου, τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἀδελφικῆς συνεργασίας ἕλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ πεδίου, διὰ διευθύνσεως κάθε παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῆς Πολιτείας, τῶν ἐργοδοτῶν, τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν καταναλωτῶν.

Τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν ἐμφύτων ἀτομικιστικῶν σπερμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν φυσικῶν τάσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν φιλαλληλίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν οὕτω :

Εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων ἢ καὶ τῆς ὅλης κοινωνίας προηγούνται χρόνοι μακροὶ μὲ ἐπικράτησιν εἰς μέγαλον βαθμὸν τῶν ἀτομικιστικῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ. Εἶναι οἱ χρόνοι τῆς νηπιώδους ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ τῆς ὅλης κοινωνίας αὐτῶν. Εἶναι οἱ χρόνοι τῆς

μηχανικῆς ζωῆς αὐτῶν. Εἶναι οἱ χρόνοι τῆς ζωῆς αὐτῶν εἰς τὸ σκότος, τῆς ὑπνοβατικῆς τρόπον τινὰ ζωῆς τούτων. Ἡ περίοδος αὕτη συνοδεύεται μὲ πολλὰς ἀποτυχίας, μὲ παθήματα, μὲ συμφοράς. Ἀπὸ τὰ ἀτυχήματα καὶ ἀπὸ τὰς συμφοράς ἔρχεται σιγά-σιγά, εἰς ἄλλους ἐνωρίτερον καὶ εἰς ἄλλους πολὺ ἀργότερα, ἢ ἀφύπνισις τῆς συνειδήσεως, τὸ βαθμιαῖον ἀνοιγμα τῶν οφθαλμῶν αὐτῆς, ὁ διαφωτισμός, ἡ ὠρίμανσις ταύτης, ὅτε κατανοεῖ τὴν ἐξάρτησίν της ἀπὸ τὸ σύνολον καὶ συναισθάνεται τὰς ὑποχρεώσεις της πρὸς αὐτό. Εἶναι τὸ πρῶτον κτύπημα κατὰ τῶν ἀτομικιστικῶν τάσεων. Εἶναι ἡ πρώτη κάθαρσις τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρῶτον βῆμα αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνύψωσιν. Ἀρχίζει τότε ἡ σωτηρία πάλη τοῦ διαφωτισμοῦ κατὰ τοῦ σκότους, ἡ πάλη τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ πονηροῦ. Ἀτυχῶς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐπικρατεῖ συνήθως εἰς τοὺς περισσοτέρους τὸ πονηρόν. Εἶναι οἱ κατώτεροι ἄνθρωποι, ποὺ θὰ ζήσουν μίαν ζωὴν στενήν, περιωρισμένην. Παρὰ ταῦτα ἔμως διακρίνομεν καθαρὰ καὶ ὀλίγα ἄτομα καὶ μερικὰς κοινωνίας, ποὺ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν πόνων καὶ τῶν ἀτυχιῶν καὶ κατόπιν σκληρῶν ἀγῶνων πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν των κατορθώνουν νὰ ἀνέλθουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὸ φῶς. Εἶναι αἱ ἀνώτεροι φύσεις. Εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ κόσμου, ποὺ ἀνέρχονται εἰς εὐρυτέρους ὀρίζοντας, διὰ νὰ ζήσουν μίαν πλαυτέραν, βαθυτέραν καὶ ὠφελιμωτέραν ζωὴν.

Σήμερον τὰ περισσότερα ἄτομα καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κοινωνίας ἡμῶν εὐρίσκονται εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατισχύσεως τῶν ἀδυναμιῶν των, τῆς ἐπικρατή-

σεως τοῦ πονηροῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι μεγάλη ἀνάγκη καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ ἐντείνουν οἱ ἐκλεκτοὶ τὰς δυνάμεις των καὶ τὰς προσπάθειάς των πρὸς καταπολέμησιν αὐτοῦ, ὅπως τοῦτο γίνεται εἰς ἄλλους, περισσότερον ἡμῶν πολιτισμένους λαούς. Ἡ ἐπικράτησις τοῦ πονηροῦ εἰς τὴν κοινωνίαν μας καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ταχεῖαν καὶ ἐπικίνδυνον αὔξησιν τοῦ ἀτομικισμοῦ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν ἀπείρων ἀκράτως ἰδιοτελῶν σωματείων καὶ συλλόγων εἰς τὴν ἐπικίνδυνον δηλ. ἀνάπτυξιν παρ' ἡμῖν τοῦ ὠμοῦ συνδικαλισμοῦ. Ἡ ἄλλως : ἡ ἐπικράτησις τοῦ πονηροῦ εἰς τὴν κοινωνίαν ἡμῶν καταφαίνεται ἀπὸ τὸν φοβερόν κατακερματισμόν τῆς κοινωνίας μας εἰς ἐλάχιστα ἀλληλοαγνοούμενα τμήματα, μὲ πλήρη λήθην τοῦ συνόλου, ἀπὸ τὸ ὅποιον προῆλθον, μὲ τέλειον ξέχασμά τῆς κοινωνίας, ποὺ περιέχει αὐτά. Συντομώτερον ἢ ἐπικράτησις τοῦ πονηροῦ εἰς τὴν κοινωνίαν μας καταφαίνεται ἀπὸ τὴν μέχρι καταχρήσεως εἰσαγωγὴν εἰς αὐτὴν τῆς ὑποδιαρέσεως εἰς τὰς ὀργανώσεις αὐτῆς, τοῦ μεγάλου καταμερισμοῦ καὶ τῆς εἰδικεύσεως αὐτῶν.

Αὐτὸς ὁ κακῶς ἐννοούμενος κοινωνικὸς καταμερισμὸς εἶναι τὸ μεγαθήριον τῶν νεωτέρων χρόνων ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ
 ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ
 ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1. **Φυσικὸς καταμερισμὸς.** Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἓνας ἀδρομερῆς καταμερισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς τάξεις ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν μελῶν αὐτῆς εἶναι πολὺ παλαιὸς καὶ πολὺ φυσικὸς. Καθ' ὅσον ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πρωτογόνους οἰκογενείας αἱ ἀσχολίαι τῶν ἀνδρῶν ἦσαν ὅλως διάφοροι ἀπὸ τὰς ἐργασίας τῶν γυναικῶν· αἱ γυναῖκες αὐτῶν ἀπετέλουν τότε τάξιν ξεχωριστὴν ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἀνδρῶν.

Ἐργότερα παρουσιάσθη εἰς τὴν κοινωνίαν ἀκόμα φανερώτερα ἓνας ἄλλος καταμερισμὸς αὐτῆς: χωρισμὸς τῶν ἀνδρῶν εἰς τάξεις ἀναλόγους πρὸς τὰ ἔργα αὐτῶν. Αὐτὸ συνέβη κατὰ τὴν εἰσοδολήν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν μιᾶς ἰσχυρᾶς πολεμικῆς φυλῆς εἰς τὸ μέσον μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἀγροτικῶν τοιούτων. Ἡ πολεμικὴ φυλὴ ἐξηνάγκασε τότε τὰς ἄλλας νὰ ἐργάζωνται ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐχομεν ἔτσι τὴν πρῶτην φανεράν διάκρισιν τῆς κοινωνίας εἰς τάξεις σχετικὰς πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν μελῶν αὐτῆς: ἔχομεν δηλ. τὴν **τάξιν τῶν**

ἀρχόντων, με ἔργον νὰ κρατοῦν εἰς τὴν ὑποταγὴν τὴν ἄλλην τάξιν· καὶ ἔχομεν καὶ τὴν **τάξιν τῶν ἀρχομένων**, με ἔργον τὴν διατροφὴν τῶν πρώτων.

Εἰς τὴν πρῶτην αὐτὴν φανεράν διάκρισιν ἐνυπῆρχον τὰ σπέρματα περαιτέρω καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ ὑποδιαίρεσως τῶν ἀνωτέρω κοινωνικῶν τάξεων. Οὕτω π.χ. οἱ ἀρχόμενοι ὤφειλον νὰ ἐργάζωνται ἀπερισπάστως καὶ ἐντατικῶς, διὰ νὰ παράγουν διπλά: διὰ τὸν ἑαυτὸν των καὶ διὰ τὴν κυρίαρχον τάξιν. Διεκρίθησαν τότε αἱ ἐργασίαι καὶ διηρέθη ἡ τάξις αὐτῶν, εἰς **τεχνίτας ἐργαλείων** καὶ εἰς **κυρίως καλλιεργητάς**, ἢ παραγωγούς προϊόντων. Ἐκ τούτων πάλιν διεκρίθησαν ἀργότερα οἱ μεταφορεῖς, οἱ ἔμποροι, κ.τ.τ.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων ἐσχηματίσθησαν διάφοροι κατηγορίαι. Οὕτω π.χ. πρῶτον ἐσχηματίσθη μία κατηγορία, διὰ νὰ προστατεύῃ τὴν παρούσασιν κοινωνικὴν κατάστασιν ἀπὸ γειτονικὰ φῶλα ἢ ἀπὸ ἐσωτερικοὺς κινδύνους. Ἐργότερα παρουσιάσθη ἀνάγκη νὰ σχηματισθῇ ἄλλη κατηγορία ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων, διὰ νὰ καθορίξῃ εἰς κάθε μέλος τῆς τώρα ὀργανουμένης Πολιτείας τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ. Ἔτσι ἐμορφώθησαν ὀριστικαὶ διατάξεις δικαίου, ποὺ ἐστηρίζοντο κατ' ἀρχὰς μόνον εἰς τὴν συνήθειαν καὶ μετεδίδοντο ἐπὶ χρόνους μακροὺς εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς μόνον με τὴν παράδοσιν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη νὰ καθορισθοῦν γραπτῶς αἱ δικονομικαὶ διατάξεις. Πρὸς πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης αὐτῆς ὄρισθησαν εἰδικὰ πρόσωπα. Ἔτσι ἐσχηματίσθη διὰ

πρώτην φοράν ἡ τάξις τῶν θεσμοθετῶν καὶ ἔτσι παρήχθησαν τὰ πρῶτα νομικά βιβλία. Ὑστερα ἀπὸ ὀλίγον πάλιν ἡ ἐρμηγεία καὶ ὁ χειρισμὸς τῶν νόμων ἔγινε τόσοσ δύσκολος, ὥστε ἐσχηματίσθησαν νέα ἐπαγγέλματα καὶ νέα τάξεις, ποὺ ἀπασχολοῦνται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν σπουδὴν τούτων. Καὶ ἀργότερα πάλιν παρουσιάσθη ἀνάγκη ξεχωριστῶν ὀργάνων, διὰ τὴν ἐπιβλέπουσ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ ἔτσι ἐσχηματίσθη τότε ἡ τάξις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Καὶ τέλος καὶ ἡ υγεία καὶ ἡ μόρφωσις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ συστηματικῶς φροντίδας πρὸς θεραπείαν αὐτῶν καὶ ἔτσι ἐγενήθησαν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ἱατροῦ, τοῦ γυμναστοῦ, τοῦ διδασκάλου κ.τ.τ. Καὶ ἔτσι μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν ἐπήλθε σιγά-σιγά μόνη τῆς, ἀφ' ἑαυτῆς, ἐντελῶς φυσικῆς, μία ἀδρομερῆς διαίρεσις αὐτῆς εἰς τάξεις, μὲ πολλὰ ὑποδιαίρεσις καὶ μὲ ἀκόμη περισσοτέρας μικροτέρας τοιαύτας.

Μὲ αὐτὴν τὴν φυσικὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνίας εἰς πολλὰ μικρότερα τμήματα καὶ μὲ τὴν ἀπασχόλησιν τῶν μελῶν κάθε τμήματος περὶ μίαν μόνον, ἐντελῶς εἰδικήν, ἐργασίαν κατωρθώθη νὰ ἀποκτήσουν αὐτὰ ἀκριβεστέρας ἐμπειρίας τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀσχολίας τῶν. Οἱ ἀσχολούμενοι ἠμπόρεσαν νὰ γνωρίσουν αὐτὰ τώρα βαθύτερον ἢ πρότερον. Αἱ γνώσεις αὐτῶν ἐγίνοντο τώρα ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν πλουσιώτεροι καὶ ἀσφαλέστεροι. Καὶ ἀπὸ τὸν πλουτισμὸν αὐτὸν προήρχοντο ἐκάστοτε αἱ διάφοροι ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις, ποὺ ἔφεραν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ σημερινὸν σημεῖον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Ἄλλὰ ἡ συγκέντρωσις κάθε κατηγορίας καὶ κάθε τάξεως ἀνθρώπων εἰς ἓναν μόνον κλάδον κατέστησεν αὐτοὺς μονομερεῖς. Ὁ ἀποκλειστικὸς περιορισμὸς αὐτῶν εἰς ἓνα μόνον πεδῖον κατέστησε τὴν καρδίαν καὶ τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν στενωτέραν καὶ ἀνίκανον πρὸς κατανόησιν τοῦ ἔργου τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Καὶ τέλος ὁ περιορισμὸς αὐτὸς ἔφερεν καὶ μίαν ἰσχυρὰν διαφοροποίησιν συμφερόντων καὶ ἐπιθυμιῶν. Ἔτσι π.χ. ἄλλη διαμόρφωσις τῆς Πολιτείας συμφέρει εἰς τὸν γεωργὸν καὶ ἄλλη εἰς τὸν τεχνίτην ὡσαύτως ἄλλη εἰς τὸν ἔμπορον καὶ ἄλλη εἰς τὸν ἐπιστήμονα κ. ο.κ., καὶ κάθε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εὐχεται καὶ ἐργάζεται πρὸς διαφορετικὴν σύνταξιν ταύτης.

Οὕτω εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάτμησις τῆς κοινωνίας εἰς ἀπειρα, ἄσχετα ἀπ' ἀλλήλων, σωματεῖα καὶ εἰς ἐντελῶς ἀνεξαρτήτους συνδέσμους ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ χρόνους πολὺ παλαιούς. ἦτοι ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐκείνην διαίρεσιν αὐτῆς εἰς τάξεις, ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν μελῶν αὐτῶν, μὲ ἰδιαιτέρα συμφέροντα καὶ μὲ ξεχωριστὰς ἐπιθυμίας καὶ κατευθύνσεις διὰ κάθε μίαν ἀπὸ αὐτὰς.

2. Ὁ βιομηχανικὸς καταμερισμὸς. Ἡ σημερινὴ προϋποσθα διαίρεσις τῆς κοινωνίας εἰς εἰδικὰς, ἀσχετοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὀργανώσεις καὶ τούτων εἰς εἰδικωτέρας τοιαύτας, καὶ τούτων πάλιν εἰς ἄλλας ἀκόμη εἰδικωτέρας, μετεφέρθη κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὴν σημερινὴν κατάτμησιν τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας. Ἐνταῦθα ὀνομάζεται αὕτη καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας.

Εἰς τὴν βιομηχανίαν δηλ. ἀνευρίσκομεν σήμερον ἐργάτας, ποὺ εἰς δλόκληρον τὴν ζωὴν των δὲν ἔχουν καμμίαν ἄλλην ἐνασχόλησιν, παρὰ νὰ ἀκονίζουσιν τὸ ἕνα ἄκρον τῶν βελονῶν. "Ἄλλοι πάλιν ἐργάται περιορίζονται εἰς μόνον τὸ τρύπημα τοῦ ἄλλου ἄκρου αὐτῶν. Καὶ τέλος διὰ τὸ λούστρισμα, τὸ συσκευάσμα καὶ ἐν γένει διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτῶν ἐργάζονται χωριστὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεκάδες εἰδικῶν τεχνιτῶν. Καὶ ἡ αὐτὴ εἰδίκευσις τῶν ἐργατῶν, ὁ αὐτὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, παρατηρεῖται σήμερον καὶ εἰς ἄλλους τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Ἄκριθῶς δὲ αὐτὴ ἡ εἰδίκευσις, αὐτὸς ὁ καταμερισμὸς τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας, μετεφέρθη ὕστερα εὐκόλως ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὰς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν αὐτῶν.

Ἐνδιαφέρει ὅμως νὰ ἐρωτήσωμεν : τί ἐπροκάλεσεν αὐτὸν τὸν καταμερισμὸν τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν καὶ ποῖα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ ;

Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη δίδεται ἡ ἀπάντησις : αἱ **μηχαναὶ**. Καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφευρέσεως καὶ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῶν εἶναι ταῦτα :

ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος μεγάλος πολλαπλασιασμὸς καὶ μεγίστη εὐκολία εἰς τὴν παραγωγὴν

ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μεγάλος περιορισμὸς τῶν ἐργατικῶν χεριῶν· ἀχρήστευσις τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ αὐτῶν· ἰδίως δὲ περιορισμὸς καὶ καταπίστις καθὲν πρωτοβουλίας τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου.

Ἐπιχειρήματα ὅμως αὐτὸς τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἐργάτου ἀφήρесе ἀπὸ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὄλην τὴν χαρὰν καὶ ὄλην τὴν ἱκανοποίησιν, ποὺ ὑπάρχει μέσα εἰς κάθε πράξιν πρωτοβουλίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ περιορισμὸς τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἐργάτου καὶ ἡ ἀφαίρεσις ἀπὸ τὴν καρδίαν αὐτοῦ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως ἀπεγύμνωσε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ κατέστησε τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἐργάτου πτωχοτέραν. Ἔτσι ἐπῆλθε ἡ σημερινὴ πεζότης τοῦ ἐργάτου, ὁ υποθιβάσμιος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἡ αὐξήσις εἰς αὐτὸν τοῦ χυδαίου ὀλισμοῦ, ἡ ἀποκτῆνωσις αὐτοῦ. Τεχνικῶς δυνατὸν νὰ προωθεύσαμεν μὲ τὰς μηχανάς. Πρὸς συγκέντρωσιν χρημάτων ἡμπορεῖ αἱ μηχαναὶ νὰ μᾶς κατέστησαν ἱκανωτέρους ἀπὸ τοὺς προγόνους μας. Βαθύτερα ὅμως, ἐσωτερικώτερα, ἀπὸ τὴν ἀποψιν δηλ. τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, αἱ μηχαναὶ μᾶς κατέστησαν πολὺ κατωτέρους τῶν προγόνων μας.

Αἱ μηχαναὶ θυσιάζουσιν τὸν ἀνθρωπον εἰς ἑαυτάς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐφευρέσεως τῶν μηχανῶν ὁ ἀνθρώπος ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὴν παραγωγὴν. Οἱ κάτοχοι αὐτῶν θέλουν νὰ παραγάγουν ποσόν. Σπεύδουν ἐπίσης, διὰ νὰ παραγάγουν γρήγορα. Ἡ ποσότης καὶ ἡ ταχύτης φέρει εἰς αὐτοὺς κέρδη πολλὰ. Οἱ ἀνθρώποι τῶν μηχανῶν δὲν ἐνδιαφέρονται καθόλου διὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἀνάγκας τῶν ἐργατῶν των. Οἱ ἀνθρώποι τῶν μηχανῶν δὲν ἐνδιαφέρονται οὔτε διὰ τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τοῦ ἑαυτοῦ των. Δὲν στρέφουσιν καθόλου τὴν προσοχὴν των πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἀνθρω-

πον, πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Δὲν καταβάλλουν καμμίαν προσπάθειαν πρὸς ἀνύψωσιν αὐτῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ, ἡ ποιοτικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, δὲν ἔχει δι' αὐτοὺς καμμίαν σημασίαν. Αὐτὴ ὑποχωρεῖ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Αὕτη ἐξαφανίζεται μπροστὰ ἀπὸ τὴν δίψαν τοῦ κέρδους. Ἐντεῦθεν ὁ ταπεινός, ὁ ὠμὸς ἀνταγωνισμός, μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τῶν μηχανῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἡ ἀπάτη, ἡ ψευτιά, τὸ ἐξωτερικὸ λούστρο, ἡ ἐπιφάνεια, ἡ διαφήμισις, ἡ σπουδὴ, τὸ ἔτοιμο, ἡ μπάζα.

Κουρασμένοι ἔπειτα οἱ ἄνθρωποι τῶν μηχανῶν ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἐργασίαν, ἀηδιασμένοι ἀπὸ τὴν πτωχείαν, ἀπὸ τὴν πεζότητα καὶ τὴν στερότητα τῶν ἀσχολιῶν αὐτῶν, ζητοῦν νὰ εὑρουν κάπου ἄλλοῦ μίαν ἱκανοποίησιν, μίαν ἀποζημίωσιν, μίαν ἀπόλαυσιν. Στρέφονται τότε πρὸς τὴν εὐποιίαν, πρὸς τὴν μουσικὴν, πρὸς τὴν καλαισθησίαν, πρὸς τὰ γράμματα. Ἄλλ' εἶναι ἀργά. Οὗτοι κατέστησαν τώρα πλέον ἀνίκανοι πρὸς διείσδυσιν εἰς τὸ βάθος τοιούτων ἀπολαύσεων. Ἀναγκάζονται τότε νὰ στραφοῦν πρὸς ἄλλας, εὐκολωτέρας ἀπολαύσεις. Ρίχνονται μὲ δίψαν εἰς ἐξωτερικωτέρας καὶ ταπεινοτέρας τοιαύτας. Ὁ πυρετὸς καὶ εἰς αὐτὰς ἀποτελεῖ τὸ γνῶρισμα τῆς μηχανοκρατουμένης ἐποχῆς μας.

Ἔτσι ἡ ἄλλοτε τόσο πολῦτιμος ἐφεύρεσις τῶν μηχανῶν ἀπέβη σήμερον οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ κατὰ τῆς βαθυτέρας ὑποστάσεως αὐτοῦ, κατὰ τῆς ψυχῆς τούτου. Αἱ μηχαναὶ ἀπεγύμνωσαν τὴν ψυχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δηλ. καὶ τοῦ ἐργάτου καὶ τῶν κατόχων αὐτῶν,

ἀπὸ κάθε ἀνωτέραν πνευματικὴν χαράν. Αἱ μηχαναὶ ἔφεραν καὶ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας. Αὐταὶ ἀπεμάκρυναν τὸν ἕναν ἐργάτην ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Αὐταὶ ἐχώρισαν αὐτοὺς εἰς μικρὰ-μικρά, ἀσχετα ἀπ' ἀλλήλων, εἰδικὰ τμήματα. Καὶ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς μετεφέρθη ἔπειτα καὶ εἰς τὰς ὁργανώσεις των, εἰς τὴν ὄλην ζωὴν αὐτῶν.

3. Ὁ ἐπιστημονικὸς καταμερισμὸς. Τέλος ἡ εἰδικεῖσις εἰς τὰς ὁργανώσεις τῆς κοινωνίας μετεφέρθη εἰς αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιστήμας. Ὁ καταμερισμὸς δηλ. τῆς σημερινῆς κοινωνίας εἰς ποικίλας ὁργανώσεις, ἀσχετοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἔγινε καὶ κατ' ἀπομίμησιν τοῦ σημερινοῦ καταμερισμοῦ τῆς Ἐπιστήμης εἰς ἐπὶ μέρους τοιαύτας, ἐντελῶς ξένας πρὸς ἀλλήλας.

Καθ' ὅσον, ὄντως, τὸ κυριώτερον γνῶρισμα τῶν σημερινῶν ἐπιστημῶν εἶναι ὁ καταμερισμὸς αὐτῶν, ἢ ἄλλως, ἡ εἰδίκευσις αὐτῶν. Ἡ τάσις δηλ. τῶν ἐπιστημῶν πρὸς ὑποδιαίρεσιν των εἰς μικροτέρους κλάδους καὶ ἐκάστου τούτων εἰς ἐλαχίστους τοιούτους. Κάθε ἐλάχιστος κλάδος καλλιεργεῖται σήμερον ἀπὸ ἐντελῶς εἰδικοῦς ἐπιστήμονας καὶ ἐντελῶς ξεχωριστά. Ἦτοι κατὰ ἕναν τρόπον, πού διαφεύγουν συνήθως ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας αἱ κύριαι γραμμαὶ τῆς σχετικῆς γενικωτέρας ἐπιστήμης των καὶ εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν διαφεύγουν ἀπὸ αὐτοὺς αἱ μεγάλαι γραμμαὶ τῆς ἐν γένει Ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ ἡ τοιαύτη προχωρημένη ἐξειδίκευσις ἔχει πολλὰ μειονεκτήματα. Ἄς ἐξετάσωμεν τὰ παραδει-

Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγική.

γματα ταῦτα : Ὑπάρχουν σήμερον ἰατροί, σπουδάζοντες ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὰ ὀφθαλμολογικὰ καὶ ἄλλοι οὐδὲν ἄλλο μελετῶντες, εἰμὴ τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς ἀσθενείας τοῦ στομάχου. Ὡσαύτως ὑπάρχουν σήμερον χημικοί, πού παρασκευάζονται μόνον διὰ τὴν σύνθεσιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν ἐρυθρῶν χρωμάτων τῆς ἀνελίνης καὶ ἄλλοι μόνον διὰ τὰ πράσινα. Περαιτέρω ὑπάρχουν σήμερον νομικοί, πού ἐνδιαφέρονται μόνον διὰ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον, ἄλλοι μόνον διὰ τὸ ἐμπορικὸν τοιοῦτον καὶ ἄλλοι μόνον διὰ τὸ ἐνοικιστάσιον. Καὶ τέλος ὑπάρχουν σήμερον παιδαγωγοί, πού προσέχουν μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας των καὶ ἀδιαφοροῦν τελείως διὰ τὴν ὕλην, διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, καὶ ἀντιστρόφως. Τί προκύπτει ἔμως ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποκλειστικὴν εἰδίκευσιν ;

• Κατὰ πρῶτον ἔχομεν μίαν ἀνυπόφορον μονομέρειαν τῶν εἰδικῶν τούτων ἐπιστημόνων. Ἡ μονομέρεια αὕτη βλάπτει ῥιζικὰ τὰ εἰδικὰ ἔργα αὐτῶν. Αὕτη καθιστᾷ αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ κατανοοῦν βαθειὰ τὰ προβλήματα τοῦ κλάδου των καὶ νὰ εὐρίσκουν τὰς ὀρθὰς λύσεις αὐτῶν. Διότι, προφανῶς, ἡ στομαχολογία συνδέεται ἀναποσπᾶστως μετὰ τὴν νευρολογίαν, τὴν παθολογίαν κ.τ.λ.· τὸ κληρονομικὸν καὶ ἐμπορικὸν δίκαιον μετὰ τὸ κανονικὸν τοιοῦτον· ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας μετὰ τὴν ὕλην, μετὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς· καὶ ἐν γένει ὁ ἕνας κλάδος μιᾶς ἐπιστήμης συνδέεται στενὰ πρὸς ὄλους τοὺς ἄλλους κλάδους αὐτῆς καὶ ὅλοι μαζί ἀποτελοῦν ἕνα ὀργανικόν, ἕνα ἐνιαῖον σύγολον. Μόνον ἀπὸ αὐτὸ ἡμπορεῖ κάθε μία εἰδικὴ ἐπιστήμη νὰ πάρῃ τὸ νόημά

τῆς καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν προβλημάτων τῆς. Διὰ τοῦτο τὸ ἀποκλειστικὸν κλείσιμον τῶν σημερινῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων μόνον εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς εἰδικότητος αὐτῶν μετὰ ὀλοσχερῆ παραμέλησιν τῆς γενικωτέρας ἐπιστήμης των βλάπτει σημαντικῶς τὸ ἔργον αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βλάβην αὐτὴν ἡ ἀπομάκρυνσις καὶ ὁ χωρισμὸς τοῦ ἑνὸς εἰδικοῦ ἐπιστήμονος ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἄλλων εἰδικότητων καθιστοῦν αὐτοὺς ἀνικάνους πρὸς κατανόησιν ὑπὸ τοῦ ἑνὸς τοῦ ἔργου τῶν ἄλλων. Τί νὰ τὸν κάνωμεν τὸν μονομερῆ στομαχολόγον, ἢ τὸν ἐξειδικευμένον μηχανουργὸν ἢ ποινικολόγον, ἔταν ἀγνοοῦν οὗτοι τὴν ἰστομίαν ὄχι μόνον ὄλων τῶν κλάδων τῶν ἐπιστημῶν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ τὴν ἰστομίαν αὐτῶν καὶ πρὸς ὄλας τὰς τέχνας, τὴν ἴσην χρησιμότητα ὄλων αὐτῶν διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς κοινωνικῆς μηχανῆς, διὰ τὴν ζωὴν αὐτῆς ; Δὲν ἐπῆλθεν ἀπὸ τὴν μονομέρειαν αὐτὴν ἡ ὑπερτίμησις τοῦ ἰδίου ἔργου ἐκάστου ἐπιστήμονος καὶ ἡ ὑποτίμησις τοῦ ἔργου ὄλων τῶν ἄλλων ; Δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνωτέρω περιωρισμένην ἀποκλειστικότητα ἡ ἀμοιβαία παραγνώρισις καὶ περιφρόνησις τούτων ; Καὶ δὲν ἔφερον ἡ προχωρημένη εἰδίκευσις τὴν διάσπασιν καὶ αὐτῶν τῶν μορφωμένων μελῶν τῆς κοινωνίας πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς μιᾶς καὶ ἐνιαίας κοινωνικῆς ζωῆς ;

Παραβαλλόμενοι οἱ σημερινοὶ εἰδικοὶ σοφοὶ πρὸς τοὺς μὴ εἰδικοὺς σοφοὺς τῶν προηγουμένων χρόνων, π.χ. πρὸς ἕνα Πλάτωνα, πρὸς ἕνα Ἀριστοτέλη, πρὸς

ἔσαν Leibnitz, πρὸς ἕναν Kant, πρὸς ἕναν Fichte κ.τ.τ. ἀποδεικνύονται οἱ σημερινοὶ εἰδικοί σοφοὶ μικροί, περιορισμένοι, νᾶνοι, ἐλάχιστοι. Οἱ μὴ εἰδικοί σοφοὶ τῶν προηγουμένων χρόνων παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς ὡς γίγαντες, ὡς *δλόκληροι* ἄνθρωποι, ὡς ἄνθρωποι, ποὺ κατώρθωσαν νὰ περιλάβουν καὶ νὰ ἐνοήσουν τὴν ὅλην ζωὴν, νὰ ὑποτάξουν ὅλας τὰς γνώσεις τῶν χρόνων των καὶ νὰ ἐργασθοῦν εἰς πολλοὺς κλάδους μετ' ἀληθινὴν πρωτοτυπίαν !

Ἐὰν θὰ ἐρωτήσῃ τις : Δὲν εἶναι σήμερον αἱ γνώσεις τόσο ἐκτεταμέναι, δὲν εἶναι σήμερον αἱ ἐπιστήμαι τόσο εἰδικευμέναι, ὥστε νὰ μὴ ἤμπορῇ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὰς οὔτε ὁ εὐρύτερος καὶ μεγαλύτερος νοῦς ; Ἐὰν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ ἤμποροῦσε νὰ δοθῇ ἡ ἀπόκρισις αὕτη : Μήπως δὲν εἶναι τοῦτο τὸ παράπονον ὅλων τῶν σωφρονούντων ἀνθρώπων τῶν χρόνων ἡμῶν ; Καὶ νομίζει τις ἀληθῶς, ὅτι ἡ σήμερον ὅλον ἐν προχωροῦσα εἰδικεῖσις, καὶ ὁ σήμερον ὅλον ἐν αὐξανόμενος καὶ πολλαπλασιαζόμενος καταμερισμὸς τῶν ἐπιστημῶν ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἔτσι πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ ; Τί μέλλει νὰ γίνῃ μετ' αὐτὴν περαιτέρω πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ; Ἐπὶ πόσον ἀκόμη θὰ προχωρήσῃ ὁ καταμερισμὸς καὶ ἡ εἰδικεῖσις ; ἢ, ἄλλως, ἐπὶ πόσον ἀκόμη θὰ προχωρήσῃ ἡ περιπλάνησις εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὰ μερικά, ἢ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸ γενικὸν καὶ ἀπὸ τὸ ὅλον, ἢ προχωροῦσα παραμέλησις καὶ τὸ λησμόνημα τούτων ; Καὶ πῶς θὰ σωθοῦν οἱ ἀπόγονοι τῆς παρούσης γενεᾶς ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν τοιούτων ἀποπλάνησεων ; Ὅλα αὐτὰ εἶναι προβλή-

ματα, ποὺ προκαλοῦν σκέψεις καὶ ἀνησυχίας εἰς κάθε σωφρονούντα ἄνθρωπον.

Ἐὰν θὰ ἐρωτήσῃ τις περαιτέρω : Δὲν ἔχει καὶ ἡ εἰδικεῖσις καὶ τὴν καλὴν αὐτῆς ἄποψιν ; Δὲν ὁδηγεῖ καὶ αὐτὴ εἰς βαθυτέραν ἐργασίαν ; Δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἡ πιστὴ ἐργασία περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀληθῶς μέγα ; Δὲν ἔχει καὶ ἡ εὐσυνείδητος ἀφοσίωσις εἰς τὰ ἐπιμέρους τὴν ἀξίαν αὐτῆς διὰ τὸ ὅλον ; Δὲν συμβάλλουν διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν Παρθενῶνων καὶ οἱ εἰδικοί, οἱ ταπεινοὶ καὶ ἀφανεῖς ἐργάται αὐτῶν ;

Βεβαίως διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν μνημειωδῶν ἔργων πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρξουν καὶ οἱ εἰδικοί ἐργάται καὶ οἱ ἀφανεῖς κτίσται. Χωρὶς αὐτοὺς ἀποβαίνει ἀδύνατος κάθε ἐκτέλεσις οἰουδήποτε ἔργου. Ἐὰν μὲν αὐτοὺς, παραλλήλως πρὸς τούτους, πρέπει ἐξ ἴσου ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἕνα σχέδιον τοῦ ὅλου καὶ πρέπει νὰ ὑπάρξουν καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες δι' αὐτό. Καὶ ἔπειτα δὲν θὰ ἦτο καλύτερον, ἂν καὶ οἱ μικροὶ ἐργάται εἶχον κάποιαν ἰδέαν τοῦ ὅλου σχεδίου, ποὺ πρόκειται αὐτοὶ νὰ τὸ ἐπεξεργασθοῦν μετ' αὐτὰ χέρια των ; Ἡ εἰδικευμένη πνευματικὴ ἐργασία ἔχει μεγάλην ἀξίαν, ποὺ κανένας δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ. Ἐὰν δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον, ἂν κάθε εἰδικὸς εἶχε καὶ μίαν ἰδέαν τῆς ὅλης πνευματικῆς ἐργασίας, διὰ νὰ ἤμπορῇ οὗτος εἰς τὸ μερικὸν νὰ ἀναγνωρίξῃ τὸ ὅλον, καὶ εἰς τὸ ἀτελευτήτως μικρὸν τὸ ἀτελευτήτως μέγα ; Δὲν θὰ ἔπρεπε κάθε εἰδικὴ ἐπιστήμη νὰ μὴ λησμονῇ ποτὲ τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ; Δὲν

θὰ ἔπρεπε κάθε μερική ἐργασία νὰ ρυθμίζεται πάντοτε ἀπὸ αὐτὸν καὶ νὰ συντελῆ πρὸς ἐκπλήρωσιν τούτου :

Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς λείπει ἀπὸ τοὺς σημερινούς εἰδικούς ἐπιστήμονας. Οἱ πλείστοι ἀπὸ αὐτοὺς ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὰ ἐπὶ μέρους· χάνονται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰς λεπτομερείας· ἀπορροφῶνται ἐντελῶς ἀπὸ αὐτὰς· περιορίζονται μονομερῶς εἰς ταύτας· τοὺς διαφεύγουν δὲ ἐντελῶς αἱ μεγάλοι γραμμαὶ τῆς ὅλης ἐπιστήμης των, μὲ τὰς ὁποίας συνδέονται καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξαρτῶνται αἱ ἐπὶ μέρους ἀσχολίαι αὐτῶν· πολλὸν δὲ περισσότερον τοὺς διαφεύγουν ἐντελῶς αἱ μεγάλοι γραμμαὶ τῆς ἐν γένει **Ἐπιστήμης**. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ὀφείλεται ἡ σημερινὴ διαίρεσις καὶ τῶν ἐπιστημῶν εἰς ἀλληλοαγνοουμένας καὶ ἀλληλοὑποτιμωμένας κατηγορίας. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται καὶ ἓνα ἄλλο ἀηδὲς καὶ ἀποκαρδιωτικὸν θέαμα, ποὺ βλέπομεν σήμερον καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπιστημῶν· κάθε μία δηλ. κατηγορία ἀπὸ αὐτοὺς διεκδικεῖ διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς ξεχωριστῆν, ἐξέχουσαν, προνομιοῦχον θέσιν μέσα εἰς τὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν κοινωνίαν καὶ περιφρονεῖ καὶ καταδιώκει τὰς ἄλλας, ἀπαράλλακτα, ὅπως τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὰς ἄλλας ὀργανώσεις τῆς κοινωνίας πρὸς βλάβην τῆς ἐνότητος αὐτῆς.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μεγάλων μειονεκτημάτων τῆς τριαύτης κατατμήσεως τῆς σημερινῆς Ἐπιστήμης, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη καὶ συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μύστας αὐτῆς παρουσιάζουν σήμερον ἄχαρι θέαμα καὶ ἀπὸ

μίαν ἄλλην ἀποψιν. Πολλοὶ δηλ. ἀπὸ αὐτοὺς ἐνασμενίζουσι νὰ κατασκευάζουσι διὰ τὸν ἑαυτὸν των μίαν ξεχωριστὴν κοινωνικὴν τάξιν, τὴν τάξιν τῶν **διανοουμένων**, καὶ ὀνομάζουσι ἑαυτοὺς μὲ τὸν τίτλον τοῦτον.

Ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι φοβερὰ. Εἶναι μία ὀνομασία, ποὺ πρέπει νὰ προκαλῆ ζῶηράν ἀνησυχίαν. Μέσα εἰς αὐτὴν ὑπάρχει καὶ τὸ μωρὸν καὶ ἀδικαιολόγητον, καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ ὑπεροπτικόν, καὶ τὸ ἀτομικιστικόν, καὶ τὸ ἀποχωριστικόν, τὸ διαλυτικόν, τὸ ἀντικοινωνικόν, τὸ ἀπάνθρωπον. Καὶ ἐξ ἴσου ἀδικαιολόγητοι, καὶ ἐξ ἴσου ἀντικοινωνικοὶ εἶναι καὶ αἱ ἐξῆς συγγενεῖς πρὸς τὴν προηγουμένην ὀνομασίαν : **ἡ ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος, ἡ ἀριστοκρατία τῆς νοήσεως** κ.τ.τ.

Εἰς τὰ σφάλματα αὐτὰ ὑποπίπτουν συνήθως οἱ νεαροὶ ἐπιστήμονες, εἴτε ἀπὸ υπερτίμησιν τοῦ ἑαυτοῦ των διὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν πολλῶν ὀνομάτων μεγάλων φιλοσόφων, ἡμετέρων καὶ ξένων, ἢ καὶ μερικῶν διδασμάτων αὐτῶν· εἴτε ἀπὸ υπερφροσύνην διὰ τὴν ἐκμάθησιν ἀπὸ αὐτοὺς ξένης ἢ καὶ περισσοτέρων τοιούτων γλωσσῶν· ἢ τέλος καὶ ἀπὸ ἀλαζονίαν διὰ τὴν ἀπαγγελίαν ἢ καὶ σύνθεσιν ἀπὸ αὐτοὺς κομψῶν ποιημάτων, διηγηματίων κ.τ.λ.

Διακριτικὸν γνώρισμα τῶν νεαρῶν τούτων ἐπιστημῶν εἶναι, ὅτι οὗτοι εἰς ὅλας τὰς σχέφεις των, εἰς ὅλας τὰ ἔργα των, εἰς ὅλην τὴν διαγωγὴν των, παρουσιάζουσι μερικὰ σημεῖα, ποὺ δείχνουσι φανερὰ τὴν ἐπίδρασιν εἰς αὐτοὺς τοῦ βιομηχανικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας.

Κατελήφθησαν δηλ. καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν τάσιν πρὸς τὸ ποσὸν καὶ πρὸς τὴν ταχύτητα. Δὲν ἤμποροῦν νὰ ἀναμείνουν, μέχρις οὗτο ὠριμάσουν αἱ σκέψεις των. Δρέπουν τοὺς καρποὺς αὐτῶν ἁώρους. Λεῖπει ἀπὸ αὐτοὺς ἡ βαθεῖα ἐκείνη ἡρεμία, ποὺ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν συντελεῖ πολὺ διὰ τὴν παραγωγὴν ἔργων αἰώνιων. Λεῖπει ἀπὸ αὐτοὺς ἡ πεποιθήσις, ὅτι τὰ αἰώνια ἔργα ποτὲ δὲν ἔρχονται ἀργά. Λεῖπει τέλος ἀπὸ αὐτοὺς ἡ ψυχικὴ ἐκείνη αὐτάρκεια—ὑπὸ τὴν καλὴν σημασίαν τῆς λέξεως—ποὺ παράγει μόνον ἀπὸ ἐσωτερικὴν χαρὰν καὶ ποὺ εὐρίσκει τὴν ἱκανοποίησίν της μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν. Σπεύδουν λοιπόν, διὰ νὰ μὴ καθυστερήσουν τὰ ἔργα των οὔτε 5' λεπτά. Φοβοῦνται, μήπως φθάσουν κατόπιν ἐορτῆς, ὅπως εἰς ἐμπορικὸν ἀνταγωνισμόν, καὶ ἀπολέσουν τὰ πρωτεῖα. Διὰ τοῦτο βίβλουν εἰς τὴν κυκλοφορίαν ἡμιχωνευμένας γνώσεις. Ἀφήνουν τὴν σταθερὰν ἐργασίαν χάριν τῆς ἐπιφανειακῆς τοιαύτης καὶ χάνουν τὸ βάθος, τὸ νόημα, τὴν ψυχὴν.

Πόσον περιωρισμένη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀντίληψις τῶν ἀνωτέρω δῆθεν διανοουμένων ἀνθρώπων, ἀφοῦ δὲν βλέπουν, ὅτι πᾶν ὅ,τι οὗτοι γνωρίζουν καὶ ἔχουν, ἐλόκληρος ἡ ὕλική καὶ πνευματικὴ περιουσία αὐτῶν, ὀφείλονται εἰς τοὺς κέπους καὶ τὰς προσπάθειάς ἀπείρων ἄλλων ἀνθρώπων, συγχρόνων καὶ προηγηθέντων, μέχρι τῶν ἀπωτάτων προγόνων των. Πόσον μακρὰν ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις εὐρίσκεται ὁ ἀληθῶς διανοούμενος. Αὐτὸς βλέπει φανερὰ τὸν στενὸν σύνδεσμον καὶ τὴν στενὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ ἄλλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτὸς συναισθάνεται βαθεῖα, ὅτι ἄρα τὰ

ἄλλα μέλη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἀκόμη καὶ ἄρα τὰ ὄντα, ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, ὀργανικά καὶ ἀνόργανα, ἄρα γενικῶς, ἀποτελοῦν μετ' αὐτοῦ **EN** ὀργανικὸν ὄλον, χωρὶς ξεχωριστὰς ἢ προνομιοῦχους τάξεις, τὴν μίαν ἐνιαίαν Φύσιν, ἔχουσαν ἐξ ἴσου ἀνάγκην τῆς ἐργασίας ὄλων, ἀκόμη καὶ τοῦ ἐλαχίστου, διὰ τὴν ὑπαρξίν καὶ κανονικὴν λειτουργίαν της. Ὁ ἀληθῶς διανοούμενος κατέρχεται μετριοφρόνως εἰς ὄλους, καὶ εἰς τοὺς μικροὺς καὶ ταπεινοὺς, συναναστρέφεται προθύμως μετ' αὐτοῦς, καὶ ἐργάζεται εὐχαρίστως, διὰ νὰ μεταδώσῃ τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις του καὶ εἰς αὐτοὺς, εἰ δυνατόν εἰς ὄλους.

Οὕτω καὶ ἡ σημερινὴ Ἐπιστήμη, μετὸν πολὺ προχωρημένον καταμερισμόν της, μετὸν ἄκραν κατάτμησιν αὐτῆς εἰς ἀπείρους, ἀσκέτους ἀπ' ἀλλήλων, ἐιδικότητας, μετέδωκε τὸ παράδειγμά της καὶ εἰς τὴν ἄλλην κοινωνίαν καὶ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ εἰς τὸν σημερινὸν χωρισμόν τῆς κοινωνίας εἰς μικρὰ--μικρὰ, ξένα πρὸς ἀλλήλα, τμήματα, εἰς τὰς ἀπείρους ἀλληλοαγνοουμένας καὶ ἀλληλοσπαρασσομένας ὀργανώσεις.

ΜΕΡΟΣ Δ΄.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΝΟΤΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΝ ΠΟΙΚΙΛΙΑΝ

Όταν ἕως τώρα ἐξητάζομεν τὰς ρίζας τοῦ κακοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὑποφέρει σήμερον ὁλόκληρος ἡ κοινω-
νία μας, ἐφθάνομεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο : ὅτι λείπει
ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἄτομα καὶ ἀπὸ τὰς σημερινὰς ὀργα-
νώσεις αὐτῶν ἕνας ἀκρογωνιαίος λίθος πρὸς στερέωσιν
αὐτῶν· δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὰς μία ἐνιαία κατεύθυνσις,
μία πνευματικὴ ἐνότης, ἐν κοινὸν ἰδεῶδες. Ἐντὶ τοῦτου
ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ὅλαι αἱ ὀργανώσεις αὐτῶν ἔχουν
σήμερον μόνον ἰδιαιτέρας σκέψεις καὶ μόνον ἀτομικὰς
ἐπιθυμίας· εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπάρχουν σήμερον μόνον
πολλὰ ξεχωριστὰ ἰδεῶδη, μόνον πολλαὶ ξεχωρισταὶ
θεότητες.

Αὐταὶ αἱ ἀτομικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ αὐτὰ τὰ ξεχωριστὰ
ἰδεῶδη ἔφεραν τὴν διάσπασιν τῆς μιᾶς καὶ ἐνιαίας κοι-
νωνίας εἰς συντρίμματα. Αὐτὰ ἔφεραν τὴν διάλυσιν
αὐτῆς εἰς μικρὰς-μικρὰς ἀσχέτους καὶ ἔχθρικὰς πρὸς
ἀλλήλας ὀργανώσεις. Ἀπὸ τὸν περιορισμὸν τῆς ἀντι-

λήψεως κάθε ἀνθρώπου μόνον εἰς τὸ ἴδιον ἄτομον
προήλθεν ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ ὅλου εἰς ἀντιμαχόμενα
μέρη. Αὐτὸς ὁ ἀτομικισμὸς μετέβαλε τὴν κοινωνίαν
ἀπὸ ἐνιαίου ζωντανὸν ὀργανισμὸν εἰς ἄψυχον ὕλην.
Αὐτὸς μετέβαλεν αὐτὴν ἀπὸ ποιότητα εἰς ποσότητα.

Τὴν τοιαύτην κατάπτωσιν δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν
ἀκριβέστερον καὶ συντομώτερον ὡς ἑξῆς : τὰ σημερινὰ
ἄτομα καὶ αἱ σημεριναὶ ὀργανώσεις αὐτῶν ἀπεμακρύν-
θησαν ἀπὸ τὴν **κοινωνίαν**. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος
δὲν βλέπει τὴν ἀναπόφευκτον ἐξάρτησιν αὐτοῦ ἀπὸ
τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν
ἔχει πεποιθήσιν εἰς τὴν κατ' ἀνάγκην κοινὴν ζωὴν
αὐτοῦ μὲ τοὺς ὁμοίους του. Ἀπὸ τὸν σημερινὸν ἄνθρω-
πον λείπει ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὸν φυσικὸν σύνδεσμον
τούτου πρὸς τὸ περιβάλλον του, πρὸς τὴν ὅλην φύσιν,
πρὸς τὸ σύμπαν, πρὸς τὸν Θεόν.

Ἄλλὰ τότε ἀναγκαίως πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι
ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας θὰ ἐπέλθῃ μόνον διὰ τοῦ ἐθι-
σμοῦ αὐτῆς εἰς τὴν πίστιν ταύτην, διὰ τοῦ διαφωτι-
σμοῦ αὐτῆς περὶ τοῦ παγκοσμίου συνδέσμου, διὰ τῆς
ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἀνουψώσεως αὐτῆς εἰς τὸ Θεῖον.

Κατὰ ταῦτα : **ποιμιλία** εἰς τὰς ὀργανώσεις τῆς κοι-
νωνίας καὶ συγχρόνως ἐνότης αὐτῶν· **ὑποδιαίρεσις**
τῆς κοινωνίας εἰς ἐπὶ μέρους ὀργανώσεις, καὶ ἀφ' ἐτέ-
ρου **συναρμογὴ** αὐτῶν εἰς τὴν ὅλην κοινωνίαν· **εἰδί-
κευσις** καὶ **γενίκευσις**· **διαφοροποίησις** μὲ **ὁλοκλή-
ρωσιν**· **ἀνάλυσις** καὶ **καταμερισμὸς** μὲ σύγχρονον
σύνθεσιν· **ὑποστηρίξις** τῶν ἀτομικῶν συμφερόν-

των, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ **βαθεῖα συναισθησις** τῆς ὑποχρέωσης πρὸς ὑποταγὴν εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ εἰλικρινῆς ἐξυπηρέτησις αὐτοῦ, αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι τὰ συνθήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ αὐτὸς πρέπει γὰρ εἶναι ὁ δρόμος ὄλων πρὸς ἔξοδον αὐτῶν ἀπὸ τὸ σημερινὸν χάος καὶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν.)

Ἡ ἐνότης αὐτὴ παραλλήλως πρὸς τὴν διάκρισιν, αὐτὴ καὶ μόνη ἀποτελεῖ τὴν λύσιν ὄλων τῶν ἀνωτέρω τεθέντων προβλημάτων. Ἡ ἐνότης αὐτὴ θὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν σημερινήν του ἀθλίαν κατάστασιν. Ἡ ἐνότης αὐτὴ θὰ φέρῃ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ ἀτομικισμοῦ. Ἡθικὴ καὶ Θρησκεία, Ἐπιστήμη καὶ Τέχνη, Οἰκονομικὴ ζωὴ καὶ Πολίτευμα, ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἰδοὺ ὁ νέος κοινωνικὸς πολιτισμὸς.

Ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἶναι τὸ ἀρχεγονώτατον καὶ συγχρόνως τὸ νεώτατον τῶν πραγμάτων. Ἀρχεγονώτατον, διότι ἡ ἐνότης καὶ οἱ στενοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ αὐτοὺς δὲ τοὺς πρώτους δεσμοὺς ἐπήγασαν ἀργότερα ὅλαι αἱ μετέπειτα ἀναπτυχθεῖσαι εὐρύτεραι κοινωνικαὶ σχέσεις. Ἄλλ' ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εἶναι καὶ νεώτατος. Διότι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ὠθεῖται σήμερον ἡ ἀνθρωπότης συνειδητότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτῆς. Μὲ τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν θὰ ἐπέλθῃ ὑψίστη ἔνωσις καὶ συμφιλίωσις ὄλης τῆς ἀνθρωπότητος. Μὲ αὐτὸν θὰ ἐκπληρωθῇ τὸ ῥηθὲν περὶ **μίας ποιήμνης** αὐτῆς.

Τὴν ἐξάρτησιν τῶν πάντων ἀπ' ἀλλήλων, τὴν συνάρτησιν αὐτῶν εἰς ἓν ὄλον, τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος τὴν ἀνευρίσκομεν, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν στρέψωμεν τὰ βλέμματά μας. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ὑψίσταται κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, παρ' ὄλην τὴν ἀδυναμίαν τῶν πολλῶν πρὸς ἀναγνώρισιν αὐτῆς. Ἀπὸ αὐτὴν ἀντλοῦμεν ὅλοι τὴν ζωὴν μας. Αὐτὴ τρέφει καὶ δικταρεῖ ἡμᾶς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν τὴν θηριώδη ἐκείνην πείναν, ποὺ θὰ ἐξώθει ἡμᾶς κατ' ἀλλήλων. Ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἀποκτῶμεν τὴν ἐνότητα, ποὺ γεννᾷ ἀπὸ τὰ ἄτομα τὴν κοινωνίαν. Μὲ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἡ κοινωνία ἀπὸ ἀπλήν παράθεσιν ἀτόμων ἀποβαίνει ἀδελφότης. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τείνουσιν ἀκόμη καὶ οἱ μὴ θέλοντες αὐτὴν. Διὰ τοὺς τελευταίους τούτους παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς : ἔρχονται εἰς αὐτοὺς στιγμαὶ πνευματικῆς καὶ συναισθηματικῆς διαυγαίας, ποὺ αἰσθάνονται, ὅτι λείπει ἀπὸ αὐτοὺς κἀτι βαθὺ καὶ ὑψιστόν. Ἐρχονται καὶ εἰς τοὺς δυστροποῦντας στιγμαί, ποὺ ὅλαι αἱ μικροῦδοαί, αἱ ὁποῖαι πρὸ ὀλίγου τοὺς ἐκανοποιοῦν, τώρα τοὺς προκαλοῦν τὴν ἀηδίαν. Ἐρχονται εἰς τοὺς ἀτυχεῖς τούτους παραπληθέντας στιγμαί ποὺ ποθοῦν τὴν **κοινωνίαν**, τὴν ἀληθῆ προσέγγισιν πρὸς ἄλλας ψυχάς. Ἀλλὰ μόνον, ὅταν ἡ ψυχὴ αὐτῶν πληρωθῇ μονίμως ἀπὸ τὴν πηγὴν ταύτην, τότε καθίσταται δυνατὴ ἡ εἴσοδος καὶ αὐτῶν εἰς τὸν νέον πολιτισμόν.

Διὰ νὰ ἀνατείλῃ ὁ νέος αὐτὸς πολιτισμὸς, πρέπει πρῶτον νὰ ἐπέλθῃ μία οἰκονομικὴ μεταβολή. Πρέπει ἐλθ. νὰ ἔλθῃ ἓνα νέον οἰκονομικὸν σύστημα, ποὺ νὰ μὴ

είναι προσανατολισμένον μόνον πρὸς τὸ κεφάλαιον καὶ πρὸς τὰς μηχανάς, ἀλλὰ τὸ ὅποσον συγχρόνως μὲ αὐτὰ καὶ ὑπεράνω ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν ἄνθρωπον. Τ. ἔ. πρέπει νὰ ἔλθῃ ἓνα νέον οἰκονομικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὅποσον νὰ μὴ ἐξουσιάζουν τὸν ἄνθρωπον τὸ χρῆμα καὶ αἱ μηχαναί, ἀλλὰ αὐτὰ νὰ θεωροῦνται καὶ νὰ εἶναι πραγματικῶς κατώτερα καὶ ἀπὸ τὸν ἐλάχιστον ἄνθρωπον, ὑπηρετικὰ αὐτοῦ.

Ἐπειτα πρέπει νὰ ἐπέλθῃ μία ἠθικὴ μεταβολή. Δηλ. ἓνα κοινωνικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὅποσον ἡ ζωὴ νὰ μὴ εἶναι ἓνας θηριώδης πόλεμος πάντων κατὰ πάντων. Τοιοῦτος ἐγωϊστικὸς πόλεμος ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν καὶ διάλυσιν τῆς ἐνιαίας κοινωνίας. Τοιαύτη ἀτομικιστικὴ κατεύθυνσις ἤθελεν ἐπιφέρει τὸν ἐξαφανισμόν τῶν ἀδυνάτων καὶ ἔπειτα καὶ τὸν ἐξαφανισμόν καὶ αὐτῶν τῶν ἰσχυρῶν. Διὰ τὴν ἀνατείλην ὁ νέος πολιτισμός, πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ κοινωνικὸν σύστημα, ποῦ νὰ εἶναι προσανατολισμένον πρὸς τὸ σύνολον τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ οὐχὶ πρὸς ἓνα τμήμα αὐτῶν. Διὰ τὴν ἀνατείλην ὁ νέος πολιτισμός, πρέπει νὰ εὑρεθῇ ἓνα μέσον, μὲ τὸ ὅποσον κάθε ἄνθρωπος θὰ νικᾷ εὐκόλα καὶ ἀσφαλῶς τὸν ἐγωϊσμόν του, ποῦ ἀποβλέπει εἰς ἀπόλαυσιν καὶ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως. Τέλος διὰ τὴν ἀνατείλην ὁ νέος πολιτισμός, πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ κοινωνικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὅποσον νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ κάθε τρόπον τὸ δίκαιον καὶ ὁ σεβασμός πρὸς κάθε ἄνθρωπον, ἰσχυρὸν καὶ ἀδύνατον, μὲγάλον καὶ ἐλάχιστον. Συντόμως τὴν βᾶσιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ οὐχὶ τὸ «*rapis et cir-*

censes», ὅπως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀποθηριωθέντος λαοῦ τοῦ δούτουτος Ῥωμαϊκοῦ κόσμου, ἀλλὰ μόνον ἄρτος, ἄρτος γενικῶς δι' ὅλους, ἄρτος μὲ τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τῆς λέξεως, ἄρτος οἰκονομικός, πνευματικός, ψυχικός, ἠθικός, δηλ. ὅλικά μέσα, καὶ γνώσεις, καὶ καλαισθησία, καὶ δικαιοσύνη, καὶ σεβασμὸς πρὸς κάθε ἐν γένει ἄνθρωπον.

Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνατολήν τοῦ νέου πολιτισμοῦ χρειάζεται καὶ κἄτι ἐπὶ πλεόν. Χρειάζεται καὶ μία ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὸν μέχρι τοῦδε τρόπον τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀτόμων. Ἡ μεταβολὴ αὕτη θὰ συνίσταται κυρίως εἰς τὸν ἐθισμόν τῆς νέας γενεᾶς ἀπὸ τὴν μικράν τῆς ἡλικίας εἰς ἐνεργὸν φιλαλληλίαν, εἰς ἔμπρακτον ἀλτρουισμόν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαία, ὅσον καὶ αἱ δύο ἄλλαι. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ μεταβολὴ θὰ δώσουν κυρίως τὰ ἐξωτερικὰ μέσα διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα ἀγωγή εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαία. Αὕτη θὰ δώσῃ τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν, μὲ τὴν ὁποίαν κάθε ἄνθρωπος θὰ ἠμπορῇ νὰ κατανικᾷ τὸν ἐγωϊσμόν του. Ἐτοι ἡ νέα ἀγωγή θὰ προετοιμάσῃ καὶ θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μεταβολὴν τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων. Αὕτη θὰ δώσῃ εἰς τὰ μέλη τῆς κοινωνίας νέαν ὕλην, νέα ἐπιχειρήματα καὶ νέαν δύναμιν πρὸς τελειότεραν καὶ σταθερωτέραν διαμόρφωσιν τῆς ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς αὐτῶν.

Μόνον διὰ τοιούτων μεταβολῶν ἠμπορεῖ ποτε νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀνατολὴ τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Εἰς τοῦτον θὰ

ἐπαυεν ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ἐκμετάλλευσις τοῦ πλήθους ὑπὸ τῶν ὀλίγων. Ὁ κάθε ἕνας θὰ ἀνελάμβανε μίαν ἐργασίαν οὐχὶ μόνον διὰ τὰς ἰδικὰς του ἀνάγκας, οὐχὶ μόνον διὰ τὰ ἀτομικά του συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἄλλων. Διὰ τὴν τοιαύτην ἐξυπηρέτησιν δὲν θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ πάρουν ὅλοι τὴν σκαπάνην καὶ τὸ ἄροτρον, κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Tolstoj, ἢ νὰ καταταχθοῦν ὡς στρατιῶται εἰς ἐργατικά τάγματα, κατὰ τὸ πνεῦμα νεωτέρων τινῶν οὐτοπιστῶν κοινωνιολόγων. Ἀντὶ τούτου ὁ κάθε ἕνας θὰ ἐκτελεῖ ἐκείνην τὴν ἐργασίαν, ποῦ προσαρμόζεται πρὸς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἀρκεῖ μόνον αὕτη νὰ εἶναι χρήσιμος καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ νὰ γίνε-ται καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ αὐτῆς. Εἰς τὸν τοιοῦτον πολιτισμὸν δὲν θὰ γίνεται οὐδεμία ὑποτιμητικὴ διάκρισις μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἐργασίας. Οὔτε διάκρισις αὐτῶν εἰς εὐγενεῖς πνευματικὰς καὶ ταπεινὰς χειρωνακτικὰς τοιαύτας. Καθ' ὅσον κάθε ἐργασία, ἀκόμη καὶ ἡ ταπεινότερα χειρωνακτικὴ τοιαύτη, θὰ ἐμφορῆται καὶ ἀπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς ἐξυπηρητήσεως τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς κοινωνίας καὶ θὰ συντελεῖ ὄντως εἰς τοῦτο.

Κ' Ἄλλ' ἂν τοῦτο εἶναι ὀρθόν, τότε ὀφείλομεν νὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη ἕνα βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἄν κάθε ἐγσυνειδήτως γινομένη ἐργασία ὀφείλει νὰ ἔχη ὡς ἰδανικὸν αὐτῆς τὴν κοινωνίαν, τότε καὶ κάθε ἀφυπνισμένη, κάθε ὄριμος κοινωνία, ὀφείλει νὰ ἔχη καὶ αὐτὴ ἕνα τοιοῦτον. Τ. ἔ. καὶ κάθε ἀφυπνισμένη κοινωνία ὀφείλει νὰ ὑπηρετῇ εἰς μίαν ἰδέαν. Ἀπὸ αὐτὴν νὰ

ἀντλή τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Ἡ ἰδέα μάλιστα τῆς ὀρίμου κοινωνίας πρέπει νὰ εἶναι τελευταία, ἀπόλυτος. Ἀπὸ αὐτὴν νὰ παράγονται ὅλοι αἱ ἄλλαι. Τὸ ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἔκφρασις μιᾶς ὑψηλῆς καὶ ἀδιασείστου ἀληθείας. Καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἔκφρασις ἐνὸς μεγίστου καὶ καθολικοῦ νόμου. Ὡς τοιοῦτον εὗρομεν ἀνωτέρω τὴν ἀμοιβαίαν ὄλων τῶν ὄντων ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησιν· ἦτοι τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως κάθε ὄντος ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, τὴν ἐπίδρασιν καὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν ἐκείνων, καὶ οὕτω τὴν συνάρτησιν τῶν πάντων εἰς τὴν μίαν **Ἐνότητα**.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ὑψηλὸν ἰδεῶδες καὶ τῆς κοινωνίας. Τοῦτο πηγάζει ἀπὸ γενικωτάτην ἀλήθειαν. Εἰς αὐτὸ εὐρίσκει αὕτη τὴν αἰτίαν καὶ τὰ στηρίγματα αὐτῆς. Ἀπὸ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τῆς κοινωνίας ἤμποροῦν νὰ ἀποκτήσουν καὶ τὰ άτομα αὐτῆς καὶ αἱ καθ' ἕκαστον ὀργανώσεις ἀπλοῦς, μεγάλους, ἀναγκαίους σκοποῦς, οὐχὶ δὲ τεχνητοῦς καὶ συγκεχυμένους τοιοῦτους. Καὶ ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους σκοποῦς θὰ ἤμποροῦν τὰ άτομα καὶ αἱ ὀργανώσεις νὰ ἀποκτήσουν τὴν ποθητὴν, τὴν τόσον ἀτελευτήτως ἀναγκαίαν ἐνότητα. Μὲ τοὺς τοιοῦτους σκοποῦς ὅλη ἡ ζωὴ ἤμπορεῖ νὰ λάβῃ νέαν μορφήν καὶ ἀπὸ τὸ χάος νὰ ἐπέλθῃ τάξις καὶ κόσμος.

Μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος καμμία ἐργασία δὲν θὰ ἐγένετο τοῦ λοιποῦ τυχαίως ἢ μόνον πρὸς ἄλλους, μόνον πρὸς ἀτομικιστικοὺς σκοποῦς, ὡς τοῦτο γίνεται σήμερον. Τοῦναντίον κάθε ἐργασία θὰ ἐγένετο τότε

μέ την συναίσθησιν, ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ διάφορα μέσα, πού χρειάζονται διὰ τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνίας. Τότε αἱ ποικίλαι ἐργασίαι τῆς κοινωνίας θὰ διέφερον μὲν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, θὰ ὑπῆρχεν ἕμως ἐνότης ὡς πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ ἐλατήρια αὐτῶν. Ἔτσι θὰ ἤρητο ἡ μεγάλη ἀντίθεσις, πού ὑπάρχει σήμερον μεταξὺ ἐκείνων, πού ἀσχολοῦνται περὶ τὰ διάφορα εἶδη αὐτῆς. Καὶ μόνον ἔτσι ἱερότης θὰ περιέβαλεν ὅλα τὰ εἶδη ταύτης, ἀκόμη καὶ τὰ μικρότερα καὶ τὰ ἐλάχιστα τοιαῦτα, ἀκόμη καὶ τὰ χονδροειδέστερα ἀπὸ αὐτά. Τότε μόνον ἡ ἐργασία καὶ τοῦ μᾶλλον ταπεινοῦ καὶ περιφρονημένου ἀνθρώπου θὰ ἔπαιρνε τὴν ἀληθινὴν θέσιν καὶ ἀξίαν αὐτῆς καὶ θὰ ἐθεωρεῖτο καὶ αὐτὴ ὡς *ἱερὰ ἀποστολή*, πού συντελεῖ *ἐξ ἴσου* πρὸς οἰανδήποτε ἄλλην εἰς τὴν συντήρησιν τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτῆς εἰς ὑψηλότερας βαθμίδας. Τότε ἡ ἐργασία, γινομένη μὲ τοιαύτας ἀντιλήψεις, θὰ ἔφερε δικαίως καὶ ἀξίως τὸ ὄνομα τοῦτο· ἐνῶ σήμερον ἡ ἐργασία δὲν δικαιούται νὰ φέρῃ τοῦτο. Εἰς τὰς ἀληθεῖς ἐργασίας ἡ διάκρισις αὐτῶν εἰς τάξεις, καὶ δὴ εἰς προνομιοῦχους καὶ ἐξαιρετικὰς τοιαύτας καὶ εἰς ἄλλας εὐτελεῖς καὶ περιφρονημένας ἐργασίας, θὰ ἐξέπιπτεν. Ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ ὑποδούλωσις θὰ ἐξέλειπεν. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐργοδοτῶν καὶ ἐργοληπτῶν θὰ κατέπιπτεν. Ἡ δικαιοσύνη θὰ ἦτο δι' ὅλους. Καὶ θὰ ἐδημιουργεῖτο μία νέα ἀριστοκρατία· ἡ ἀριστοκρατία ἐκείνων, πού προσφέρουν περισσότερον προθύμως καὶ περισσότερον ἀνιδιοτελῶς τὴν οἰανδήποτε ὑπηρεσίαν τῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

12000 x 5

 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΔΕΩΔΟΥΣ
ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ

1. *Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὸ ἄτομον.* Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο φέρει ἐνότητα εἰς ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θὰ ἔχωμεν πλέον εἰς αὐτόν, ὅπως σήμερον, ἐναυθὰ θρησκευτικὴν διαγωγὴν· εἰς τὸ κατὰστημα ἐμπορικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι· εἰς τὰς ἐπισκέψεις λεπτὴν καὶ εὐγενῆ συμπεριφορὰν· εἰς τὴν οἰκίαν, ἀπέναντι τῶν ὑπηρετῶν, ἄλλην, ὀλιγώτερον τοιαύτην κτλ., κτλ. ἢ ἄλλην μὲν συμπεριφορὰν, ὅταν εὐρίσκειται οὗτος μέσα εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὀργανώσεώς του, καὶ ἄλλας σκέψεις καὶ ἄλλην διαγωγὴν εὐθὺς μόλις εὐρεθῇ ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν αὐτῆς, κ.ο.κ. Ἀλλὰ μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἔχωμεν εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις *μίαν* ζωὴν. Καὶ ἐνῶ αἱ ἐξωτερικαὶ περιπτώσεις θὰ εἶναι ποικίλαι, ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου θὰ παρουσιάζῃ *μίαν* σκέψιν, *μίαν* ἐπιθυμίαν, *μίαν* βούλησιν, *μίαν* διαγωγὴν, ἓναν ἀγῶνα, *μίαν* κατεύθυνσιν, πάντοτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, πάντοτε πρὸς τὸ φῶς. Καὶ ἔτσι θὰ ἐπιτευχθῇ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀτόμου, μέσα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν, μέσα εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, μεγαλυτέρα ἐνότης, ἀντὶ τῆς σημερινῆς ἀθλίας διασπάσεως τούτου.

2. *Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὰς ἐπιστήμας.*

Με τὸ ἰδεώδες τοῦτο ἀποκαθίσταται καὶ πάλιν ἡ ἐνό-
της εἰς τὰς ἐπιστήμας. Οἱ διάφοροι κλάδοι θὰ ὑπάρ-
χουν καὶ πάλιν, ὅπως καὶ σήμερον. Ἄλλὰ καὶ θὰ ἐνώ-
νεται ὅλοι αὐτοὶ κάτω ἀπὸ μίαν γενικὴν ἀλήθειαν,
κάτω ἀπὸ τὴν ὄλην Ἐπιστήμην. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν
ὄλην Ἐπιστήμην θὰ παίρνη κάθε κλάδος τὸ βαθύτε-
ρον νόημά του. Μόνον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὄλου θὰ
ἤμπορῇ κάθε κλάδος νὰ κατανοηθῇ πλήρως, Ὁ κατα-
γινόμενος εἰς ἕναν οἰονδήποτε κλάδον θὰ ἔχη πάντοτε
πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ τὸ ὄλον. Χωρὶς αὐτὸ ἤθε-
λεν ἐπέλθει πάλιν ἡ διάσπασις. Φυσικαὶ καὶ Πνευμα-
τικαὶ ἐπιστήμαι, Μηχανικὴ καὶ Θεολογία, Ἰατρικὴ καὶ
Φιλοσοφία, Χημεία καὶ Δικαιοσύνη, Βοτανικὴ καὶ Φι-
λοσοφία, Μαθηματικὰ καὶ Ἱστορία, Ἡλεκτρολογία καὶ
Τέχναι καὶ Γλῶσσα καὶ Πολιτειολογία καὶ Οἰκονομο-
λογία κ.τ.λ., κ.τ.λ., ὅλα αὐτὰ ξεχωριστά, ἀλλὰ καὶ
ὅλα αὐτὰ καὶ συνδεδεμένα κάτω ἀπὸ μίαν Ἐνότητα.
Τίποτε δὲν θὰ ἤμπορῇ νὰ κατανοηθῇ βαθεῖα ἀπὸ κάθε
μῖαν χωριστὴν ἐπιστήμην, χωρὶς σύγχρονον γνῶσιν καὶ
τῶν μεγάλων καὶ κυρίων γραμμῶν τοῦ ὄλου. Ὅλοι
οἱ κλάδοι κατηγοροῦν τῆς μιᾶς Ἀληθείας. Μόνον *μία*
ἡ ἐπιστήμη καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν οἱ διάφοροι κλάδοι.
Τοῦτο εἶναι τὸ μὴ πραγματοποιηθὲν τότε ὄνειρον ἐνὸς
Fichte. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ γίνῃ σήμερον, ὕστερα
ἀπὸ τὴν λυπηρὰν σημερινὴν μονομέρειαν καὶ διάσπα-
σιν τῶν ἐπιστημῶν. Ἀληθῶς *Uni*—versité καὶ οὐχι
Παν—ἐπιστήμιον.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἰδεώδους τῆς
ἐνότητος εἰς τὰς ἐπιστήμας οἱ εἰδικοί θὰ ἀσχολοῦνται

καὶ πάλιν, ὅπως καὶ σήμερον, μὲ τὰ ἐπὶ μέρους καὶ
μὲ τὰ ἐλάχιστα. Μάλιστα μὲ τὴν ἰδίαν καὶ μεγαλυ-
τέραν χαρὰν. Ἄλλὰ δὲν θὰ χάνωνται ἐξ ὀλοκλήρου
μόνον μέσα εἰς τὰ εἰδικὰ θέματα αὐτῶν. Δὲν θὰ λη-
σμονοῦν καὶ τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ ὄλου. Θὰ γνω-
ρίζουν σαφῶς, ποῖον εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα κάθε
ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ τοῦ ὄλου ἐν γένει πολιτι-
σμοῦ. Ἔτσι οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὰς εἰδικὰς ἐπι-
στήμας θὰ ζοῦν συγχρόνως καὶ μέσα εἰς τὴν ὄλην
ἐπιστήμην. Τὸ φῶς αὐτῆς θὰ ὀδηγῇ τὰ βήματα αὐ-
τῶν εἰς τὰς εἰδικὰς ἐρεῦνας καὶ ἀσχολίας των, σύμ-
φωνα μὲ τὰ μεγάλα ὑποδείγματα τῶν φυσιοδιφῶν καὶ
τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων τῶν προηγουμένων γενεῶν.
Πόσον σαφῆ ἀντίληψιν εἶχον οὗτοι τῆς μιᾶς μεγάλης
Ἀληθείας, καὶ πόσον ἄπλετον φῶς ἐξεχέετο ἀπὸ αὐ-
τῆν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐρεῦνας αὐτῶν! Πόσον βα-
θειὰ ἐγίνωσκον οὗτοι τὸ Γενικόν, καὶ πόσον ἔνεκα τού-
του εὐκολωτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἀπέβαινε δι' αὐτοὺς
ἡ κατανόησις τῶν ἐπὶ μέρους! Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ
ἀγάπη αὐτῶν πρὸς τὸ ὄλον καὶ πῶς κάθε ἀσχολία
αὐτῶν περὶ τὰ εἰδικὰ καὶ τὰ ἐλάχιστα ἐθεωρεῖτο ἀπὸ
αὐτοὺς ὡς συνέχεια καὶ ὡς ἐξυπηρετικὴ Ἐκείνου!
Καὶ τέλος μὲ πόσῃν αὐτοθυσίαν καὶ μὲ πόσῃν ταπει-
νωσιν ἠσχολοῦντο οὗτοι ἔνεκα τούτου περὶ τὰ μικρὰ
καὶ τὰ ἐλάχιστα. Ἀκόμη καὶ οἱ ταπεινότατοι βοηθοὶ
αὐτῶν ἐγνώριζον ἀκριβῶς τὸν λόγον τῆς ἐργασίας αὐ-
τῶν καὶ ἐργάζοντο ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ ὄλου, μὲ πλήρη
συνείδησιν αὐτοῦ. Τοιοῦτον εἶδος ἐργασίας πρέπει νὰ
ἐπανέλθῃ καὶ ἡμπορεῖ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ σήμερον εἰς
τὰς ἐπιστήμας.

3. Τὸ *ιδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὴν Τέχνην*. Ἀπὸ τὸ *ιδεῶδες* αὐτὸ ἤθελεν ἐπέλθει ἐξυγιάνους καὶ εἰς τὴν Τέχνην. Ἡ Τέχνη εἶναι ἕνας ἰδιαιτέρας τρόπος πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς Ἀληθείας. Αὕτη ἔργον ἔχει νὰ φανερώη τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, τὴν συνάρτησιν τῶν πάντων εἰς ἕνα ἁρμονικὸν ὅλον, τὴν μεγάλην συμφωνίαν τοῦ σύμπαντος, ὅχι μὲ ἀφηρημένους λόγους, ὅχι μὲ σειρὰν διανοημάτων, ἀλλὰ μὲ ἄλλον τρόπον, ἀπλούστερον, ἀμεσώτερον, περισσότερον συγκεκριμένως: ἤτοι μὲ τόνους, μὲ χρώματα, μὲ γραμμὰς κ. τ. τ. Μὲ τὰ μέσα αὐτὰ ἡ Τέχνη κατορθώνει νὰ ἐκφράξῃ τὸ ἀνωτέρω *ιδεῶδες* φανερώτερα, ὥστε νὰ ἠμποροῦν ὅλοι νὰ κατανοοῦν αὐτό. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο ἔργον τῆς Τέχνης: νὰ αἰσθητοποιῇ τὴν γενικὴν Ἀλήθειαν, διὰ νὰ ἀνυψώσῃ ὅλους εἰς αὐτήν. Τότε ἡ Τέχνη ἀποκαλύπτει ἀπτότερον ἐκεῖνο, ποῦ οἱ λόγοι ἐκφράζουσιν κάπως ἀφηρημένως. Τότε ἡ Τέχνη ἀποβαίνει κήρυξ τῆς μεγάλης Ἀληθείας, πνεύματος καὶ ψυχῶν ἀνυψώτρια, ἄγγελος κάθε μεγάλης ἐλπίδος, καὶ συγχρόνως μία λαϊκὴ ὑπόθεσις, μία ὑπόθεσις δλοκλήρου τῆς κοινωνίας.

Ἄλλὰ σήμερον καὶ ἡ Τέχνη ἐξεφυλλίσθη. Σήμερον καὶ ἡ Τέχνη ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὴν μεγάλην Ἀλήθειαν, ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς συμφωνίας καὶ ἐνότητος τοῦ σύμπαντος, καὶ ἔταμεν ἰδίας ἑδούς. Σήμερον ἡ Τέχνη ἄλλοτε μὲν περιορίζεται εἰς ἀπλὴν, ἄψυχον, φωτογραφικὴν ἀπόδοσιν διαφόρων ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ ἀποκαλύπτῃ, μέσα εἰς τὴν τραγικὴν σύγχυσιν, τὸ βάθος καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, τὴν μεταξὺ των συσχετίσιν καὶ τὴν ἀπ-

ἀλλήλων ἐξάρτησιν τούτων. Ἄλλοτε πάλιν περιπίπτει αὕτη εἰς συμβολισμόν, ποῦ χρειάζεται μακρὰς σκέψεις καὶ βεβιασμένους συλλογισμοὺς πρὸς εὑρεσιν τοῦ Ἀληθοῦς, πρᾶγμα ἀντίθετον πρὸς τὸ ἔργον τῆς καὶ πρὸς τὴν ἀπλότητα τῆς Ἀληθείας τοῦ σύμπαντος. Καὶ ἄλλοτε πάλιν περιπίπτει αὕτη εἰς ὑπερρωμαντισμόν, ποῦ ἀπομυζᾷ ἀπὸ αὐτὴν κάθε χυμὸν καὶ κάθε ζωὴν. Ἔτσι ἡ Τέχνη κατέστη σήμερον περὶωρισμένη, μονομερῆς, δυσκολονόητος, παράξενος, ἰδιότροπος, ἀθαίρετος. Ἔτσι ἀπέβη αὕτη ὑπόθεσις τῶν πλουσίων ἢ τῶν ἐδικῶν. Κατήντησε δηλ. αὕτη ὑπόθεσις οὐχὶ δλοκλήρου τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μᾶς μόνον τάξεως αὐτῆς καὶ μάλιστα οὐχὶ πάντοτε τῆς ἐκλεκτῆς. Καὶ ἔνεκα τούτου ἡ Τέχνη ἀπέβη σήμερον στοιχεῖον διακρίσεως, στοιχεῖον χωρισμοῦ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰς τάξεις, ἀντὶ νὰ εἶναι αὕτη στοιχεῖον ἐνώσεως, στοιχεῖον συνδέσμου αὐτῶν.

Μὲ τὸ *ιδεῶδες* τῆς ἐνότητος ἐπανερχεται ἡ Τέχνη εἰς τὸν ἀληθινὸν δρόμον αὐτῆς. Τοῦτο ἐπαναφέρει αὐτὴν εἰς τὸν προορισμόν τῆς. Διὰ τούτου καθίσταται αὕτη πάλιν ἀποκαλύπτρια εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀπλῆς καὶ μεγάλης ἀληθείας τοῦ σύμπαντος. Μὲ τὸ *ιδεῶδες* τῆς ἐνότητος καθίσταται αὕτη καὶ πάλιν προφήτις, ὁδηγός, ἀφυπνίστρια ψυχῶν, δημιουργὸς υἱοῦς πνευματικῆς χαρᾶς εἰς τοὺς μύστας αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς ἀπολαύοντας ταύτης. Οὐδαμῶς πολυτέλεια, ἀλλὰ καθημερινὸς καθολικὸς ἄρτος—ἄρτος δι' ὅλους, ἄρτος πνευματικὸς, ὁ ἀνώτερος ἄρτος τοῦ πολιτισμοῦ.

4. *Ἀποτελέσματα τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνότητος διὰ τὴν Ἠθικὴν.* Μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος ἀποκαθαίρεται καὶ ἡ Ἠθικότης. Ἡ Ἠθικότης σήμερον, μὲ τὰς εἰδικεύσεις της καὶ μὲ τὴν ἀπομόνωσίν της, ὑπέστη καταπτώσεις ὁμοίας πρὸς τὰς ἀνωτέρω καταπτώσεις τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης. Καὶ ἡ Ἠθικότης δηλ. ἢ κατήντησεν ἐνασχόλησις μιᾶς μόνον εἰδικῆς καὶ ξεχωριστῆς τάξεως ἀνθρώπων ἢ ἀπέβη ξηρὸς τύπος, ποῦ δὲν ἀσκεῖ καμμίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἢ ἐθεωρήθη ὡς ἰδιότης μόνον διὰ τοὺς ἀφελεστερούς, ἐνῷ οἱ ἐξυπνοὶ, γεμάτοι ἀπὸ χρησιμοθηρικᾶς, ἀπὸ ἀτομικο-ωφελιμιστικᾶς θεωρίας καὶ τάσεις, κακοποιοῦν κατὰ τὰς περιστάσεις αὐτήν ἢ τέλος κατελαμβάνετο αὐτὴ ἀπὸ παραδοικῶς ἐνθουσιασμούς, ἄλλοτε ὑπὲρ τοῦ *Νίτσε*, ἄλλοτε ὑπὲρ τοῦ *Tolstoj* καὶ ἄλλοτε ὑπὲρ τοῦ *Marx*. Λεῖπει ἀπὸ τὴν Ἠθικότητα ἡ ὑγιῆς ἀντίληψις καὶ ἡ φυσικότης. Λεῖπει ἀπὸ αὐτὴν ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ διάρκεια, ποῦ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον. Μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος ἡ Ἠθικότης ἐξυγιαίνεται. Μὲ αὐτὸ ἀποβαίνει καὶ αὐτὴ ἀπλή, γενικὴ ὑπόθεσις ὅλης τῆς κοινωνίας, καθημερινὴ ὑποχρεωτικὴ ἀνάγκη δι' ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς.

5. *Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὴν Θρησκείαν.* Μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἐξυγιαίνεται καὶ ἡ Θρησκεία. Διότι καὶ αὐτὴ ἐξέπεσε σήμερον. Ἡ θρησκεία σήμερον ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν μεγάλην ἀλήθειαν τῆς παγκοσμίου Ἐνότητος, ἀπὸ τὸ *Θεῖον*, ποῦ ὄφειλεν αὐτὴ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἡ θρησκεία σήμε-

ρον ἢ κατήντησεν ὑπόθεσις μιᾶς μόνον ομάδος, οὐχὶ δὲ ὅλης τῆς κοινωνίας ἢ περιέπεσεν καὶ αὐτὴ εἰς παντοίους ξηρὸς τύπους, συμβολικοῦς, δυσκολογήτους, αὐθαιρέτους, ἀκάρπους, καὶ ἀπώλεσεν οὕτω τὴν σοβαρότητα αὐτῆς. Ἡ θρησκεία σήμερον δὲν εἶναι ὁ καταργητὴς τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὁ πολέμιος τοῦ ἀνθρωπίνου χωρισμοῦ, ὁ κῆρυξ τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἐνότητος ὅλων αὐτῶν. Ἔτσι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι σήμερον ἰσχυρὰ κοινωνικὴ ἀνάγκη, ἢ ὀδηγοῦσα κάθε ζῶσαν ψυχὴν εἰς τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀδελφότητα, ὅπως ὀφείλει νὰ εἶναι κάθε γνησία θρησκεία. Καὶ ἡ θρησκεία ἀπέβη σήμερον μία πολυτέλεια, παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας.

Διὰ τῆς ἐπαναφρᾶς καὶ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐξαρτήσεως ὅλων ἀπ' ἀλλήλων καὶ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν εἰς *ΕΝ* ἀποκτᾷ ὁ ἀνθρώπος διὰ μέσου αὐτῆς τὴν μεγάλην ἀλήθειαν τοῦ σύμπαντος καὶ μὲ αὐτὴν τὸν ὑψιστον πολιτισμὸν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν γνώσεων: «*ἵνα πάντες ΕΝ ᾧσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ΕΝ ᾧσιν*» (Ἰωάν. ιη', 21—22) «*ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι Ἐκείνου μαθηταὶ εἰσιν*» (Ἰωάν. ιγ', 35).

Τονίζομεν καὶ πάλιν ἐνταῦθα τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀληθείας ταύτης. Τὰ κακὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἡμῶν πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἀφηνιάσαντα ἀτομικισμὸν. Αὐτὸς ἐπέφερε τὴν κατάρτησιν καὶ τὴν συντριβὴν τῆς κοινωνίας εἰς μικρὰ καὶ ἀντιμαχόμενα τμήματα. Ὁ ἀτομικισμὸς

ἔφερε τὸ χάος καὶ τὴν σύγχυσιν, εἰς τὴν ὁποίαν κατήντησεν ὁ νεώτερος αἰὼν. Τοῦτο δὲν συνέβαινε κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τότε ὁ πένης ἠσθάνετο τὸν ἑαυτὸν του συνδεδεμένον διὰ τῆς κοινῆς Θρησκείας πρὸς τὸν πλούσιον, καὶ ὁ σοφὸς πρὸς τὸν ἄσοφον, παρ' ὅλας τὰς διαφορὰς τῆς θέσεως αὐτῶν.

Μὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐξαρθήσεως ὄλων ἀπ' ἀλλήλων ἡ Θρησκεία θὰ ἐπιφέρῃ καὶ πάλιν τὴν ἐνότητα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὴ θὰ συνδέσῃ καὶ πάλιν αὐτοὺς μὲ τὴν μεγάλην ἀλήθειαν. Ἡ δὲ μεγάλη αὐτὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι ὑποθετική. Εἶναι τὸ φανερώτατον καὶ ὑψιστον ὄλων. Αὐτὴν τὴν συναντῶμεν εἰς κάθε στιγμὴν καὶ εἰς κάθε κατεύθυνσιν. Ἐμπρὸς εἰς αὐτὴν ὑποχωροῦν ὅλα τὰ ἄλλα. Μὲ αὐτὴν ἐξισοῦνται—διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν ἐδῶ τὰς συνήθεις κατηγορίας—ὁ χειρῶναξ καὶ ὁ προλετάριος πρὸς τοὺς ἐργοδότας καὶ τοὺς ἐκατομμυριούχους, οἱ ἀμόρφωτοι καὶ οἱ περιφρονημένοι ἄλιεῖς καὶ ἀγρόται πρὸς τοὺς σοφοὺς φοιτητὰς καὶ καθηγητὰς τῶν Πανεπιστημίων. Αὐτὴ καθιστᾷ ἀντιληπτὸν εἰς κάθε ἀνθρώπον τὸ ὑψιστον. Αὐτὴ τὸ μέγιστον καθιστᾷ τόσον ἀπλοῦν, ὥστε νὰ τὸ κατανοοῦν ὄλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, χωρὶς καμμίαν διάκρισιν.

6. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς ὅλην τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ὁλόκληρος ἡ κοινωνία ἐξυγιαίνεται μὲ αὐτό. Διότι ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῆς συναισθήσεως αὐτοῦ ἐξεπορεύθη ἡ λυπηρὰ διάσπασις καὶ κατάρτησις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀπὸ αὐτὴν προῆλθεν ἡ ἀπόσχισις αὐτῆς εἰς ἐχθρικά στρατόπεδα, ποὺ ὄφειλον

νὰ εἶναι ὑποτεταγμένα εἰς τὸ ὅλον. Μηχαναί, χρῆμα, ἐπιστήμαι, ὅλα αὐτὰ ἀπέβησαν σήμερον, ἔνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ ἀνωτέρου ἰδεώδους, κυρίαρχοι δυνάμεις, ἀνωτεραι ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον, θεότητες αὐτοῦ. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἐγένοντο τύραννοι καὶ δεσπότες τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὄφειλον νὰ δεσπόζωνται ἀπὸ αὐτόν, νὰ ὑποτάσσωνται εἰς κάθε ἀνθρώπον. Ἐντεῦθεν ἡ σύγχυσις καὶ ἡ δυστυχία αὐτῶν.

Μὲ τὴν ἐπικράτησιν ὅμως τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνότητος εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν δὲν θὰ ἔχωμεν πλέον εἰς αὐτὴν ἐχθρικά τμήματα καὶ μισουμένας τάξεις. Δὲν θὰ ἔχωμεν πλέον ἐδῶ συμφέροντα βιομηχάνων καὶ ἐκεῖ ἀντίθετα συμφέροντα ἐργατῶν· δὲν θὰ ἔχωμεν πλέον δεξιὰ συμφέροντα παραγωγῶν καὶ ἀριστερὰ ἀντίθετα συμφέροντα καταναλωτῶν· δὲν θὰ ἔχωμεν πλέον ἀλλοῦ συμφέροντα δικηγόρων καὶ ἰατρῶν καὶ παραπέρα ἀντίθετα συμφέροντα τῶν πελατῶν αὐτῶν κ.τ.τ.· ἀλλὰ θὰ ἔχωμεν μίαν ἐνιαίαν ζωὴν, ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν τούτων θὰ ἐπιδιώκῃ τὴν διάσωσιν ὄλων.

Τέχνη, ἠθικὴ, ἐπιστήμη θρησκεία, πολιτικὴ, οικονομικὴ ζωὴ, ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ εἶναι πλέον ξένα πρὸς ἀλλήλα, σὰν στοιχεῖα μόνον ἐξωτερικῶς μεταξὺ τῶν συγκολλημένα. Ἄλλὰ ὅλα αὐτὰ κατὰ μὲν τὴν μορφήν θὰ εἶναι διάφορα, κατὰ τὸν σκοπὸν ὅμως καὶ τὴν αἰτίαν ὅλα αὐτὰ θὰ εἶναι ἐκδηλώσεις μιᾶς μόνον καὶ τῆς αὐτῆς σκέψεως, μιᾶς βουλήσεως, μιᾶς ὁρμῆς, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κατευθύνσεως, πρὸς μίαν μόνον ἀρχήν.

πρὸς τὴν μίαν ἀλήθειαν, πρὸς τὴν ἔνωσιν ὄλων τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὴν ἀνύψωσιν καὶ τὴν εὐτυχίαν ὄλων αὐτῶν. Ὅθεν οὐδέν τοῦ ἄλλου ὑπέρτερον. Ἄλλὰ ὅλα ἐξ ἴσου σοβαρὰ καὶ ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα. Ὅλα ἕνας ὀργανισμός. Ὅλα μία κοινωνία.

Αὐτὰ θὰ ἦταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνότητος εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰς τέχνας, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν Θρησκείαν, εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ εἰς τὴν ὄλην ἐν γένει κοινωνικὴν ζωὴν. Κατωτέρω θὰ γίνῃ ἰδιαιτερός λόγος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰδεώδους τούτου καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων καὶ περὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀποτελεσμάτων.

ΜΕΡΟΣ Ε΄.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ Εἰς τὴν ἀγωγὴν

Διακρίνομεν δύο εἶδη ἀγωγῆς τῶν νέων :

ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἔχομεν τὴν φυσικὴν ἐπίδρασιν τῶν μεγαλυτέρων ἐπὶ τοὺς νέους· ἦτοι τὴν ἀνεπαισθητῶς γινομένην μετὰδοσιν εἰς τοὺς νεωτέρους ὄλων τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν ἰδεῶν, ὄλων τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ὀλοκλήρου τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τῶν πρεσβυτέρων·

καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔχομεν τὴν σκόπιμον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοὺς νέους, ἦτοι ἐκείνην τὴν ἐπίδρασιν, ποῦ γίνεται ἐπίτηδες ἀπὸ εἰδικὴν τάξιν ἀνθρώπων καὶ ποῦ τὴν ὀνομάζομεν κοινῶς σχολικὴν ἀγωγὴν.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων μορφῶν τῆς ἀγωγῆς ὑπάρχει μία διαφορὰ καὶ μία ὁμοιότης. Ἡ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὰς ἐνεφανίσθη ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀνθρώπων καὶ παρηκολούθησε φύσει καὶ κατ' ἀνάγκην κάθε γενεὰν αὐτῶν· ἐνῶ τὴν σχολικὴν ἀγωγὴν τὴν ἀνευρίσκομεν

μόνον βραδύτερον και μάλιστα μόνον εις τὰς κοινω-
νίας, πού τὰς ονομάζομεν συνήθως πολιτισμένας. Ἡ
ὁμοιότης συνίσταται εις τὸ ὅτι και ἡ φυσική και ἡ τε-
χνητὴ ἀγωγή εἶνε πάντοτε ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν ἐκά-
στοτε βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας· ἦτοι και
ἡ φυσική και ἡ τεχνητὴ ἀγωγή εἶναι ἀνάλογοι πρὸς
τὸν τρόπον τῆς ζωῆς και πρὸς τὰς περι ἀνθρώπων ἀν-
τιλήψεις, πού ἐπικρατοῦν ἐκάστοτε εις τὴν κοινωνίαν.

Αὐτὸ φαίνεται φανερά ἀπὸ μερικὰς φάσεις τῆς ἱστο-
ρίας, πού παραθέτομεν ἐνταῦθα μὲ μεγάλην συντομίαν:

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθρωπότητος εὐρίσκομεν τὰ
μέλη κάθε φατρίας νὰ ζοῦν ὄλα μαζί ἀπὸ κοινού και
ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὁδηγούς. Ἡ ζωὴ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἕνα
εἶδος ἀσυνειδήτου κομμουνιστικῆς συμβιώσεως. Κατὰ
τὴν φάσιν αὐτὴν ὑφίστατο μόνον ἡ φυσικὴ ἀγωγή. Ἡ
ἀγωγή ὅμως αὐτὴ εἶχεν ἀσυνειδήτως δημοκρατικὸν
χαρακτήρα. Ἦτο κοινὴ και οἰκεία δι' ὄλους και κατὰ
τὸ αὐτὸ μέτρον, ὅπως κοινὴ και κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον
οἰκεία ἦτο και ἡ ὄλη ζωὴ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους.

Ἀργότερα κατίσχυσε σιγὰ-σιγὰ ὁ ἀτομικισμός. Κα-
τὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐνεφανίσθη και ἡ τεχνητὴ
ἀγωγή. Τώρα ὅμως και ἡ φυσικὴ και ἡ τεχνητὴ ἀγωγή
συνεμορφώθησαν μὲ τὴν νέαν κατάστασιν τῆς ζωῆς
τῶν ἀνθρώπων. Ἐπῆραν δηλ. και αὐταὶ ἀτομιστικὴν,
και εἰδικώτερον τώρα ἡ ἀγωγή ἐπῆρε ἀριστοκρατικὴν
κατεύθυνσιν. Αὕτη δηλ. κατήντησε νὰ εἶναι τὸ προ-
νόμιον μιᾶς μόνον τάξεως τῆς κοινωνίας, τῆς τάξεως
τῶν εὐγενῶν· ἐνῶ ἡ τάξις τῶν δούλων, βυθισμένη

μέσα εις τὴν ἀθλιότητα αὐτῆς, δὲν εἶχε καιρὸν οὔτε
τὴν φυσικὴν ἀγωγὴν νὰ δώσῃ εις τὰ παιδιὰ αὐτῆς.
Και ἡ κατεύθυνσις αὕτη ἐξηκολούθησε μέχρις ἐσχά-
των, παρ' ὄλα τὰ ἰσχυρὰ κτυπήματα, πού κατέφεραν
κατὰ τοῦ ἀτομικισμοῦ τὰ περι ἀγάπης και ἰσότητος
τῶν ἀνθρώπων διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ και ἄλ-
λων ἠθικῶν ὀργανώσεων.

Κατὰ τὰς τελευταίας ὅμως δεκαετηρίδας ζῶμεν εις
τὴν ἐποχὴν τῆς ἀφυπνίσεως νέων περι κόσμου θεω-
ριῶν. Ζῶμεν εις τὰ μεγάλα χρόνια, πού ἀπὸ τὸ χάος
τῶν πόθων και ἀπὸ τὸ ἄπειρον και συγκεχυμένον πλη-
θος τῶν ἀνησυχιῶν τῶν ἀνθρώπων ξεχωρίζουν και ἀνα-
κύπτουν ὁσημέραι σαφέστερον νέαι ἀντιλήψεις περι
τῆς κοινωνίας και περι τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου μέσα
εις αὐτὴν. Ζῶμεν εις μίαν ἐποχὴν, πού ὁ σεβασμὸς
πρὸς κάθε ἀνθρώπον, ἀκόμη και πρὸς τὸν ἀπλούστα-
τον ὁδοκαθαριστὴν, κατέστη ἤδη ὑποχρεωτικὸς δι'
ὄλους.

Ἡ κίνησις αὕτη ἀπαιτεῖ και θὰ φέρῃ σιγὰ-σιγὰ ρι-
ζικὴν μεταρρύθμισιν και εις τὰ δύο ἤδη ἀγωγῆς πού
ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω. Αἱ νέαι κοσμοθεωρίαι θὰ
θέσουν κατ' ἀνάγκην ὡς κέντρον κάθε ἀγωγῆς τὸν ἀν-
θρώπον. Αὐταὶ αἱ θεωρίαι θὰ κατορθώσουν νὰ θέ-
σουν ὡς σημεῖον προσανατολισμοῦ και ὡς σκοπὸν κάθε
ἀγωγῆς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐνεργοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀν-
θρώπων πρὸς τοὺς ὁμοίους των, χωρὶς καμμίαν διά-
κρισιν μεταξὺ αὐτῶν. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, ὁ ἐγκυ-
κλοπαιδισμὸς, αἱ πρακτικαὶ γνώσεις, αἱ γεωργικαὶ τοι-
αῦται, ἡ ἀνάπτυξις τῆς δεξιότητος τῆς χειρὸς, ἡ ἀνά-

πτυξεις τῆς ἰκανότητος πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων κτλ., κ.τ.λ., ὅλα αὐτὰ θὰ καταλάβουν καὶ πάλιν τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῶν θέσιν· ὅλα δηλ. αὐτὰ θὰ θεωροῦνται ὡς μέσα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀνωτέρω σκοποῦ, χωρὶς καμμίαν σύγχυσιν μεταξύ μέσων καὶ σκοποῦ.

Ἔτσι θὰ παύσῃ ἡ ἀγωγή νὰ φροντίζῃ μονομερῶς διὰ τὰς γνώσεις τῶν παιδιῶν, ὅπως τοῦτο γίνεται σήμερον. Ἔτσι θὰ παύσῃ τὸ βασικὸν σφάλμα τῆς ἀγωγῆς, ποὺ ζητεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ πνεῦμα τῶν νέων μόνον μὲ τὴν δέψαν τοῦ κέρδους, ὑποδουλώνουσα οὕτω τὴν ψυχὴν αὐτῶν εἰς ἕναν στενὸν καὶ κατώτερον ὕλισμόν, πωλοῦσα τὸν σκοπὸν εἰς τὰ μέσα, χάνουσα τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς καὶ θυσιάζουσα τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ξένας δυνάμεις, εἰς ἀλλοτρίας θεότητες. Πρὸ παντὸς ὁμοῦ ἔτσι θὰ παύσῃ ἡ ἀγωγή νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀτομικισμοῦ τῶν παιδιῶν, διὰ τὴν ὑπερτροφικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, διὰ τὴν ἀνάδειξιν μόνον τοῦ ἀτόμου των, μὲ τὰ λυπηρὰ ἀντικοινωνικὰ ἐπακολουθήματα, τῆς παρασκευῆς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνθρώπων περιφρονητῶν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ἐνεργοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν πρὸς κάθε ὁμοίον των. Καὶ συντομώτερον, ἔτσι θὰ λείψῃ ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κακά, ποὺ ὑπάρχουν σήμερα μέσα εἰς ὅλα τὰ συστήματα τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων, ὁ ἀντικοινωνισμὸς αὐτῶν, ἢ ἄλλως ὁ ὑπανθρώπισμὸς τούτων. Ἀντὶ τούτου ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων ἀρχὴν καὶ τέρμα τοῦ ἔργου αὐτῶν, κέντρον καὶ σκοπὸν τῶν προσπαθειῶν των θὰ ἔχουν μόνον τὴν καιωνίαν. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς

ἀγωγῆς σημεῖον προσενοτολισμοῦ αὐτῶν θὰ ἔχουν τὸν ἀνθρώπον. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἀγωγῆς θὰ ταχθοῦν εἰς ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ, θὰ ὑποταχθοῦν εἰς αὐτόν, θὰ θυσιάσουν τὰ πάντα διὰ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ τοιαύτη ἐξύψωσις θὰ γίνῃ προφανῶς, οὐχὶ διὰ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὸς ἄλλους ὁμοίους του, ἀλλὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ ἀτομικισμοῦ, πρὸς ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώπισμόν.

Ἐδῶ, προτοῦ νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω, ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ κάποια διασάφησις τοῦ ὅρου «ἀνθρώπισμὸς».

Ἄν θὰ ἠθέλαμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ὅλον τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τοῦ ὅρου τούτου, ἡ τοιαύτη προσπάθεια θὰ εἶχε διπλοῦν μειονέκτημα:

ἄφ' ἐνὸς μὲν θὰ μᾶς ἔφερε κάπως πολὺ μακρὰν

καὶ

ἄφ' ἑτέρου θὰ εἶχε τὴν ὄψιν πολὺ λεπτολόγου, πολὺ ἀπεραντολόγου, πολὺ σχολαστικῆς καὶ λεπτομερειοκῆς ἐξονυχίσεως τοῦ ζητήματος, ποὺ θὰ ἀπέβαιεν ἕνεκα τούτου πολὺ ἀνιαρά.

Ἐν τούτοις ὑπάρχει ἕνα σημεῖον, ποὺ φέρει ὅλους οὐχὶ δυσκόλως εἰς συμβιβασμὸν καὶ εἰς συμφωνίαν περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «ἀνθρώπισμὸς».

Ἐπάρχουν εἰς τὸν κόσμον μερικαὶ ἀλήθειαι ἀπλαῖ, ὀλοφάνεροι, σαφεῖς, ἀντιληπταὶ εἰς κάθε ἀνθρώπον, *Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγικὴ.*

ποῦ ἐμπνέουν ἀμέσως πεποιθήσιν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων κατανοοῦμεν εὐκόλα διάφορα φαινόμενα τῆς φύσεως. Τοιαῦται ἀλήθειαι εἶναι π. χ. οἱ νόμοι τοῦ Kepler, τοῦ Νεύτωνος, κ.τ.λ.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου **ἀνθρωπισμός**. Περὶ αὐτοῦ γίνεται λόγος πανταχοῦ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται ὡς ἀξία ἀπόλυτος, ὡς **αὐτοσκοπός**, καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς **μέσον** πρὸς ἐπίδιωξιν ἄλλων σκοπῶν. Περὶ ἀνθρωπισμοῦ γίνεται λόγος, ὅταν εἰς κάθε ἄνθρωπον ἀποδίδεται ἕνας ἀπόλυτος σεβασμός, στηριζόμενος καθαρῶς εἰς ἑαυτόν, χωρὶς κανένα ἄλλον ξένον ὑπολογισμόν. Τέλος περὶ ἀνθρωπισμοῦ γίνεται λόγος, ὅταν κάθε ἄνθρωπος ἐκτιμᾶται ὡς προσωπικότης καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς res. Περὶ ἀπανθρωπίας δὲ γίνεται λόγος πανταχοῦ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖται ὡς πρᾶγμα, ὡς ἐμπόρευμα, ὡς μέσον κέρδους, ὡς μέσον ἠθονῆς κ.τ.λ., ὅπως π.χ. εἰς τὴν σωματεμπορίαν, εἰς τὴν δουλοπαροικίαν, εἰς τοὺς δυσωνόμους οἴκους, ἢ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑποδούλωσιν, εἰς τὴν τοκογλυφικὴν ἀπομύζησιν, εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἐκμετάλλευσιν κ.τ.λ. καὶ συντόμως περὶ ἀπανθρωπίας γίνεται λόγος πανταχοῦ, ὅπου πρόκειται περὶ δουλείας ἀτόμου ἢ ὁμάδος τοιαύτων εἰς ἄλλο ἄτομον. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπικρατεῖ πλήρης συμφωνία μεταξὺ ὄλων τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ συστημάτων, παρ' ὅλας τὰς ἄλλας διαφωνίας αὐτῶν.

Γνωρίζομεν λοιπὸν τῶρα ὅλοι ἀκριβῶς, τί ἀποτελεῖ τὸν γνήσιον ἀνθρωπισμόν. Κατὰ ταῦτα ἕνα ἄτομον, μία

οἰκογένεια, ἕνα σχολεῖον, μία κοινωνία, ὁ πολιτισμὸς ἐν γένει, τότε μόνον ἠμποροῦν νὰ ἔχουν ἀπὸ ἀνθρωπιστικῆς ἀπόψεως ἀξίαν τινά, ὅταν σημεῖον προσανατολισμοῦ καὶ τέρμα αὐτῶν, μέσα καὶ σκοπός, ἀρχὴ καὶ τέλος ὄλων τῶν προσπαθειῶν των εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ἄς ἐφαρμόσωμεν τῶρα τὸ μέτρον τοῦτο εἰς τὰ ἀνωτέρω διακριθέντα δύο εἶδη ἀγωγῆς, διὰ νὰ εὐρωμεν τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Καὶ πρῶτον ἄς ἐφαρμόσωμεν τὸ μέτρον τοῦτο εἰς τὴν φυσικὴν ἀγωγήν, εἰς τὴν ἀγωγήν δηλ. ποῦ παρέχεται εἰς τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ἀφ' ἑαυτῆς, μόνῃ της, ἀσυναισθήτως, ὅχι σκοπίμως, χωρὶς ἐπίτηδες γινόμενας ἐνεργείας.

Ἄς ἀρχίσωμεν πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀγωγήν τῆς **κοινωνίας**. Δὲν φαίνεται εὐθὺς ἀμέσως ἡ βλαβερὰ ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας ἐπὶ τῶν παιδιῶν; Δὲν φαίνεται ἀμέσως, ὅτι ἡ ἀγωγή αὐτῆς πάσχει ἀπὸ ἔλλειψιν καὶ τοῦ στοιχειωδωτέρου ἀκόμη ἀνθρωπισμοῦ; Δὲν μεταδίδει ἡ σημερινὴ κοινωνία εἰς τοὺς νέους μὲ τὸ παράδειγμά της τὴν ἀσέβειαν πρὸς τοὺς ἄλλους, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλησίον των, τὸν ἐμπαιγμόν τῶν ὁμοίων των, τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν ὡς μέσων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀτομικῶν των ἐπιθυμιῶν; Δὲν θυσιάζουν σήμερον ὅλοι εἰς τὴν κοινωνίαν τὸν ἄνθρωπον διὰ σκοποὺς ἐκτὸς τούτου κειμένους, ἦτοι διὰ τὸ χρήμα, διὰ τὴν ὕλην, διὰ τὴν ἀπόλαυσιν, διὰ τὴν βιομηχανίαν; Δὲν μεταχειρίζονται σήμερον πανταχοῦ

ἔλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν, καὶ δὲν δημιουργοῦν ἔτσι, μὲ τὴν ἀπανθρωπιαν αὐτῶν, ἀληθινὴν κόλασιν ; Δὲν χωρίζουν σήμερον ὅλοι τὴν ἐνιαίαν κοινωνίαν εἰς ἀνωτέρους καὶ εἰς κατωτέρους, εἰς ἀριστοκράτας καὶ εἰς περιφρονητέους δούλους ; Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν δὲν διασποῦν ὅλοι τὴν μίαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν εἰς διίσταμένας καὶ ἀλληλοσπαρσασσόμενας τάξεις καὶ δὲν ἀφαιροῦν ἔτσι ἀπὸ τὰ νέα μέλη αὐτῆς τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ; Καὶ τέλος δὲν μεταδίδουν σήμερον ὅλα τὰ ὄριμα μέλη τῆς κοινωνίας, ἀδιακρίτως φύλου καὶ τάξεως, εἰς τοὺς νέους, μὲ τοὺς ἀνοήτους λόγους των καὶ μὲ τὴν καθημερινὴν ἀπρόσεκτον διαγωγὴν των, ὅλας τὰς μωρὰς καὶ περιωρισμένας ἀτομικιστικὰς ἀντιλήψεις των καὶ τὴν ἐγωπαθῆ κατεῦθυνσίν των, καὶ δὲν καθιστοῦν ἔτσι αὐτοὺς στενόκαρδους, ἀτομικιστὰς, χωρὶς ἀνθρωπισμὸν, γεμάτους ἀπὸ μίσος καὶ ἐχθρότητα μεταξὺ των ;

***

Ἐὰς ἐφαρμόσωμεν τώρα τὸ ἀνωτέρω μέτρον εἰς τὸν δεύτερον παράγοντα τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς, εἰς τὴν οἰκογένειαν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς μερικὰς οἰκογενείας συναντῶμεν πολλάκις μίαν λεπτοτέραν πνοήν, κάποια εὐγενέστερα αἰσθήματα καὶ ἕναν ὑψηλότερον ἀνθρωπισμὸν. Ἀλλὰ τί γίνεται εἰς τὸ ἄλλο πλῆθος τῶν οἰκογενειῶν ; Δὲν ποθεῖ τις μέσα εἰς αὐτὰς περισσότερον σεβασμὸν καὶ ἠπιωτέραν συμπεριφορὰν τοῦ συζύγου πρὸς τὴν γυναῖκα, τούτων πρὸς τὰ παιδιὰ καὶ ὅλων αὐτῶν πρὸς τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, καὶ ἀναγνώρισιν καὶ αὐτῶν ὡς αὐτοσκοπῶν, ὡς φορέων τῆς

ἀνθρωπίνης ἀξίας ; Δὲν ἐπιζητεῖ τις μεγαλύτεραν προσοχήν εἰς τοὺς λόγους τῶν μεγαλύτερων ἐνώπιον τῶν νεωτέρων μελῶν τῆς οἰκογενείας ; Πρὸ παντὸς ὅμως δὲν εὐχεται τις μεγαλύτεραν αὐτοσυγκράτησιν τῶν πρεσβυτέρων, περισσότεραν ἐκλεκτικότητα εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἀπολαύσεις των, αὐστηροτέραν χαλιναγωγίαν τοῦ ἀτομικισμοῦ αὐτῶν, καὶ ἀντ' αὐτῶν περισσότεραν, εὐρύτεραν καὶ λεπτοτέραν αὐτοθυσίαν ἐκ μέρους τούτων ;

Ἡ οἰκογένεια ἀπησχόλησε σοβαρῶς ὅλους τοὺς μεγάλους φιλοσόφους ὅλων τῶν αἰώνων, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τῶν μεγάλων κοινωνιολόγων τῶν χρόνων ἡμῶν. Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς οἰκογενείας ὅλοι οἱ σοφοὶ ὅλων τῶν αἰώνων ἔστρεψαν σοβαρῶς καὶ μὲ ἐπιμονὴν ὅλην τὴν προσοχήν των. Οὗτοι παρηκολούθησαν ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κοινωνικοῦ τούτου παράγοντος ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ἑκαστος.

Αἱ ἔρευναι αὐταὶ κατέληξαν εἰς τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα, ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ παρουσιάζεται φύσει, ἀφ' ἑαυτῆς, εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς σαφῆ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς της καὶ χωρὶς καμμίαν συναίσθησιν τοῦ ἔργου καὶ τοῦ σκοποῦ της. Ὡσαύτως αἱ ἔρευναι αὐταὶ ἀπεκάλυψαν, ὅτι ἀπὸ τὴν φυσικὴν καὶ ἡμισυνείδητον ἀρχικὴν οἰκογενειακὴν συμβίωσιν διεμορφώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ μόναι των ποικίλαι συνήθειαι, πολυεπίδειξις, διάφορα οἰκογενειακὰ ἔθιμα. Καὶ τέλος αἱ ἐν λόγῳ

ἔρευμαι κατέδειξαν, ὅτι ἀργότερα τὰ ἔθιμα αὐτὰ περιεβλήθησαν διαφόρους θρησκευτικούς τύπους καὶ πολιτικούς θεσμούς καὶ ἀπὸ τότε ἔγιναν ταῦτα ὑποχρεωτικά δι' ὅλους, ἱερά, ἅγια καὶ ἐπεδιώκοντο ἕκτοτε συνειδητῶς ἀπὸ κάθε ὄριμον ἀνθρώπων.

Ἄλλ' αἱ ἔρευμαι αὐταὶ δὲν ἐσταμάτησαν ἕως αὐτοῦ. Οἱ ἔρευνηταὶ ἠσχολήθησαν καὶ μὲ τὰ ζητήματα τῆς χρησιμότητος τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς μελλοντικῆς διαμορφώσεως αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν σημείων τούτων κατέληξαν ἄλλοι εἰς ἄλλας περὶ αὐτῶν γνώμας καὶ εὐχάς, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια, ἀδιαφοροῦσα διὰ τὰς γνώμας καὶ τὰς εὐχάς τῶν κατὰ καιροῦς φιλοσόφων, ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ συνεχίζῃ τὸν δρόμον αὐτῆς.

Ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς ἄλλοι μὲν ἐγένοντο θερμοὶ ὑποστηρικταὶ τῆς οἰκογενειακῆς συμβιώσεως καὶ ἐκήρυσαν τὴν χρησιμότητα ταύτης διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Καθ' ὅσον—κατ' αὐτοὺς—μόνον μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἐθίζεται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὴν μικρὰν τοῦ ἡλικίαν εἰς περιστολὴν τῶν ἀτομικῶν τοῦ ἐπιθυμιῶν, εἰς περιορισμὸν τῶν ἐγωιστικῶν τοῦ τάσεων, εἰς τὴν κατανίκησιν ἑαυτοῦ, εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀγάπην καὶ ἄλλων προσώπων ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του, τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας του, εἰς τὴν θυσίαν τοῦ ἰδίου ἀτόμου χάριν τῶν ἄλλων.

Ἄλλοι πάλιν παραδέχονται μὲν καὶ αὐτοί, ὅτι, ὄντως, ἡμπορεῖ μὲ τὴν οἰκογένειαν νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰς ἀτομικιστικὰς τάσεις αὐτοῦ, ἀλλ' οὗτοι εὐρίσκουν εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν

τῆς οἰκογενείας καὶ ἱκανὰ μειονεκτήματα. Πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν εὐχάνται ἄλλοι ἄλλας μεταρρυθμίσεις, χωρὶς μέχρι τοῦδε αἱ τοιαῦται εὐχαὶ καὶ ὑποδείξεις αὐτῶν νὰ ἀπολήξουν εἰς ὄρισμένην μορφήν.

Καὶ τέλος υπάρχουν ἄλλοι φιλόσοφοι, ποὺ ἀπεφάνθησαν ἀπροκαλύπτως κατὰ τῆς οἰκογενείας. Αὐτοὶ νομίζουσι, ὅτι ἡ οἰκογένεια ἀπομακρύνει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Αὐτοὶ φρονοῦν, ὅτι ἡ οἰκογένεια ἀπορροφᾷ τὸ ἄτομον ἐξ ὀλοκλήρου εἰς ἑαυτὴν καὶ τὸ καθιστᾷ ἐντελῶς ἄχρηστον διὰ κάθε κοινωνικὴν ἐργασίαν. Ἐνεκα τούτου οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι ηὔχθηθησαν τὴν ὀριστικὴν διάλυσιν καὶ κατάργησιν τῆς οἰκογενείας. ¹⁾

Ἐσχάτως δὲ καὶ ἀλλαγῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμῖν, διεπίστωσάν τινες, ὅτι ἀσχέτως πρὸς τὰς συζητήσεις τῶν φιλοσόφων περὶ τῆς χρησιμότητος ἢ τῆς βλάβης τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου διὰ τὴν κοινωνίαν, ἡ οἰκογένεια ἤρχισεν ἀπὸ πολλὸν καιρὸν νὰ διαλύεται. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν οἰκογένεια σήμερον δὲν ὑπάρχει. Καὶ τώρα δὲν ἀπομένει τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐπίσημος πιστοποίησης τοῦ γεγονότος τούτου ἀπὸ τὴν Πολιτείαν καὶ ἡ λήψις ἀπὸ αὐτῆν νομοθετικῶν μέτρων, σχετικῶν πρὸς τὰς συνεπειάς, ποὺ ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν διαλυθεῖσαν οἰκογένειαν.

¹⁾ Πρὸβλ. τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «περὶ κοινωνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφώσεως» ἐκδ. Ἀθηνῶν., 1922, (βιβλιοπωλεῖτον Ζηκάκη) σ. 45—47, καὶ σ. 69 κ. ἔ.

Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἡ μεγάλη καὶ καθολικὴ ἀλήθεια τοῦ σύμπαντος, ἥτοι τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος, ἐπιβάλλει καὶ ἀπαιτεῖ ἐντελῶς δικηφορετικὰ σκέψεις, ἐπιθυμίας καὶ ἐνεργείας. Τὸ ἰδεῶδες δηλ. τῆς ἐνότητος ἀπαιτεῖ, ὅπως ὄχι μόνον ἡ σημερινὴ οἰκογένεια διατηρηθῆ, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης, ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τῶν λαῶν, νὰ γίνῃ περισσότερο οἰκογένεια. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος ἐπιβάλλει, ὅπως ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ τῶν σημερινῶν ἐξωτερικῶν δεσμῶν, τῶν οικονομικῶν δηλ. καὶ πολιτικῶν σχέσεων, ποὺ συνδέουν αὐτὰ σήμερον, ἀποκτήσουν ἄλλους δεσμούς, περισσότερο στενοὺς, δεσμούς ἐσωτερικοὺς, δεσμούς ψυχικοὺς, καὶ νὰ σχηματίσουν οὕτω μίαν μεγάλην οἰκογένειαν, τὴν οἰκογένειαν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Καὶ ἡ τοιαύτη μεγάλη οἰκογένεια νὰ εἶναι κέντρον ἐργασίας, βοήθειας καὶ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρώπων πρὸς κάθε ὄμιόν των.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ σημερινὴ μορφή τῆς οἰκογενείας, καὶ τοῦ γάμου συμπεριλαμβανομένου, πρέπει, ἴσως κἄπως νὰ μεταρρυθμισθῆ. Καθ' ὅσον σήμερον ὑπάρχουν, ὄντως, πολλοὶ γονεῖς, ποὺ νομίζουν, ὅτι τὰ παιδιά ἀνήκουν μόνον εἰς ἑαυτούς, ὅτι εἶνε μόνον ἰδικὰ των κτήματα. Ἐνεκα τούτου οἱ τοιοῦτοι γονεῖς χρησιμοποιοῦν ταῦτα ὡς μέσον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀτομικῶν των ἐπιθυμιῶν καὶ συμφερόντων. Ὑπάρχουν μάλιστα πολλοὶ γονεῖς, ποὺ ἀποκρούουν καὶ κάθε προστατευτικὴν ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας ὑπὲρ τῶν παιδιῶν των. Ἄς ἀναλογισθῆ τις π.χ. τὴν πείσμονα ἀντιδρασίαν πολλῶν γονέων κατὰ τοῦ Νόμου περὶ ὑπο-

χρεωτικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰ σχολεῖα ἐπὶ ἕξ χρόνια ὅλων τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν κοριταῶν των, ἀπὸ τὴν στενὴν καὶ ἰδιοτελῆ σκέψιν τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν ὑπὲρ τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν τῆς οἰκογενείας των, ἢ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλων ἀτομικῶν συμφερόντων των. Ὡσαύτως ὑπάρχουν σήμερον πολλοὶ γονεῖς, ποὺ συνηθίζουσι τὰ τέκνα των νὰ περιορίζουσι τὸ βλέμμα των μόνον εἰς τὴν οἰκογένειάν των, νὰ ἐργάζωνται μόνον διὰ τὰ συμφέροντα αὐτῆς καὶ νὰ ἀφιερῶνται τὸ ἄτομόν των ἀποκλειστικῶς μόνον εἰς ταύτην. Ἡ τοιαύτη ὁλοκληρωτικὴ ἀπορρόφησις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν πρέπει, ὄντως, νὰ καταπέσῃ. Ἄντ' αὐτῆς δὲ μέσα εἰς τὴν μικρὰν οἰκογένειαν, μαζί με τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτήν, πρέπει νὰ καλλιεργηθῆ καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς μίαν εὐρυτέραν τοιαύτην. Πάλιν ὅμως μέσα εἰς τὰ ὅρια τῆς εὐρυτέρας οἰκογενείας, μέσα εἰς τὰ ὅρια τῆς πραγματικῆς μὲν, ἀλλ' ὅμως ἀπωτέρας καὶ διὰ τοῦτο κἄπως ἀφηρημένης οἰκογενείας τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, θὰ φαίνεται καθαρὰ ἡ μορφή τῆς σημερινῆς, μικρᾶς, πλησίον κειμένης καὶ διὰ τοῦτο περισσότερο συγκεκριμένης οἰκογενείας. Αὐτὴ πρώτη θραύει μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν παιδιῶν τὸ κέλυφος τοῦ ἀτομικισμοῦ, ποὺ περιβάλλει τὸ σπέρμα τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης. Αὐτὴ πρώτη θερμαίνει καὶ ζωογονεῖ τὸ σπέρμα τοῦτο καὶ φέρει τὴν ἀρχικὴν βλάστησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ ὀφείλει ἡ σημερινὴ οἰκογένεια νὰ μὴ περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἐκκόλαψιν τοῦ ἐμβρύου τῆς φιλαλληλίας τῶν τέκνων αὐτῆς. Ἡ σημερινὴ οἰκογένεια δὲν πρέπει νὰ σταματᾷ μόνον εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκδλάστησιν τοῦ δένδρου τοῦ ἀλτροῦτισμοῦ

τῶν παιδιῶν της. Ἐντὶ τούτου ὀφείλει αὕτη νὰ ἀναπτύσῃ τὸ ἔμβρυον τοῦτο εἰς βαθμὸν, ὥστε ἀργότερα τὸ ἄτομον νὰ ἠμπορῇ νὰ περιλαμβάνῃ μὲ τὸ βλέμμα του, μὲ τὴν σκέψιν του καὶ μὲ τὰς ἐνεργείας του ὁλόκληρον τὸ σύνολον τῶν ὁμοίων του, τὴν ὅλην κοινωνίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ ἐνσυνειδήτως καὶ καλύτερον ἀπὸ σήμερον τὴν ζωὴν αὐτῆς. Τότε θὰ δικαιούται ἡ μικρὰ οἰκογένεια νὰ διεκδικῇ ὑπὲρ αὐτῆς, γενικῶς ἀπὸ ὅλους, *μεγαλυτέραν ὑποστήριξιν, μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν καὶ περισσότερον σεβασμὸν ἀπὸ σήμερον.

***

* Ἄς ἔλθωμεν τώρα καὶ εἰς τὸ σχολεῖον.

Δὲν ἀναζητεῖ τις μάτην εἰς αὐτὰ τὸν ἀνθρωπισμὸν, ἔπως ματαίως ἀναζητεῖ τις αὐτὸν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν; Δὲν συμβαίνει καὶ εἰς αὐτὰ, ἔ, τι συμβαίνει καὶ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην σύγχρονον κοινωνικὴν ζωὴν; Δὲν ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτὰ ἡ αὐτὴ οὐσιώδης ἔλλειψις ἐκείνης; Δὲν λείπει καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἡ λεπτοτέρα πνοή, ὁ ὑψηλότερος ἀνθρωπισμὸς, ὁ σεβασμὸς δηλ. πρὸς τὰ παιδιὰ, πρὸς τοὺς ἀναπτυσσομένους ἀνθρώπους, καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῶν ὡς αὐτοσκοπῶν, ὡς φορέων τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας;

Καὶ ἔπειτα, δὲν παρατηρεῖται σήμερον καὶ μεταξὺ τῶν ποικίλων συστημάτων τῆς σχολικῆς μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν ἡ ἔλλειψις μιᾶς κοινῆς βάσεως, μιᾶς κοινῆς γενικῆς ἀρχῆς, ἔπως τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ποικίλας ὁργανώσεις τῆς κοινωνίας; Δὲν παρατηρεῖται δηλ. σήμερον ἡ ἀπουσία καὶ ἀπὸ τὰ διάφορα

μορφωτικὰ συστήματα ἐνὸς κοινοῦ ἰδανικοῦ, μιᾶς κοινῆς μεγάλης καὶ ἀπολύτου ἀληθείας, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν νὰ στηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν νὰ ἀπορρέῃ ὁλόκληρος ἡ ἐργασία καὶ ὅλαι αἱ προσπάθειαι κάθε εἶδους σχολείων;

Εἴτε θέλουν νὰ ὁμολογήσουν τοῦτο οἱ ἐργάται τῆς μορφώσεως τῶν νέων, εἴτε μὴ, ἔνα εἶναι τὸ ἀληθές: **ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἔλλειψεις ὑπάρχουν ὄντως εἰς τὰ σημερινὰ σχολεῖα.**

Καὶ ἀπὸ μὲν τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ προέρχεται ἡ ἀπουσία ἀπὸ τῶν σημερινῶν μας σχολείων κάθε εὐγενείας καὶ ἀγαθότητος. Εἰς τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ὑπερεκχειλίσις τῆς χυδαιότητος μέσα εἰς αὐτὰ. Καὶ τέλος εἰς τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν ὀφείλεται ὁ πολλαπλασιασμὸς μέχρις ἀηδίας καὶ μέχρις ἀποκαρδιώσεως τῶν προστριβῶν, τῶν ἀντεγκλήσεων, τῶν ἀλληλοὑπονομιέσεων, τῶν ἀλληλοκαταγγελιῶν, κ.τ.τ. μεταξὺ τῶν διδασκόντων πρὸς ἀλλήλους, ὡς καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν. ¹⁾

* Ἀπὸ δὲ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῶν σχολικῶν συστημάτων τῶν χρόνων ἡμῶν κάθε κοινῆς γενικῆς ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ τὴν ἀπουσίαν ἐξ αὐτῶν ἐνὸς κοινοῦ ἰδανικοῦ, προέρχεται ἡ ἀτελεύτητος ποικιλία τῶν σημερινῶν ἀλληλοαγνωσμένων ἐκπαιδευτικῶν μορφῶν, τὰ διάφορα ἀλλη-

¹⁾ Πρβλ. τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «*Χαρακτὴρ καὶ σχολεῖον*», ἔκδ. Ἀθηνῶν, 1927, (βιβλιοπωλεῖον Ζηκάκη) σ. 57—59.

λοσυγκρουόμενα σχολικά συστήματα, αἱ σημεριναὶ εἰδικαὶ σχολαί, ποὺ κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς τραβάει ἰδικόν της δρόμον, ποὺ κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς ἔχει ἰδικούς της, ἀτομικοῦ, καὶ ὑποκειμενικοῦ, σκοποῦς, ποὺ κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς κάνει, ὅ,τι θέλει καὶ ἐπιδιώκει, ὅ,τι τῆς ἀρέσει. Ἀλλὰ ἔτσι προέρχεται ἡ μεγάλη ἀταξία καὶ ἡ γενικὴ σύγχυσις ὄλων, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει τοῦτο καὶ μέσα εἰς τὸν λαβύρινθον καὶ εἰς τὸ χάος τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῶ ἡ πραγματικότης εἶναι μία, ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ καθολικὴ ἀλήθεια εἶναι ἐπίσης μία, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ὡσαύτως μία, καὶ ὁ μεγάλος νόμος τῆς συνθέσεως καὶ λειτουργίας αὐτῆς εἶναι μόνον ἓνας, ποὺ ἐπιβάλλει καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς μετόχους αὐτῆς ἓναν δρόμον, μίαν κατεύθυνσιν. Καὶ ἐκτὸς τούτων ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῶν σχολικῶν συστημάτων τῶν χρόνων μας μιᾶς κοινῆς γενικῆς ἀρχῆς καὶ ἑνὸς κοινοῦ ἰδανικοῦ προέρχεται καὶ ἡ ἄλλη ἀτελεῦτητος ποικιλία τῶν διαφόρων μαθημάτων μέσα εἰς κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ σημερινὰ σχολεῖα, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὔτε ἓνας πραγματικὸς δεσμὸς μεταξὺ αὐτῶν, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ μέσα εἰς αὐτὰ καμμία ἐσωτερικὴ συνάφεια, καμμία κοινὴ κατεύθυνσις.

Καὶ συγκεκριμένως : εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν ὑπάρχουν σχολεῖα μικρὰ· σχολεῖα παρημελημένα· σχολεῖα μὲ διδασκάλους οἰασδήποτε προελεύσεως· σχολεῖα διὰ τοὺς πτωχοὺς· μὲ ξεχωριστοὺς σκοποῦς· εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐργασία γίνεται ὅπως-ὅπως, διὰ νὰ μάθουν τὰ παιδιὰ τῶν ταπεινῶν καὶ καθυστερημένων χωρικῶν καὶ τῶν περιφρονημένων ἐργατῶν ὀλίγα κολουδογράμ-

ματα, ὅσο γιὰ νὰ σημαδεύουν κάπως τὸ ὄνομά των— καὶ ἀπέναντι αὐτῶν ὑπάρχουν ἄλλα σχολεῖα· ἰδιωτικά καὶ δημόσια· σχολεῖα καλύτερα· σχολεῖα μεγάλα· σχολεῖα πλήρη· σχολεῖα μὲ προσωπικὸν τοὺς μετεκπαιδευθέντας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον δημοδιδασκάλους· διὰ τὰ παιδιὰ τῶν ἀστικῶν τάξεων· μὲ ἰδιαίτεροὺς σκοποῦς καὶ μὲ ξεχωριστὰς κατευθύνσεις· διὰ νὰ παρασκευάζουν τὰ παιδιὰ τῶν τάξεων τούτων διὰ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα. Τὰ ἀνώτερα πάλιν σχολεῖα διακρίνονται εἰς κλασσικὰ γυμνάσια μὲ ἰδιαίτερα ἰδανικά· εἰς πρακτικὰ λύκεια μὲ ἄλλους, ὅλως διόλου ξένους καὶ διαφορετικοὺς σκοποῦς· εἰς ἐμπορικὰς σχολὰς μὲ ἄλλας, ἐντελῶς ἀντιθέτους κατευθύνσεις κ.τ.λ., κ.τ.λ., χωρὶς κανένα ἐσωτερικὸν δεσμὸν μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων εἰδῶν σχολείων· χωρὶς καμμίαν πραγματικὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν μεταξὺ αὐτῶν· χωρὶς κανένα κοινὸν ἰδανικόν· ἀλλὰ μόνον μὲ ξεχωριστὰς βλέψεις, μὲ ξεχωριστὰς ἐπιθυμίας καὶ μὲ ἀμοιβαίαν ὑποτίμησιν καὶ περιφρόνησιν, καὶ μὲ ὄξυν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ των, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐν λόγῳ σχολείων.

Καὶ ὅ,τι συμβαίνει μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν σχολείων, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μέσα εἰς τὰ σπλάγγνα κάθε ἑνὸς ἀπὸ αὐτὰ. Μέσα δηλ. εἰς κάθε σχολεῖον ὑπάρχουν ποικίλα μαθήματα: Ὀρθοσκευτικά, Ἑλληνικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Γυμναστικὴ, Τεχνικά, καὶ Λατινικά, Γαλλικά κ.τ.λ. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν μαθημάτων αὐτῶν δὲν ὑπάρχει καμμία συνάφεια καὶ κανένας δεσμὸς. Τὸ κάθε μάθημα γίνεται κατὰ τρόπον ἐντελῶς

ξένον πρὸς τὰ ἄλλα μαθήματα. Ὁ κάθε διδάσκαλος μέσα εἰς κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω μαθήματα κάνει, ὅ,τι αὐτὸς θέλει. Ὁ κάθε διδάσκαλος ἔχει ἰδικούς του, ξεχωριστούς, ἀτομικούς, ὑποκειμενικούς σκοπούς. Ὁ κάθε διδάσκαλος μέσα εἰς τὸ μάθημα καὶ εἰς τὸν κύκλον τῆς δράσεώς του κυττάζει μόνον τὸν ἰδικόν του δρόμον. Συνήθως μάλιστα εἰς τὸ ἓνα μάθημα ἐκτοξεύονται καὶ ὑποτιμητικοὶ ὑπαινιγμοὶ ἐναντίον ὄλων τῶν ἄλλων τοιούτων καὶ ἀντιστρόφως. Ἔτσι ἀπὸ τὰ διάφορα μαθήματα ἀποτελεῖται ἓνα περιπεπλεγμένον σύμπλεγμα ἀλληλοσυγκρουομένων γνώσεων, ἓνα νεκρὸν καὶ ἀψυχον ἄθροισμα ἀπὸ ἐννοίας, ἓνας μεγάλος σωρὸς ἀπὸ λέξεις, πλήρης ἀπὸ ἀντιφάσεις, πλήρης ἀπὸ ἀταξίαν καὶ σύγχυσιν, γεμᾶτος ἀπὸ ψευδοσοφίαν, ἀπὸ ἀφροσύνην καὶ ἀηδίαν.

Καὶ ἡ αὐτὴ ἔλλειψις μιᾶς κοινῆς ἀρχῆς, καὶ ἡ αὐτὴ ἀπουσία μιᾶς κοινῆς κατευθύνσεως, καὶ ἡ αὐτὴ ἀταξία καὶ σύγχυσις, ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ποικίλων εἰδῶν σχολείων καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων μαθημάτων αὐτῶν, ἡ ἴδια ἔλλειψις καὶ ἡ ἴδια ἀταξία καὶ σύγχυσις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν διδασκάλων, τῶν εἰδικῶν διὰ τοὺς διαφόρους κλάδους μαθημάτων. Ἔτσι π. χ. οἱ θεολόγοι ἴδρυσαν ἴδιαν ἔνωσιν μὲ ἴδιον πρόγραμμα, μὲ ἰδιαίτερούς σκοποὺς καὶ ἰδιαίτερα συμφέροντα. Οἱ φιλόλογοι ἀπετέλεσαν ἴδιον σύλλογον, ποὺ ἔχει καὶ αὐτὸς ἰδικόν του πρόγραμμα μὲ ἐντελῶς ξεχωριστοὺς σκοποὺς καὶ ξεχωριστὰ συμφέροντα. Ὁ σύνδεσμος τῶν φυσικῶν ἔχει καὶ αὐτὸς ἰδιαίτερον πρόγραμμα μὲ ἀντιθέτους σκοποὺς, καὶ ἀντιθέτους κατευθύνσεις.

Περαιτέρω οἱ διδάσκοντες τὴν Γυμναστικὴν συνέπηξαν καὶ αὐτοὶ ἴδιας ὀργανώσεις πρὸς ἐπιδίωξιν ἄλλων σκοπῶν καὶ ἄλλων συμφερόντων κτλ. Καὶ τέλος ἄλλους συλλόγους ἴδρυσαν οἱ μετεκπαιδευθέντες δημοδιδάσκαλοι καὶ ἄλλους οἱ ἐκ διδασκαλείων προερχόμενοι· καὶ μεταξὺ τούτων ἄλλους οἱ παλαιοὶ πρωτοβάθμιοι, καὶ ἄλλους οἱ νεώτεροι τοιοῦτοι, καὶ ἄλλους οἱ ὑποδιδάσκαλοι κ.τ.λ. κ.τ.λ., καὶ ὅλοι αὐτοὶ μὲ ξεχωριστοὺς σκοποὺς καὶ πρὸς ἐπιδίωξιν ξεχωριστῶν συμφερόντων, ἐνῶ τὸ σχολεῖον εἶναι ἓν, ἡ παιδαγωγουμένη γενεὰ μία, καὶ μία καὶ μόνη ἡ κοινωνία μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι αὐτοὶ ἐργάζονται καὶ ζοῦν. Καὶ ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν τῶν ξεχωριστῶν συλλόγων καὶ τῶν ξεχωριστῶν σκοπῶν καὶ συμφερόντων εἶναι αἱ πολλαὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν, ἡ ἀμοιβαία ὑποτίμησις καὶ περιφρόνησις αὐτῶν, ἡ σύγκρουσις καὶ ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν, ἡ ἀπώλεια δυνάμεων εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας, πρὸς ζημίαν τοῦ ἔργου τῶν, πρὸς βλάβην τοῦ σχολείου καὶ δι' αὐτοῦ καὶ τῆς ὅλης κοινωνίας.

Ἄλλὰ ὅπως εἰς τὴν κοινωνίαν, ἔτσι καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν σχολείων, τὸ ἰσχυρὸν ἀντιστάθμισμα καὶ τὸ δραστικὸν φάρμακον κατὰ τῆς συγχύσεως αὐτῶν πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ ἡ εἰσαγωγή καὶ ἡ ἐπικράτησις εἰς αὐτὰ τῆς μεγάλης ἀληθείας τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐξυγιάνσις δηλ. τοῦ σχολείου θὰ ἐπέλθῃ, ἀν μεταξὺ τῶν παικίλων ἐνώσεων τῶν διαφόρων εἰδικῶν διδασκάλων, ὅπως καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων μαθημάτων καὶ τῆς ποικίλης ἐργασίας κάθε σχολείου, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν σχολείων, καλλιεργηθῇ καὶ ἐπι-

κρατήση ή ιδέα της αμοιβαίας ὄλων αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτήσεως, ή προσέγγις αὐτῶν, ή ἔνωσις ὄλων αὐτῶν, ή *κοινωνία* τούτων, πρὸς ἐπιδίωξιν ἐνὸς κοινοῦ ἰδεώδους, πρὸς πραγμάτωσιν τῆς μιᾶς καὶ μόνῃς ἀντικειμενικῆς καὶ καθολικῆς ἀληθείας. ¹⁾

Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν κυρίαν γραμμὴν τῶν προσπαθειῶν κάθε διδασκάλου κάθε σχολείου. Ὅλοι δηλ. οἱ διδάσκαλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὄλων τῶν σχολείων, κατωτέρων, μέσων καὶ ἀνωτάτων, πρέπει νὰ προσπαθοῦν, ὁ καθένας μὲ τὸ ἰδικόν του μάθημα, καὶ ὁ καθένας μὲ τὸν ἰδικόν του τρόπον τὸ ἔν, μέγα καὶ ὑψιστον, τοῦτο: νὰ συνηθίζουσι διαρκῶς ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν μέχρι τῆς ἀνωτάτης τάξεως σπουδῶν, οἰουδήποτε σχολείου, τοὺς νέους ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἐργατικῶν καὶ ἀστῶν, ἰσχυρῶν καὶ ἀδυνάτων, εἰς ἔμπρακτον αμοιβαίαν ἀγάπην, εἰς εἰλικρινῆ καὶ ἁρμονικὴν μὲ ὄλους τοὺς συμμαθητάς των συνεργασίαν, εἰς τὴν συνένωσιν ὄλων εἰς ἓν. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἔθιστον αὐτῶν ὄλοι οἱ διδάσκαλοι ὄλων τῶν σχολείων, ὁ καθένας μὲ τὸ ἰδικόν του μάθημα καὶ ὁ καθένας μὲ τὸν ἰδικόν του τρόπον, πρέπει νὰ ἀποδεικνύουσι, εἰς κάθε στιγμὴν καὶ εἰς κάθε εὐκαιρίαν, εἰς ὄλους τοὺς νέους ὄλων τῶν τάξεων, πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἐργατικῶν καὶ ἀστῶν, ἰσχυρῶν καὶ ἀδυνάτων, τοὺς ἀναποφεύκτους φυσικοὺς

¹⁾ Πρὸς τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «περὶ κοινωνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφώσεως», ἔκδ. Ἀθηνῶν, 1922, (βιβλ. Ζητάκη) σ. 13 κ.ε. καὶ σ. 72 κ.ε.

δεσμοὺς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τὴν φυσικὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων, τὴν γενικὴν ὑποχρέωσιν ὄλων πρὸς τήρησιν αὐτῆς, καὶ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν ὑφέλειαν καὶ τὸν ὑψιστον πολιτισμόν, ποῦ θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἐνσυνείδητον καὶ ἐκουσίαν συμμόρφωσιν καὶ ὑποταγὴν ὄλων εἰς αὐτήν. Αὐτὸς εἶναι ὁ μέγας βόλος καὶ ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ Σχολείου μέσα εἰς τὴν σημερινὴν φρικτὴν διάσπασιν τῆς κοινωνίας. Ἡ παρασκευὴ τῆς καθολικῆς συνεργασίας, τῆς ἀδελφικῆς τῶν πάντων ἀγάπης καὶ ἀλληλεγγύης, αὐτὸ εἶναι τὸ ὑψιστον κήρυγμα τῆς Ἀγωγῆς. Ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος τῆς αμοιβαίας ἐξαρτήσεως τῶν ἀνθρώπων, παραλλήλως πρὸς τὰς ποικίλας σημερινὰς, ἀλληλομισουμένας καὶ ἀλληλοτραγωμένας ὀργανώσεις καὶ ὁμοσπονδίας αὐτῶν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου ὑπεράνω τῆς πάλης τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἡ παρασκευὴ τῆς συμφιλώσεως αὐτῶν, «*τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως*» καὶ «*τῆς μιᾶς ποίμνης*» αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἡ μόνη χρήσιμος ἀποστολὴ τοῦ Σχολείου, σύμφωνος πρὸς τὴν μεγάλην Ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὸν γενικὸν νόμον τοῦ σύμπαντος. Τοιαύτη προσπάθεια πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀσάλευτον βάσιν κάθε εἶδους αὐτῶν. Τοιαύτη προσπάθεια πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὸν μοναδικὸν σκοπὸν καὶ τὴν μοναδικὴν κατεύθυνσιν κάθε διδασκάλου. Τὸ ἔμβλημα κάθε σχολείου πρέπει νὰ εἶναι: *κοινωνικὴ ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν*. Ἴδου ἡ νέα ἐπιστήμη τοῦ σχολείου. Ἴδου ἡ νέα παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη. Ἴδου ἡ *κοινωνιολογικὴ παιδαγωγικὴ*. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐδρίσκομεν τὴν λύσιν τοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος *Κοινωνιολογικῆ Παιδαγωγικῆς*.

ἔργου τεθέντος προβλήματος περί τοῦ ἔργου τοῦ σχολείου μέσα εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν σύγχυσιν. ✕

Οἱ ἀγῶνες πρὸς περιορισμὸν τῆς διδασκαλίας τῶν λατινικῶν, ἢ καὶ ἄλλων κλασσικῶν μαθημάτων, καὶ πρὸς ἀντικατάστασιν τούτων διὰ πρακτικῶν γνώσεων, ἤμποροῦν νὰ ἐξακολουθήσουν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅπως καὶ σήμερον. Ὡσαύτως αἱ διάφοροι προσπάθειαι πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς διδασκαλίας γεωργικῶν καὶ ἄλλων τοιούτων μαθημάτων θὰ καταβάλλωνται καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅπως καὶ σήμερον. Ἄλλ' ἢ κοινωνιολογικὴ παιδαγωγικὴ γνωρίζει εἰς ἡμᾶς, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ μαθήματα, **μόνα**, ἂν δὲν παρακολουθοῦνται συγχρόνως καὶ ἀπὸ συστηματικὴν ἄσκησιν τῶν παιδιῶν εἰς τὸν ἀλτρουϊσμὸν, ἤμποροῦν μὲν, ἴσως, νὰ παρασκευάσουν καλοθρεμμένους ἀτομικιστάς, οὐδέποτε ὅμως θὰ ἠμπορέσουν νὰ παρασκευάσουν ἐνσυνειδήτους παράγοντας τῆς εὐτυχίας τῆς ὅλης κοινωνίας.

Περαιτέρω : αἱ μέριμναι διὰ τὴν σωματικὴν εὐεξίαν τῶν παιδιῶν τῶν σχολείων καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀγάπης αὐτῶν πρὸς τὴν καθαριότητα, πρὸς τὴν γυμναστικὴν, πρὸς τὰς ἀθλοπαιδιάς, πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ὑπαίθρου κ.τ.λ., κ.τ.λ., ἤμποροῦν καὶ ὀφείλου νὰ καταβάλλωνται : καὶ εἰς τὸ μέλλον, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ σήμερον. Ἐπίσης αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν σωματικῶν δεξιότητων αὐτῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ γίνωνται καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἐπίσης περισσότερο ἀπὸ σήμερον. Ἄλλ' ἢ νέα παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη δεικνύει εἰς ἡμᾶς, ὅτι ὅλαι αὐταὶ

αἱ προσπάθειαι, **μόναι**, ἂν δὲν συνοδεύωνται συγχρόνως καὶ ἀπὸ ἐθισμὸν τῶν παιδιῶν εἰς τὴν φιλαλληλίαν, ἤμποροῦν μὲν ἴσως νὰ παρχάγουν ἀπὸ αὐτὰ γεροὺς ἐγωϊστάς, οὐδέποτε ὅμως ἤμποροῦν νὰ ἀνυψώσουν αὐτὰ εἰς συντελεστάς τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου τοῦ συνόλου.

Ὡσαύτως : πρὸς καλλιέργειαν λεπτῆς ὀμιλίας, καὶ εὐγενικῶν ἐξωτερικῶν τρόπων συμπεριφορᾶς καὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς καλαισθησίας τῶν παιδιῶν ἐπιβάλλεται καὶ εἰς τὸ μέλλον κάθε προσοχὴ καὶ προσπάθεια. Ἄλλὰ ἡ νέα ἐπιστήμη τοῦ σχολείου κηρύττει, ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ προσπάθειαι, **μόναι**, ἔταν δὲν περιβάλλωνται συγχρόνως καὶ ἀπὸ ἓναν εἰλικρινῆ καὶ ἀνεξάντλητον σεβασμὸν πρὸς ὅλους τοὺς ὁμοίους των, ἤμποροῦν μὲν νὰ καταστήσουν τὰ παιδιά νέους κομφοὺς καὶ ἐγωπαθεῖς, ποτὲ ὅμως δὲν συντελοῦν καὶ δὲν ἐξασφαλίζουν μίαν καλυτέραν καὶ ὑψηλοτέραν, μίαν ἡμερον καὶ εἰρηλικὴν ζωὴν δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἐπίσης : αἱ διάφοροι ὀργανώσεις καὶ αἱ ὁμοσπονδία τῶν δημοδιδασκάλων καὶ αἱ ξεχωρισταὶ ὀργανώσεις καὶ αἱ ὁμοσπονδία τῶν λειτουργῶν τῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ αἱ ἰδιαιτέραι ἐνώσεις τῶν Μαθηματικῶν, τῶν Φυσικῶν, τῶν Θεολόγων, τῶν Γυμναστῶν κτλ., κτλ., θὰ ὑπάρχουν καὶ πάντοτε ὅπως καὶ σήμερον. Ὡσαύτως αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν διὰ τὴν οικονομικὴν βελτίωσιν, αἱ προσπάθειαι αὐτῶν διὰ τὰ διδακτήρια καὶ τὰ σχολικὰ ὄργανα, αἱ ἀνησυχία αὐτῶν διὰ τὸν συγχρόνισμὸν τῶν προγραμμάτων, διὰ τὰς διδακτικὰς μεθόδους, διὰ τὸ

γλωσσικόν πρόβλημα, διὰ τὴν καλυτέραν διοίκησιν κ.τ.λ., κ.τ.λ., ἔλα αὐτὰ θὰ ἐξακολουθήσουν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅπως καὶ σήμερον. Ἄλλα ἔλα αὐτὰ θὰ εἶναι δεύτερα καὶ ὑστατά. Ἐνῶ κυρίως καὶ πρὸ παντός, παραλλήλως πρὸς ταῦτα καὶ ὑπεράνω αὐτῶν, ἔλαι αἱ ὀργανώσεις καὶ ἔλαι αἱ ἑμοσπονδίαί των διδασκάλων θὰ ἐπιδιώκουν ἕν πρῶτον καὶ ὕψιστον : πῶς νὰ καταστήσουν τὰ μέλη αὐτῶν ἱκανὰ εἰς τὸ νὰ ἐθίξουν τὰ παιδιὰ ἄλλης τῆς κοινωνίας, μικρὰ καὶ μεγάλα, πτωχὰ καὶ πλούσια, εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν ὁμοίων των καὶ εἰς σεβασμὸν πρὸς ἄλληλα, διὰ νὰ διαπλάσουν ἀπὸ αὐτὰ ἐνσυνειδήτως φιλαλλήλους πολίτας, ἔργῳ ἀλτρουϊστάς, γερούς καὶ προθύμους ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν εἰς θυσίας ὑπὲρ τῶν πλησίων των, ἐκουσίως χρήσιμα μέλη τῆς Πατρίδος των. Ἔτσι δὲ δὲν θὰ ἔχωμεν μόνον ποικίλας ὀργανώσεις καὶ ἑμοσπονδίας διδασκάλων, ἀλλὰ ὑπὸ τὰ διάφορα εἶδη καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῶν θὰ ἔχωμεν ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ἰδεώδες, μίαν προσπάθειαν, ἕναν σκοπὸν.

Καὶ τέλος : τὰ διάφορα εἶδη σχολείων θὰ ὑπάρχουν πάντοτε, ὅπως καὶ σήμερον. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή αὐτῶν θὰ εἶναι καὶ εἰς τὸ μέλλον διάφορος, ὅπως καὶ σήμερον. Θὰ ὑπάρχουν δηλ. καὶ εἰς τὸ μέλλον πολλὰ εἶδη σχολείων : μικρὰ καὶ μεγάλα, δημόσια καὶ ἰδιωτικά, δημοτικά σχολεῖα, κλασσικὰ γυμνάσια καὶ πρακτικὰ λύκεια, καὶ ἐμπορικὰ σχολαὶ κ.τ.τ. καὶ ἀργότερα θὰ ἰδρυθῶν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλα εἶδη αὐτῶν, π.χ. ἡμικλασσικὰ γυμνάσια μετὰ γεωργικὴν κατεύθυνσιν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα μετὰ βιομηχανικὴν χροιάν, καὶ ἄλλα τοι-

αὐτα μετὰ ναυτικὴν τοιαύτην, κ.τ.λ., κ.τ.λ., καὶ κάθε ἕνα ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἐφοδιάζῃ τὰ παιδιὰ μετὰ διαφορετικὰ μέσα, ἀναλόγως τοῦ τύπου αὐτοῦ. Κατὰ βάθος ὅμως ἔλα τὰ σχολεῖα θὰ εἶναι ἐντελῶς ὅμοια μετὰξὺ των. Καθ' ὅσον ἀπὸ παντοῦ θὰ ζητοῦν νὰ δώσουν εἰς τὰ παιδιὰ, μετὰ διαφορετικὰ μὲν μέσα, ἀλλὰ ἕναν καὶ τὸν αὐτὸν ἐθισμόν καὶ ἀπὸ παντοῦ θὰ ζητοῦν νὰ ἀφυπνίσουν εἰς αὐτὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν συναίσθησιν : τὴν συναίσθησιν τοῦ ὀφειλομένου ἐνεργοῦ σεβασμοῦ πρὸς κάθε ἄνθρωπον, πρὸς τὴν μίαν ἐνιαίαν κοινωνίαν. Ὅλα δηλ. τὰ σχολεῖα, τὸ κάθε ἕνα μετὰ τοὺς εἰδικούς του διδασκάλους καὶ μετὰ τὰ ἰδιαίτερα του μαθήματα, θὰ ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ καταστήσουν ἔλα τὰ παιδιὰ, καὶ τῶν ἐργατικῶν καὶ τῶν ἀστικῶν τάξεων, ἐξ ἴσου ἱκανὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ κοινωνικοῦ ἰδεώδους. Ὅλα τὰ εἶδη τῶν σχολείων, δημοτικά, μέσα καὶ ἀνώτατα, ἰδιωτικά καὶ δημόσια, θὰ ἐπιδιώκουν μετὰ διαφορετικὰ μέσα νὰ καταστήσουν ἔλα τὰ παιδιὰ, πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἰσχυροῦς ἐνσυνειδήτους παράγοντας τῆς εὐτυχίας τῆς Πατρίδος των καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος. Ἔτσι δὲν θὰ ἔχωμεν μόνον πολυεῖδη μὸρφωσιν, ἀλλὰ ὑπὸ τὰ διάφορα εἶδη καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῶν ἢ μὸρφωσις θὰ εἶναι μία, πρὸς ἕναν σκοπὸν, πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, πρὸς ἕν ἰδεώδες.

Καὶ ἡ αὐτὴ ἐνότης, ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχη μετὰξὺ τῶν διαφόρων διδασκαλικῶν ὀργανώσεων, ὡς καὶ μετὰξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν σχολείων καὶ τῶν ποικίλων μαθημάτων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν, αὐτὴ ἡ ἴδια ἐνότης πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰς

ενεργείας κάθε διδασκάλου. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἔχω-
 μεν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους κοινωνικὰ παραδείγματα,
 καὶ φιλαλληλὸν διαγωγὴν, καὶ ἀλτρουϊστικὴν συμπε-
 ριφορὰν, καὶ πρόθυμον συνεργασίαν αὐτῶν μετὰ τοὺς συν-
 ἀδελφούς καὶ μαθητὰς των, μόνον μέσα εἰς τὸ σχολεῖον,
 καὶ ἄλλην διαγωγὴν καὶ ἀντίθετα παραδείγματα, καὶ
 ἐγωϊστικὴν συμπεριφορὰν καὶ ἀτομισμὸν καὶ ἰδιοτε-
 λειαν αὐτῶν, καὶ ἀπροθυμίαν πρὸς συνεργασίαν καὶ
 ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ἔξω ἀπὸ τὸ scho-
 λεῖον. Ὡσαύτως δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀπὸ τοὺς δι-
 δασκάλους κοινωνικοὺς λόγους, καὶ φιλαλληλοὺς συμ-
 βουλὰς, καὶ ἀλτρουϊστικὰς παροτρύνσεις μέσα εἰς τὸ
 σχολεῖον, καὶ ἄλλους λόγους καὶ ἄλλας συμβουλὰς αὐ-
 τῶν, ὀλιγώτερον φιλαλληλοὺς, ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖον,
 ἀπὸ τὸν φόβον, μήπως θεωρηθοῦν σχολαστικοὶ ἀπὸ τοὺς
 ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ τέλος δὲν πρέπει οἱ διδάσκα-
 λοι μέσα μὲν εἰς τὸ σχολεῖον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν
 μαθημάτων καὶ τῶν ἐργασιῶν των, νὰ παίρουν ἕνα
 ἰδιαιτέρον ὄψος πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ μαθητὰς,
 γλυκὺ, φιλικόν, εὐγενικόν, ἡμερον, καὶ ἄλλο ὄψος, ψυ-
 χρὸν καὶ ξένον, ὕστερα ἀπὸ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων.
 Τοιαῦται μεταπτώσεις εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς
 ὑποδείξεις τῶν διδασκάλων γεννοῦν ἀταξίαν καὶ σύγ-
 χυσιν μέσα εἰς τὸ πνεῦμα τῶν παιδιῶν. Τοιαῦται ἄλ-
 λαγαὶ καὶ τοιαῦται ἀντιθέσεις εἰς τὴν διαγωγὴν καὶ
 εἰς τὰς σχέσεις τῶν διδασκάλων πρὸς τὰ παιδιά διατα-
 ράσσουν τὴν ψυχὴν αὐτῶν, καὶ καθιστοῦν αὐτὰ ἀστα-
 θῆ, εὐμετάβολα, ἀχαρκτηρίιστα, ἀνώμαλα, ἀνισόρ-
 ροπα. Πρὸς ἀποφυγὴν ὧτων αὐτῶν πρέπει οἱ διδάσκα-
 λοι εἰς κάθε στιγμὴν καὶ εἰς κάθε ὥραν, μετὰ τοὺς λό-

γους των καὶ μετὰ τὴν διαγωγὴν των, μετὰ ἡρεμίαν καὶ μετὰ
 σταθερότητα, νὰ δεικνύουν εἰς τὰ παιδιά ἕνα μόνον
 δρόμον, τὸν δρόμον τῆς συνεργασίας μετὰ τῶν ὁμοίων
 των καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς κάθε ἀνθρώπον. Ἔτσι
 μόνον ὑπάρχει ἐλπίς νὰ παρασύρουν οὗτοι τὰ παιδιά
 εἰς τὸν δρόμον των.

Ὑπάρχουν σήμερον πολλοὶ γονεῖς, ποὺ νομίζουν, ὅτι
 ἐκπληροῦν τὸ χρέος των διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν
 των, ὅταν τὰ στέλλουν ἐλόκληρον τὴν ἡμέραν εἰς τὸ
 σχολεῖον, διὰ νὰ ἀκούσουν εἰς αὐτὸ διαφόρους συμ-
 βουλὰς καὶ διάφορα διηγήματα ἀπὸ τὸν διδάσκαλον,
 ἀπὸ τὸν ἀναπόφευκτον αὐτὸν πατέρα, μετὰ τὰς πολλὰς
 του καὶ ὑπερβολικὰς καὶ παραδόξους ἀπαιτήσεις. Συμ-
 βαίνει μάλιστα οἱ γονεῖς αὐτοὶ καὶ νὰ παρακολουθοῦν
 κάποτε-κάποτε καὶ τοὺς ἐλέγχους καὶ τὰ τετράδια τῶν
 παιδιῶν των. Καὶ ἡσυχάζουν καὶ παρηγοροῦνται τότε
 μόνον, ὅταν βλέπουν, ὅτι τὰ παιδιά των ἔχουν νὰ ἐκ-
 τελέσουν καὶ εἰς τὸ σπῆτι, μέχρι τῆς ὥρας τοῦ ὕπνου,
 διάφορα σχολικὰ καθήκοντα, καὶ, ἴσως-ἴσως, ὅταν τὰ
 παιδιά των βλέπουν τοιαῦτα καθήκοντα καὶ εἰς τὸν
 ὕπνον των. Καὶ αὐτοῦ περιορίζονται ἔλαι αἱ φροντίδες
 τῶν ἐν λόγῳ γονέων διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν των.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο προέρχεται τὰς περισσοτέρας
 φορές ἀπὸ τὴν μεγάλην ἀγνοίαν τῶν γονέων εἰς τὸ
 ζήτημα τῆς ὀρθῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν των. Ἡ ἀ-
 γνοία αὕτη τοὺς κάμνει νὰ ἀναθέτουν ὅλο τὸ βαρὺ ἔρ-
 γον τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν των εἰς τοὺς ἀνισχύρους
 ὤμους ἐνὸς μόνου προσώπου, τοῦ διδασκάλου, καὶ πε-

ριμένουν ὕστερα ἀπὸ αὐτὸν τὴν πλήρη ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου. Ἄλλοτε πάλιν οἱ γονεῖς εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ἐργάζωνται ὅλην τὴν ἡμέραν μακρὰν ἀπὸ τὰ παιδιά των καὶ δὲν τοὺς ἀπομένει οὔτε μία στιγμή, διὰ νὰ φροντίσουν δι' αὐτά. Ἀναγκάζονται τότε νὰ ἀφήσουν ὅλας τὰς φροντίδας διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν των εἰς τὸν διδάσκαλον. Ἐνίοτε ὅμως τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἤμπορεῖ νὰ προέρχεται καὶ ἀπὸ ταπεινὰς ἀτομικὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, ἀπὸ ἠδυπάθειαν αὐτῶν. Ὑπάρχουν δηλ. μερικοὶ γονεῖς, ποὺ θέλουν νὰ ἔχουν τὰ χέρια των ἐλεύθερα πρὸς ἀπόλαυσιν. Τὰ παιδιά των ἀποτελοῦν δι' αὐτοὺς ἓνα μεγάλο πρόσκομμα πρὸς τοῦτο. Διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ αὐτὰ τοὺς παίρνουν ἓνα ἢ περισσοτέρους οἰκοδιδασκάλους ἢ οἰκοδιδασκαλίσσας, ἢ, ἀσφαλέστερον δι' αὐτοὺς, τὰ κλείουν συνήθως εἰς ἰδιωτικὰ ἐκπαιδευτήρια μὲ οἰκοτροφεία, πληρώνοντες ἀφειδῶς εἰς αὐτά. Καὶ θεωροῦν τοῦτο ἀρκετὸν ἐκ μέρους των διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν των.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθουν ὅλοι οἱ γονεῖς, ὅτι τόσαι μόνον φροντίδες αὐτῶν διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν των δὲν εἶναι ἀρκεταί, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς αὐτὰ ὀρθὴν τοιαύτην. Εἶναι ἀνάγκη νὰ κηρυχθῇ, εἰς ὅλους τοὺς γονεῖς φανερά, ὅτι οἱ διδάσκαλοι, μόνον, δὲν ἤμποροῦν νὰ διεξαγάγουν ἐπιτυχῶς τὸ βαρὺ ἔργον τῆς ἀληθινῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν των. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐννοήσουν ὅλοι οἱ γονεῖς, ὀλοκλήρως ἢ κοινωνία, ὅτι διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν των χρειάζεται καὶ περισσότερο, ἀπὸ ὅ,τι γίνεται σήμερον: κατὶ πε-

ρισσότερον δηλ. ἀπὸ τὴν ἀνάθεσιν ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου τούτου μόνον εἰς ἄλλους, μόνον εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ εἶναι ἀνάγκη τέλος νὰ καταλάβουν ὅλοι αὐτοί, ὅτι τὸ περισσότερο αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ καταβάλουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι γονεῖς, αὐτὴ ἢ ἰδία κοινωνία.

Διὰ τὴν ἀγωγὴν δηλ. τῶν παιδιῶν δὲν πρέπει νὰ ἀρκοῦνται οἱ γονεῖς καὶ ἡ κοινωνία μόνον εἰς τὰς εἰδικὰς ὀργανώσεις, ποὺ καλοῦνται σχολεῖα, μὲ τὸ εἰδικὸν προσωπικὸν των, τοὺς διδασκάλους, ὅπως τοῦτο γίνεται σήμερον. Ἡ καθημερινὴ πείρα δεικνύει χειροπιαστά, ὅτι αἱ εἰδικαὶ σχολικαὶ ὀργανώσεις, μένουσαι μόναι εἰς τὸ ἔργον των, φέρουν μικρὰ ἀποτελέσματα. Παρ' ὅλην τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν, καὶ ὅταν ἀκόμη μέσα εἰς τὰ σχολεῖα καταβάλλονται φιλοτίμως εἰλικρινεῖς προσπάθειαι, συνήθως τὰ παιδιά παραμένουν πάλιν ἀνείλικρινῆ, ἀπειρόκαλα, ὀκηγρά, ἰδιοτελεῖ, ἐγωπαθῆ, ἀτομικισταί, καὶ ἐπομένως ἀχρηστα διὰ κοινωνικὴν ζωὴν. Ἐνίοτε μάλιστα, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἠθικὰς ὁδηγίας τῶν σχολείων, μερικά παιδιά βγαίνουν ἀπὸ αὐτὰ ἐπιβλαβῆ καὶ ἐπικίνδυνα διὰ τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας, φθάνοντα κάποτε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ξεμπερδεύουν τὸν πλησίον των διὰ τὸ τίποτε.

Διὰ τοῦτο, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ὄντως ὁ ἐθισμὸς τῶν παιδιῶν εἰς τὴν συνεργασίαν μὲ τοὺς ὁμοίους των καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν πρὸς αὐτοὺς, πρέπει νὰ καταλάβῃ καλὰ ὀλοκλήρως ἢ κοινωνία, ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν μόνον ἰδιαίτερα μορφωτικὰ καταστήματα. Διὰ νὰ ἐπιτύγῃ ὁ ἐθισμὸς τῶν παιδιῶν εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐξημέ-

ρωσιν, εἰς τὸν βαθὺν ἀνθρωπισμόν, εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀρετὴν, πρέπει νὰ καταλάβουν βαθεῖα ὄλοι οἱ ἀνθρωποι, ὅτι ὀφείλουν ὄλοι αὐτοί, ὄλοι αἱ οἰκογένειαι, ὄλοκληρος ἡ κοινωνία, ὄλοκληρος ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμός, ὄλοκληρος ὁ πολιτισμός, νὰ γίνουσι καὶ αὐτοὶ ὀλίγον σχολεῖον. Παραλλήλως δηλ. πρὸς τὰ εἰδικὰ μορφωτικὰ καταστήματα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν καὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέραν μορφωτικὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ὄχι μόνον παιδαγωγικὴν τέχνην καθ' ἑαυτήν, ὡς χωριστὴν ἀσχολίαν εἰδικῶν τιῶν προσώπων, ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν καὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα καλὰ παραδείγματα φιλεργίας, καθαριότητος, εὐλικρινείας, συνεργασίας, φιλαλληλίας, αὐτοθυσίας, ἐνεργοῦ καὶ καθολικοῦ σεβασμοῦ κ.τ.τ. καὶ ὀλόγουρα ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ὡς ἀπαραίτητον ἔρον κάθε ζωῆς. Ὅχι μόνον καλωσύνην καὶ εὐπρέπειαν καὶ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν καθ' ἑαυτὰς, ὡς ἰδιαιτέραν ὑπόθεσιν ὀρισμένης μόνον τάξεως ἀνθρώπων, ἢ δι' ὀρισμένας μόνον ἡμέρας καὶ ὥρας, ἀλλὰ μαζί με αὐτὰ καὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέραν ἠθικὴν καὶ πραγματικὴν θρησκευτικότητα εἰς κάθε στιγμὴν καὶ πρὸς κάθε κατεύθυνσιν καὶ εἰς ὄλοκληρον τὴν κοινωνίαν.

Τοιαύτην ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τοιοῦτον πολιτισμόν πρέπει νὰ ἐπιθυμοῦμεν ὄλοι καὶ πρὸς τοιοῦτον πρέπει νὰ τείνωμεν. Εἰς κοινωνίαν ἔτσι ὀργανωμένην τὸ σχολεῖον δὲν θὰ ἔμενεν ἀδοκίμητον εἰς τὸ ἔργον του, ὅπως τοῦτο γίνεται σήμερον. Κοινωνία ἔτσι

ὀργανωμένη θὰ ἦτο ἀφ' ἑαυτῆς εἰς μεγάλον βαθμόν καὶ σχολεῖον. Ἡ ζωὴ μέσα εἰς τοιαύτην κοινωνίαν θὰ ἦτο ἀφ' ἑαυτῆς, μόνη τῆς, καὶ ἀγωγὴ καὶ μόρφωσις τῶν νέων. Τοιαύτη κοινωνία θὰ περιέβαλλε τοὺς νέους ἀπὸ παντοῦ με ἀτμοσφαῖραν σεβασμοῦ καὶ συνεργασίας καὶ θὰ συνήθιζεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν μικρὰν τῶν ἡλικίαν εἰς τὰς ἀρετὰς ταύτας. Τοιαύτη κοινωνία θὰ ἐβόηθει καὶ θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τοῦ σχολείου. Καθ' ὅσον αὐτὴ θὰ παρέδιδεν εἰς αὐτὸ νέους εἰθισμένους εἰς τὴν ἀρετὴν, διὰ νὰ ἡμπορέσῃ ἔπειτα τὸ σχολεῖον, χωρὶς ἐμπόδια, ν' ἀνυψώσῃ τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς τὴν Ἀλήθειαν, νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς αὐτοὺς τὴν Θεότητα, καὶ νὰ διαπλάσῃ αὐτοὺς εἰς ὄντως ἀνθρώπους, ἦτοι εἰς ἀνθρώπους ἐπιτελοῦντας ἐλευθέρως καὶ ἐνσυνειδήτως τὸν ἐκ συνηθείας παρὰ τῆς κοινωνίας ληφθέντα ἐνεργὸν σεβασμόν πρὸς κάθε ἀνθρώπον.

Καλλιέργεια τοιοῦτου κοινωνικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἦτοι περιβάλλοντος ἱκανοῦ νὰ ἐξημερώσῃ καὶ νὰ συνήθισῃ τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν μικρὰν τῶν ἡλικίαν εἰς συνεργασίαν με τοὺς ὁμοίους τῶν καὶ εἰς σεβασμόν πρὸς αὐτοὺς,

καὶ ἔπειτα

ἀνύψωσις τοῦ νοῦ τῶν τοιοῦτων παιδιῶν διὰ τοῦ σχολείου πρὸς κατανόησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀρετῶν τούτων,

αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀπαραίτητος, ἢ πρακτικότερα καὶ ἡ ἀρίστη μεταρρυθμίσις διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν

νέων. Μόνον τοιαύτη μεταρρύθμισις εισάγει τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν. Κάθε ἄλλο εἶδος μεταρρυθμίσεως εἶναι δευτέρα ἰδέσθεις, παραπληρωματικὴ τῆς πρώτης. Ἡ σύγκυσις μεταξὺ τῆς θέσεως τούτων, ἣ καὶ ἡ ὀλοσχερῆς παράλειψις τῆς πρώτης, ἔπως τοῦτο ἀτυχῶς ἔγινε καὶ γίνεται ἀπὸ ἔλους μέχρι σήμερον, αὐτὴ ἔφερε τὴν ἀποτυχίαν καὶ εἰς κάθε ἄλλο εἶδος μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν ἀγωγήν.

Ἄλλὰ ἡ μεταρρύθμισις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διὰ μίας. Αὐτὴ θὰ κατορθωθῇ μικρὸν κατὰ μικρόν. Αὐτὴ θὰ ἐπιτευχθῇ μὲ πολλοὺς κόπους καὶ μόχθους. Πρὸς τοῦτο θὰ ἀπαιτηθῇ μία μεταβολὴ εἰς τὰς σημερινὰς περὶ ἀγωγῆς ἀντιλήψεις ἄλλων μας. Κυρίως ὅμως καὶ πρὸ παντὸς θὰ ἀπαιτηθῇ πρὸς τοῦτο μία ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὴν σημερινὴν ἀτομικιστικὴν διαγωγὴν ἄλλων μας. Θὰ χρειασθῇ δηλ. ἕνας νέος προσανατολισμὸς ἄλλων πρὸς τὴν **κοινωνίαν**, πρὸς τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν τῶν μελῶν αὐτῆς ἀπ' ἀλλήλων, πρὸς τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν συνάρτησιν αὐτῶν εἰς ἓν ὄργανικὸν ἄλλον, πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος τούτων.

Πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο πρέπει νὰ στραφοῦν πρῶτον οἱ κάθε εἶδους ἡγέται τῆς κοινωνίας. Εἰς αὐτὸ μόνον νὰ ἐπιζητῇ ὁ κάθε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τὴν βάσιν καὶ τὴν μεγάλην καὶ κεντρικὴν γραμμὴν τοῦ ἔργου του. Μὲ τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ θὰ δώσουν οὗτοι εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν βάθος καὶ δύναμιν διὰ τὴν μεγάλην, τὴν ἐσωτάτην, τὴν τελειωτικὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν ταπεινὸν ἀτομικισμὸν. Μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο θὰ δώσουν

οὗτοι νέαν ψυχικὴν ὁρμὴν καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των, πρὸς ἀνύψωσιν αὐτῶν εἰς νέους ὀρίζοντας. Μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο θὰ ἐπιφέρουν οὗτοι τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τῶν ὀπαδῶν των ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, πού θὰ εἶναι διὰ τὴν ζωὴν των, ἔτι ἡ πρωϊνὴ δρόσος διὰ τὰ ἄνθη.

Μόνον μία γενικὴ προσπάθεια ὅλης τῆς κοινωνίας, μία προσπάθεια δηλ. ἄλλων τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, ἄλλων τῶν πολιτικῶν τοιούτων, ἄλλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τῶν οἰκογενειακῶν, τῶν οἰκονομικῶν, καὶ τῶν πάσης ὀργανώσεως καὶ παντὸς σωματείου ἀρχηγῶν, ἡμπορεῖ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰς ἀτομικιστικὰς τοῦ ἐπιθυμίας. Μόνον μία τοιαύτη προσπάθεια ὅλης τῆς κοινωνίας ἡμπορεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω ἀπὸ τὸν στενὸν ὀρίζοντα τῶν ἀτομικῶν του συμφερόντων καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν ἐκουσίως ὑπὲρ τῶν ὁμοίων του, συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν του, συμφώνως πρὸς τὴν μεγάλην τοῦ σύμπαντος Ἀλήθειαν, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὑψίστου Ἰησοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ρηθέν: je veux l'homme maître de lui même, afin qu'il soit mieux le serviteur de tous. Μόνον μία τοιαύτη γενικὴ προσπάθεια ἡμπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ ἄτομα αὐτὸ, πού ἀποτελεῖ τὴν ὀρθὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν βαθύτερον ἀνθρωπισμὸν αὐτοῦ, τὴν ἀληθινὴν ἀπολύτρωσιν τοῦτου.

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀπολύτρωσιν; Εἶναι ἕνα ἀνόητον νήπιον, πού δὲν αἰσθάνεται

νέων. Μόνον τοιαύτη μεταρρύθμισις εἰσάγει τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν. Κάθε ἄλλο εἶδος μεταρρυθμίσεως εἶναι δευτέρα ὑπόθεσις, παραπληρωματικὴ τῆς πρώτης. Ἡ σύγκυσις μεταξὺ τῆς θέσεως τούτων, ἣ καὶ ἡ ὀλοσχερῆς παράλειψις τῆς πρώτης, ἔπως τοῦτο ἀτυχῶς ἔγινε καὶ γίνεται ἀπὸ ἔλους μέχρι σήμερον, αὐτὴ ἔφερε τὴν ἀποτυχίαν καὶ εἰς κάθε ἄλλο εἶδος μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν ἀγωγήν.

Ἀλλὰ ἡ μεταρρύθμισις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διὰ μιᾶς. Αὐτὴ θὰ κατορθωθῇ μικρὸν κατὰ μικρόν. Αὐτὴ θὰ ἐπιτευχθῇ μὲ πολλοὺς κόπους καὶ μόχθους. Πρὸς τοῦτο θὰ ἀπαιτηθῇ μία μεταβολὴ εἰς τὰς σημερινὰς περὶ ἀγωγῆς ἀντιλήψεις ὄλων μας. Κυρίως ἕμως καὶ πρὸ παντὸς θὰ ἀπαιτηθῇ πρὸς τοῦτο μία βίσιμη μεταβολὴ εἰς τὴν σημερινὴν ἀτομικιστικὴν ἀγωγήν ὄλων μας. Θὰ χρειασθῇ δηλ. ἕνας νέος προσανατολισμὸς ὄλων πρὸς τὴν κοινωνίαν, πρὸς τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν τῶν μελῶν αὐτῆς ἀπ' ἀλλήλων, πρὸς τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν συνάρτησιν αὐτῶν εἰς ἓν ὀργανικὸν ὄλον, πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνότητος τούτων.

Πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο πρέπει νὰ στραφοῦν πρώτοι οἱ κάθε εἶδους ἠγέται τῆς κοινωνίας. Εἰς αὐτὸ μόνον νὰ ἐπιζητῇ ὁ κάθε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τὴν βᾶσιν καὶ τὴν μεγάλην καὶ κεντρικὴν γραμμὴν τοῦ ἔργου του. Μὲ τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ θὰ δώσουν οὗτοι εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν βάθος καὶ δύναμιν διὰ τὴν μεγάλην, τὴν ἐσωτάτην, τὴν τελειωτικὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν ταπεινὸν ἀτομικισμὸν. Μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο θὰ δώσουν

οὗτοι νέαν ψυχικὴν ὄρμην καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των, πρὸς ἀνύψωσιν αὐτῶν εἰς νέους ὀρίζοντας. Μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο θὰ ἐπιφέρουν οὗτοι τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τῶν ὀπαδῶν των ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ποῦ θὰ εἶναι διὰ τὴν ζωὴν των, ὅ,τι ἡ πρωϊνὴ δρόσος διὰ τὰ ἄνθη.

Μόνον μία γενικὴ προσπάθεια ὄλης τῆς κοινωνίας, μία προσπάθεια δηλ. ὄλων τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, ὄλων τῶν πολιτικῶν τοιοῦτων, ὄλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τῶν οἰκογενειακῶν, τῶν οἰκονομικῶν, καὶ τῶν πάσης ὀργανώσεως καὶ παντὸς σωματείου ἀρχηγῶν, ἢμπορεῖ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰς ἀτομικιστικὰς τοῦ ἐπιθυμίας. Μόνον μία τοιαύτη προσπάθεια ὄλης τῆς κοινωνίας ἢμπορεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω ἀπὸ τὸν στενὸν ὀρίζοντα τῶν ἀτομικῶν τοῦ συμφερόντων καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν ἐκουσίως ὑπὲρ τῶν ὁμοίων του, συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν του, συμφώνως πρὸς τὴν μεγάλην τοῦ σύμπαντος Ἀλήθειαν, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὑψίστου Ἰησοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ρηθὲν : je veux l' homme maître de lui même, afin qu' il soit mieux le serviteur de tous. Μόνον μία τοιαύτη γενικὴ προσπάθεια ἢμπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ ἄτομα αὐτό, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ὀρθὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν βαθύτερον ἀνθρωπισμὸν αὐτοῦ, τὴν ἀληθινὴν ἀπολύτρωσιν τοῦτο.

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀπολύτρωσιν ; Εἶναι ἕνα ἀνέητον γήπιον, ποῦ δὲν αἰσθάνεται

καὶ δὲν ἐγνωεὶ τίποτε ἔξω ἀπὸ τὸ ἄτομόν του. Εἶναι ἓνα τυφλὸν πλάσμα, φυλακισμένον μόνον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του. Εἶναι ἓνα μικροχαρὲς δημιούργημα μὲ μυωπικὸν βλέμμα, ποῦ δὲν βλέπει τίποτε παραπέρα ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν του συμφέρον. Εἶναι ἓνα κοῦφον καὶ στενόκαρδον ὄν, μὲ ἀδύνατον ἀντίληψιν, περιοριζομένην μόνον μέσα εἰς τὰς ἀτομικὰς του, μικρὰς, ταπεινὰς καὶ ἀθλίας ἐπιθυμίας.

Καὶ ἔρχεται ἡ ἀπολύτρωσις. Αὐτὴ ἐλευθερώνει τὰ ἄτομα ἀπὸ τὴν καθημερινὴν των ἀπασχόλησιν μόνον μὲ τὸν ἑαυτόν των. Αὐτὴ ἀνοίγει τὰ βλέμματα αὐτῶν καὶ τὰ κάνει νὰ βλέπουν μακρὰν καὶ πλατύτερα, καὶ νὰ περιλαμβάνουν ἕλην τὴν πραγματικότητα. Αὐτὴ λύει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἀτομικισμοῦ. Αὐτὴ ἐλευθερώνει τὴν σκέψιν αὐτοῦ καὶ ἀναδιδάζει αὐτὴν εἰς σφαίρας ὑψηλὰς. Ἀπὸ ἐκεῖ βλέπει καὶ κατανοεὶ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐξάρτησιν τῶν πάντων ἀπ' ἀλλήλων, τὴν συνάρτησιν αὐτῶν εἰς **Ἐν**, αὐτὴν τὴν **Ἀλήθειαν**, αὐτὸ τοῦτο τὸ **Θεῖον**. Καὶ ἔτσι μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὁλόκληρος ἡ πραγματικότητα. Ἔτσι μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν ὁ ἄνθρωπος ἀνευρίσκει τὴν **Θεότητα**, ζῆ μὲσα εἰς **Αὐτήν**, μετέχει Αὐτῆς, ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ἐν μετ' Αὐτῆς. (Ἰωάνν. ιγ'. 35).

Κάθε προσπάθεια, ποῦ γίνεται πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὰς ἀτομικιστικὰς των ἐπιθυμίας καὶ πρὸς ἔνωσιν ὄλων αὐτῶν, ἐργατῶν καὶ ἀστῶν, πτωχῶν καὶ πλουσίων, εἰς ἓν ὄργανικὸν σύνο-

λον, εἶναι προσπάθεια σύμφωνος πρὸς τὴν μεγάλην καὶ ἀπειρον Ἀλήθειαν καὶ χρήσιμος διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς κοινωνίας. Ἡ ὑποδοθήσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀπολύτρωσιν ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ τὸ μέγα καὶ κύριον ἔργον κάθε ἀληθινοῦ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ, κάθε ἀξίου πολιτικοῦ ἡγέτου, κάθε χρησίμου ἀνθρώπου, κάθε φωτισμένου καὶ ἐνθουσιώδους ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ. Πρὸς παρασκευὴν τοιοῦτων ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, κατωτέρων καὶ ἀνωτέρων, θὰ ἔπρεπε κυρίως νὰ τείνουν ὅλοι αἱ προσπάθειαι τῶν διοικούντων τὴν ἐκπαίδευσιν. Εἰς τὴν παρασκευὴν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, ἀπηλλαγμένων καὶ ἐλευθέρων ἀπὸ κάθε ἀτομικισμὸν, γεμάτων ἀπὸ ἀληθινὴν φιλαλληλίαν, ἀπὸ ἀγνὸν ἄλτρουισμόν, θὰ ἔπρεπε κυρίως νὰ ἀποβλέπουν ὅλοι αἱ ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν κυβερνήτων προτεινόμεναι ἐκπαιδευτικαὶ μεταρρυθμίσεις. Καὶ τέλος τοὺς τοιοῦτους λειτουργοὺς θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθοῦν εἰς τὸ ἀπολυτρωτικὸν των ἔργον ὅλοι οἱ παρόντες τῆς κοινωνίας, ὅλον τὸ κοινωνικὸν σύνολον, πρὸς κατανίκησιν τοῦ μεγάλου ἐχθροῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ ἀτομικισμοῦ. Ἔτσι θὰ ἐξαφανισθῇ ὁ ἀτομικισμός, ποῦ ἔφερε τὴν ἀθλίαν κατάτμησιν τῆς κοινωνίας. Ἔτσι θὰ ἐκλείψῃ ὁ ἀτομικισμός, ποῦ προεκάλεσε τὴν διαφθοράν καὶ τὴν κατὰπτωσιν αὐτῆς καὶ ἀπειλεῖ τὸν θάνατον ταύτης. Καὶ ἔτσι μόνον, μὲ τὴν κατανίκησιν τοῦ ἀτομικισμοῦ, θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς ἀνθρωπότητος.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Βιβλιογραφία.....	σελ.	3— 4
Είσαγωγή.....	»	5— 18

Μέρος Α'

Ίστορική εξέτασις τῶν κοινῶν. προβλημάτων σελ. 19-50

Μέρος Β'

✓ Κεφ. Α' Ἄτομον καὶ κοινωνία..... σελ. 59—71

Κεφ. Β' Ἄτομον, κοινωνία καὶ πολιτεία σελ. 72—84

Μέρος Γ'

Ἡ νοσηρὰ κατάστασις τῆς κοινωνίας :

Κεφ. Α' Ἡ σημερινὴ διάσπασις τῆς κοινωνίας σ. 85-96

✓ Κεφ. Β' Ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ καταμερισμὸς τῆς κοινωνίας..... σελ. 96—105

Κεφ. Γ' Ἡ αἰτία τῆς ἐπικινδύνου ἀναπτύξεως τοῦ καταμερισμοῦ τῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους..... σελ. 106—121

Μέρος Δ'

Συμπεράσματα :

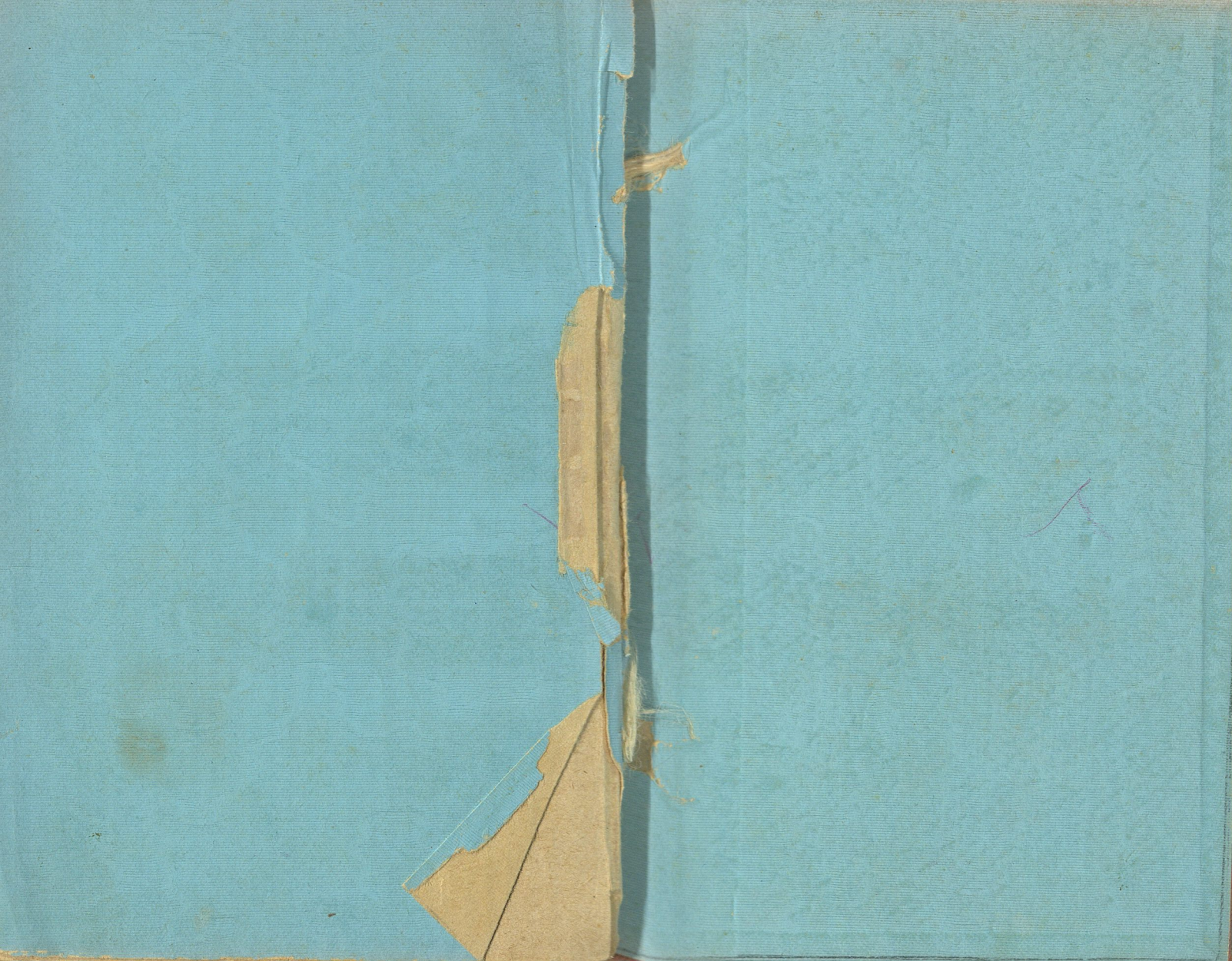
Κεφ. Α' Ἐνότης εἰς τὴν κοινῶν. ποικιλίαν σ. 122 - 130

Κεφ. Β' Ἀποτελέσματα τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνότητος :
α') εἰς τὰ ἄτομα· β') εἰς τὰς ἐπιστήμας· γ') εἰς τὴν τέχνην· δ') εἰς τὴν ἠθικὴν· ε') εἰς τὴν θρησκείαν καὶ ς') εἰς ὅλην τὴν κοινωνικὴν ζωὴν σελ..... 131—140

Μέρος Ε'

Κοινωνιολογικαὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἀγωγὴν σ. 141

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ.
44 - ΟΔΟΣ ΠΥΛΑΓΟΥ - 44